
STATSVETENSKAPLIG TIDSKRIFT

UPPSATSER

Stefan Björklund: Utan tvivel är man inte klok. Karl Popper som samhällsfilosof
Stefan Björklund: Sense and Sensibility. En synpunkt på David Hume

ÖVERSIKTER

Søren Riishøj: Parties and party systems in Poland. – The case of Solidarity and AWS
Nils Vasara-Hammare: Sametinget i Sverige – parlament eller myndighet?
Erik Hedenström – Lars-Inge Ström – Jan Ångström: Är USA:s statsvetenskapliga hegemoni en myt? En kartläggning av internationella influenser på svensk statsvetenskap

LITTERATURGRANSKNINGAR

Johan Tralau: Människoskymning. Främlingskap, frihet och Hegels problem hos Karl Marx och Ernst Jünger. Anm. av Raino Malnes.
Hans E. Andersson: Homo Nordicus? Om danska, norska och svenska tjänstemäns och förtroendevaldas identiteter. Anm. av Sverker Gustavsson.

ABSTRACTS

Årgång 105 2002 **2**

INNEHÅLL

UPPSATSER

- Stefan Björklund*: Utan tvivel är man inte klok. Karl Popper som samhällsfilosof 97
Stefan Björklund: Sense and Sensibility. En synpunkt på David Hume 117

ÖVERSIKTER

- Søren Riishøj*: Parties and party systems in Poland. – The case of Solidarity and AWS 135
Nils Vasara-Hammare: Sametinget i Sverige – parlament eller myndighet? ... 158
Erik Hedenström – Lars-Inge Ström – Jan Ångström: Är USA:s statsvetenskapliga hegemoni en myt? En kartläggning av internationella influenser på svensk statsvetenskap 166

LITTERATURGRANSKNINGAR

- Johan Tralau*: Människoskymning. Främlingskap, frihet och Hegels problem hos Karl Marx och Ernst Jünger. Anm. av Raino Malnes. 177
Hans E. Andersson: Homo Nordicus? Om danska, norska och svenska tjänstemäns och förtroendevaldas identiteter. Anm. av Sverker Gustavsson. 184

- ABSTRACTS 191

STATSVETENSKAPLIG TIDSKRIFT

Utgiven av Fahlbeckska Stiftelsen
med stöd av Vetenskapsrådet.

Redaktionssekreterare: Lennart Lundquist
(ansvarig utgivare)
Bitr. redaktionssekreterare: Peter Santesson-
Wilson
Redaktionsutskott: Lennart Lundquist, Peter
Santesson-Wilson och Lars-Göran Stenelo
Teknisk redaktör: Bengt Lundell
Tidskriftens ombud
Göteborg: Mikael Gilljam
Stockholm: Rune Premfors
Uppsala: Jörgen Hermansson

Eftertryck av tidskriftens innehåll utan
angivande av källan förbjödes.
ISSN 0039-0747
Tryck: Studentlitteratur, Lund 2003

Tidskriften utkommer med fyra nummer per år.
Prenumerationspris 2002 340 kr.
Pris för enstaka nummer 90 kr.
Studenter erhåller abonnemang till nedsatt pris
efter hänvändelse till vederbörande lärare.
Prenumeration sker genom insättning av avgiften
på postgiro 27 95 65-6 med angivande av namn
och adress eller skriftligen till tidskriftens exp.
Adress: Statsvetenskaplig Tidskrift, Box 52,
221 00 Lund.
Telefon: 046-222 9776 (Lundquist), 222 8093
(Santesson-Wilson), 222 1071 (Lundell)
Telefax 046-222 4006.
e-post: Statsvetenskaplig.Tidskrift@svet.lu.se.

Utan tvivel är man inte klok

Karl Popper som samhällsfilosof

Stefan Björklund

1

I en tidigare uppsats i Statsvetenskaplig tidskrift (2002, årg 105 s 1-17) – *Mysteriet med den fjärde världen* – har jag presenterat Poppers filosofi rörande möjligheten och nödvändigheten av att sträva efter objektivitet i omdömen, inte bara i faktaomdömen utan även i värdeomdömen. Poppers kritik av den s.k. relativismen är en del av grundvalen för hans reformism. I föreliggande uppsats vill jag fortsätta att granska hans reformistiska åskådning, där det kritiska samtalet spelar en avgörande roll.

Genom *The open society and its enemies* fick Karl Popper ett grundmurat rykte som antimarxist. Den som läser boken kan emellertid inte undgå att se, att Popper behandlar Marx med stor respekt. Dennes mål var att skapa en vetenskap som kunde tjäna till att förbättra utsatta människors villkor. Popper håller också med dem som menar att marxismen bör ses inte som en prognos utan som en metod. Denna positiva ton kontrasterar mot behandlingen av Hegel. Hos honom ser Popper inga förtjänster. Han beskrivs som en korrumpierad charlatan som har haft ett ödesdigert inflytande på tysk kultur. Platon, de två böckernas första måltavla, skildras som en föregångare till Hegel och hans totalitära filosofi finner ingen nåd men han är ändå värd några uppskattande formuleringar.

Om Marx' marxism ses som en metod blir konstaterandet av enskilda felaktigheter inget avgörande motargument. Men, säger Popper, metoden är ett misstag. Misstaget är den historicism som Marx tog över från Hegel. Marx' utgångspunkt var, att vetenskap handlar om att upptäcka kausala lagar. Som de flesta på hans tid utgick han från att sådana lagar förutsatte att allt som händer är determinerat. Historikerns uppgift är att fastställa de lagar som styr historiens gång och därmed måste han förutsätta att historien är förutbestämd. Men det första ledet i denna sats, att "upptäcka lagar" leder inte med nödvändighet till det andra ledet "allt är förutbestämt". För att arbeta med den första uppgiften, invänder Popper, behöver samtida naturvetenskap inte göra något antagande alls huruvida världen är determinerad eller indeterminerad. Konstaterandet av lagbundenheter i regioner av verkligheten bygger inte på förutsättningen att det i princip är möjligt att förutsäga sådana globala förlopp som historiker intresserar sig för (*Open society II*, 85 ff).

I Marx' författarskap som helhet ligger det här problemet olöst. Den tidige Marx ville genom sitt arbete tillhandahålla redskap för politik. Men om allt är förutbestämt blir all politik futil och Marx fick i sina senare verk nöja sig med

att peka på våra möjligheter att hjälpa historiens obönhörliga gång en liten smula på traven. En effekt av denna syn på politikens begränsade roll visade sig så småningom ha den bekväma effekten att den befriade politiker i Moskva och annorstädes från moraliskt ansvar för sina beslut. Det var ju historien som bestämde riktningen och den kunde de inte påverka.

Om historikern nu ger upp ambitionen att leta efter övergripande historiska lagar och nöjer sig med att undersöka regionala orsakssamband, kan han klarlägga en del av förutsättningarna för vad som kommer att hända i framtiden och men kommer aldrig att bli i stånd att göra en täckande prognos. Därmed lägger han i våra händer att på grundval av kända förutsättningar styra utvecklingen i en önskvärd riktning, dvs. vi har på ett avgörande sätt ett moraliskt ansvar för framtiden.

Vårt ansvar för framtiden är den ena halvan av Poppers reformism. Den andra halvan framgick också av referatet. Vi kan inte förverkliga vilken framtid som helst. Det gäller att utnyttja allt vi vet om förutsättningar och möjligheter för att lägga grunden för den bästa av möjliga framtider. Om vi handlar utan att ta hänsyn till förutsättningarna släpper vi rodret. Vidare: "allt vi vet" är inte mycket och det begränsar framtidsperspektivet. Därför måste vi ta "lägga grunden" bokstavligt och vara medvetna om att många effekter kommer att vara bieffekter, goda och dåliga, förutsebara och oförutsebara (*Lesson*, 81).

Men är inte detta också futilt? För även om frågan om determinism eller indeterminism är en metafysisk fråga som inte behöver lösas innan vetenskap är möjlig, finns det väl ändå goda skäl att tro att universum styrs av obevekliga lagar och att de lagarna stegvis infiltrerar våra göranden. Tanken på en fri vilja är en chimär. Är inte våra handlingar och beslut bestämda av fysiologiska faktorer som lagbundna som allt annat i universum?

Nej, svarar Popper och svaret finns i teorin om de tre världarna. Världarna interagerar men ingen värld styr restlöst de andra. Kausala lagar i värld 1 styr biologiska faktorer som är viktiga för psykologiska förhållanden och förlopp i värld 2. Vårt arbete med hand och tanke skapar objekt som blir en del av värld 3. Ett objekt som tillförs värld 3 kan skapa nya objekt i den världen som är oberoende av de faktorer i värld 2 som skapade det första objektet. Exempel: en teori som forskningen har formulerat blir en del av den objektiva kunskapen i värld 3. Bland dess konsekvenser är nya, oförutsedda problem som vi kan upptäcka i vår interaktion med värld 3 och som vi spöras att lösa. Vidare: den teori som forskningen formulerade ger anledning till handlingar som ingriper i värld 1. De tre världarna interagerar men är autonoma, säger teorin.

Frågan om determinism eller ej kan inte avgöras empiriskt och är därmed en metafysisk fråga. Vi känner emellertid till Poppers åsikt att även valet av metafysik kan underbyggas med argument. För Poppers del är det avgörande argumentet moraliskt. Vi kan inte med säkerhet veta att historien är förutbestämd och redan ovissheten skapar vårt moraliska ansvar (Wilkins 1978, 167 ff). Vi är skyldiga att handla som om.

Hur skall då historikern arbeta? Skall han eller hon avstå från alla teoretiska anspråk och nöja sig med den blygsamma men ofta underhållande uppgiften att återberätta vad som har hänt? Nej, svarar Popper, historikern kan inte skild-

ra och analysera allt. Och han kan aldrig gå till sitt arbete förutsättningslöst. Han måste alltid välja en utgångspunkt, göra ett antagande om de historiska faktorernas roll som inte i sig kan falsifieras. Men det går att argumentera för antagandena (Eidlin 1989, 158 ff). Popper förslag är att historikern skall fokusera institutionernas framväxt, förändringar och funktioner och med "social institution" menas "*all those things which sets limits or create obstacles to our movements and actions almost as they were physical bodies or obstacles*" (Myth, 167).

Popper är själv mest intresserad av de institutioner som utgör förutsättningar för kunskapens tillväxt, t.ex. yttrandefriheten och forskningens frihet (Poverty, 147 ff). Men det går också att argumentera för alternativ. Kanske är en fokusering på den materiella teknologin, inklusive vapenutvecklingen, intressantare, eftersom den uppenbarligen har ett samband med maktfördelningen i samhället och världen? Av båda de här exemplen framgår det att valet påverkas av ett kunskapsintresse som är bestämt av våra erfarenheter och vår situation idag. "*Although history has no ends, we can impose these ends of ours upon it; and although history has no meaning, we can give it a meaning*" (Open society II, 278).

Metafysiken kan inte undvikas. Kan inte historicisten vända den insikten till sitt försvar. Nej, Poppers kritik går ut på att historicismen gör anspråk på att befinna sig på den vetenskapliga sidan av demarkationen. Detta framgår redan av begreppet "vetenskaplig lag". Det begreppet förpliktigar till formulerandet av falsifierbara hypoteser, vilket är omöjligt i det här fallet. Avslöjandet av historicismens empiriska fattigdom exponerar dess moraliska fattigdom.

Men finns det inte ett bestämt inslag av determinism hos Popper själv (Clark 1995, 149 f)? De lagar som styr händelserna i värld 1 kan vi inte påverka. Och har vi inte fått höra att Schuberts sonater och allt annat i värld 3 befinner sig över våra huvuden? Blir inte vad vi tycker och tänker och känner tämligen ointressant? Blir inte värld 2 en värld av skuggor och drömmar? Den verkliga världen skulle finnas i lagbundenheterna i världarna 1 och 3? Popper har ägnat en av de tre *postscripts* till *The logic of scientific discovery* åt den frågan. Hans svar finns redan i boktiteln: *The open universe*. Den deterministiska världsuppfattningen är – eller borde vara – övervunnen, säger Popper. Naturlagarnas innebörd är inte att förutspå – utom för strikt slutna system – vad som ovillkorligen kommer att hända, utan att tala om vad som omöjligt kan hända. Newtons äpple faller aldrig precis så som hans teori föreskriver men det faller aldrig uppåt. Både universum och samhälle är öppna system, dvs. möjligheterna av vad som kan hända i nästa stund är oräkneliga (*Propensities*, 27 ff. Simkin 1993, 65 ff, 92 ff). Bland alla de omständigheter som bestämmer vad som faktiskt kommer att hända finns våra beslut och det lägger fast ett ansvar.

Här kan det vara på sin plats att ta upp ett återkommande tema i denna uppsats: den täta parallellen mellan Poppers vetenskapsfilosofi och hans samhällsfilosofi. Vetenskapliga lagar förutsäger inte vad som skall hända, de förbjuder vissa saker att hända. Politikens uppgift är inte att bygga ett idealt samhälle utan att identifiera och lindra nöd. Saken kan också formuleras så, att rättvisan inte föreskriver något bestämt samhällstillstånd men förbjuder vissa tillstånd.

Jämför med John Rawls' berömda princip: en avvikelse från en jämn fördelning av välfärden kan accepteras bara om den gagnar alla (Rawls 1972, 62). Spelar det någon roll från vilket håll man går? John Rawls' princip leder kanske till en radikalare politik men ställer å andra sidan en svår, kanske olöslig analysuppgift. Hur skall man i ett komplicerat samhällssystem kunna avgöra när avvikelser från jämlikheten är till allas fördel? Popper nöjer sig med en mycket mer anspråklös analys. Rawls eller Popper är samma val som valet mellan verifikation och falsifikation.

2

The open society and its enemies består av två delar. Den första delen innehåller en kritik av Platon. Den som inte är särskilt historiskt intresserad kanske är frestad att förbigå den delen och gå direkt på kritiken av Marx i den andra delen. En diskussion av Platon, hur berömd denne än må vara, kan väl inte ge så mycket avkastning till vår tids politiska filosofi? Jo faktiskt, det visar sig att Popper med den diskussionen på ett viktigt sätt griper in i vår tids politisk-filosofiska problem.

Låt oss börja med frågan om suveräniteten. Alltifrån 1500-talet har den frågan haft en viktig plats inom den politiska filosofin. Den utgår från tanken att på någon punkt i en beslutshierarki måste det finnas en instans som inte är underordnad någon annan instans. Om Gud inte finns där, måste någon jordisk person eller något kollektiv av personer befinna sig överst i hierarkin och inte vara underställd någon annan. Föreställningen leder till frågan vem eller vilka som bör inneha suveräniteten och förslagen har varit många. Popper hävdar att Platons auktoritet genom seklerna har fixerat denna olyckliga fråga. Sökandet efter en yttersta instans för makten utgör en parallell till sökandet efter en yttersta, säker premiss för alla argument. Sökandet är i båda fallen lika missriktat. För att komma vidare får vi provisoriskt acceptera några premisser som ter sig rimliga och därefter ställa frågan hur vi skall åstadkomma att makten brukas på rätt sätt.

I stället för att fråga vem eller vilka som bör ha den högsta makten bör vi fråga oss hur vi skall sörja för att makten inte missbrukas. Den frågan måste ställas även om makten ligger i händerna på Platons visa filosofer. Och den måste ställas även när doktrinen hävdar att den yttersta makten ligger hos "folket". Abstraktionen "folket" är tom. En politisk filosofi som litar på den kan styra åt vilket håll som helst. Många diktaturer har byggt på anspråket att uttrycka folkets vilja. Bättre blir det med formuleringen att den styrande makten skall formuleras på grundval av en majoritet skapad i fria val. Men österrikaren Popper påminner oss om den självupplevda erfarenheten att majoriteten kan vara beredd att offra sin frihet till förmån för en stark ledare och för en totalitär stat. Frågan om vem som skall ha den yttersta makten är fel ställd. Glöm den. Den rätta frågan är hur vi skall ordna våra institutioner så att vi förhindrar att makten missbrukas (*The open society* I, 120 ff).

Det fundamentala politiska värdet för Popper är "frihet". Och därmed är det givet att det grundläggande konstitutionella problemet handlar om att hålla

makten under kontroll. Det demokratiska valets roll är erbjuda medborgarna möjligheten att återkalla mandatet. Det gör att majoritetsval är att föredra (en åsikt som när detta skrivs i september 2002 ter sig helt övertygande). Det representativa valsystemet utgår från den felaktiga uppfattningen att folket styr och att därför olika uppfattningar hos väljarna skall avspeglas i parlamentet. Men folket styr aldrig, det är en farlig myt. I det här resonemanget kan vi på nytt lägga märke till att samma tankefigur präglar Poppers vetenskapsfilosofi och politiska filosofi. Det sittande regeringen är en hypotes. Om den inte håller måttet falsifieras den av väljarna och en ny hypotes/regering ställs upp och prövas (*All life* 91 ff).

Detta låter som inledningen till en plädering för *laissez-faire*. Men, fortsätter Popper, det är de svaga som drabbas värst av missbruk av makten och att skydda dem mot maktmissbruk av olika slag kan kräva starka åtgärder av staten, "*protectionism*" är Poppers oväntade val av term; kanske har han valt den för att distansera sig från en extrem liberalism. Hur starka åtgärder och hur utformade, måste vi avgöra genom att noga analysera olika tänkbara situationer.

Platon är, säger Popper på ett ställe, den störste av alla filosofer, men hans moraliska och politiska filosofi är inte desto mindre *horrifying* (*Open society* I, 343). Den förtrollning som så ofta förblindar hans beundrare gör det nödvändigt att noga läsa vad han verkligen skriver och Poppers läsning innebär ett rasande angrepp. Tvisten handlar i stor utsträckning om den rätta översättningen och tolkningen av Platons texter. En diskussion av Poppers tillämpning av den situationella logikens metod i det här fallet vore också av intresse. Leder den till rekonstruktioner som är alltför tunga för underlaget? Emellertid kan vi i det här sammanhanget lämna allt detta därhän, för att i stället se vad Poppers granskning av Platon lär oss om Poppers egen filosofi.

Platon är, säger Popper, förskräckt av den anarki som han ser omkring sig och som han skyller på den nyfödda atenska demokratin. Hans vision är återvändandet till en äldre samhällstyp, ett stamsamhälle. För Popper är detta en gagnlös dröm. "*For those who have eaten of the tree of knowledge, paradise is lost.*" Har vi en gång börjat lita på vårt förnuft och på vår kritiska förmåga och upplevt kravet på personligt ansvar, finns det ingen väg tillbaka till någon "*harmonious state of nature*" eller till underkastelse under *tribal magic*. Det behöver väl inte sägas att polemiken inte bara är riktad mot Platons idealstat utan underförstått också mot den *tribal magic* som bokstavligen var på marsch i Europa när Popper skrev sin bok. Den var inte en väg tillbaka till ett förlorat paradiset utan en "*return to the beasts*" (*Open society* I, 200).

Vi kan aldrig vända tillbaka! Har vi en gång ätit av äpplet, är vi hänvisade till förnuftet för att göra vår situation utanför paradiset så uthärdlig som möjligt. Den som misstänker att Poppers reformism är en förtäckt konservatism (Ackerman 1985, 169 ff) bör jämföra denna deklARATION med ståndpunkten hos dem som idéhistorien brukar klassificera som konservativa (t.ex. Edmund Burke). Deras engagemang gäller värden och institutioner i ett samhälle som utvecklingen håller på att lämna bakom sig. Det finns ingenstans hos Popper några spår av en önskan att hejda förändringen eller att romantisera över gamla institutioner eller sociala förhållanden. Politiska institutioner skall värderas med

förnuftet inte med känslan (Magee 1995, 266). Den atenska demokratis värde var dess individualism och jämlikhet (*Open society* I, 185 f), en individualism och jämlikhet i vilken Platon såg fröet till anarki.

Det kan inte förnekas att det finns en antipolitisk ton i en del av Poppers formuleringar. Även om man är beredd att ge Popper rätt i att en, kanske den viktigaste, komponenten i demokrati är väljarnas möjlighet att avpollettera sina ledare, så frågar man sig om det är alldeles otänkbart att en politisk ledare visar sig vara värd väljarnas upprepade förtroende. Om det inte finns några politiker som inte korrumpas av makten, är det små utsikter att förverkliga Poppers program att identifiera och avhjälpa nöd och lidande. Popper har velat lära oss att en total pessimism är omoralisk; vi måste hålla fast vid tron att det går att skapa en bättre framtid. Hur skall den skapas om inte med politiska medel? Den generella misstro mot politik som Popper inte är ensam om undergräver reformismen och skapar en jordmån för revolutionära drömmar.

Jag skall strax ägna några sidor åt Poppers syn på det kritiska samtalet som en omistlig del av det sociala livet. Men redan nu kan det noteras att Popper inte fogar in detta i sin politiska teori. Annars hade man kunnat vänta sig att Popper här hade kunnat närma sig de direktdemokratiska ideal som hade sin korta sommar tjugo år efter *The open society and its enemies*. Jag kräver inte att Popper skall plädera för stormöten, men hur är det med medborgarens möjlighet att delta i opinionsbildningen genom ett anspråkslöst och anonymt arbete i partier och organisationer? Jag valde orden anspråkslöst och anonymt för att anknyta till Poppers antiheroism. Vi bör sluta att beundra stora män, säger han. Det är inte fältherren vi bör hylla utan den okände soldaten, han som offrade sitt liv och vars namn och handling ingen minns. Den menige partiarbetaren offerar väl inte mer än sin fritid, men en liberal demokratiteori måste finna någon plats för henne. Med tanke på den plats metodologisk och moralisk individualism intar i Poppers filosofi är tystnaden på denna punkt anmärkningsvärd.

3

Sociologer i Göteborg har undersökt olika yrkens prestige i allmänhetens ögon. "Ambassadör" kommer främst och "professor" – ack – får nöja sig med fjärde plats. När demokratins främsta förtroendeuppdrag "statsråd" inte når längre än till tionde plats, så speglar det det politiska arbetets bekymmersamt låga status. Popper för sin del yttrar sig inte om professor och han ersätter ambassadör med helgon men i ordningsföljden i övrigt följer han den svenska allmänheten. Jag tänker på en formulering hämtad från hans diskussion av Toynbee (*Open society* II, 257). Liksom Toynbee är Popper beredd att sätta flertalet helgon före nästan alla statsmän.

Närmare besett är det emellertid svårt att i Poppers politiska filosofi finna en plats för personer som offerar sig för sin nästa. Tvärtom, Popper varnar för idén om godhet som det politiska livets propeller. Han accepterar inte en utilitarism av Bentham's märke, där målet är att öka människors tillfredsställelse. Det är inte de eventuellt helgonlika makthavarna utan varje enskild individ som skall

avgöra vad som är det goda livet. I stället föreslår han en "negativ utilitarism", där uppgiften är att undanröja nöd.

Bertrand Russell hade klagat över att politiken alltför lite drivs av moral. Nej då, svarar Popper, alltför mycket! (*Conjectures*, 366). Moralism brukar karakterisera diktaturer. Moraliska doktriner ersätter analys av fakta och dödar insikten att de flesta politiska problem saknar enkla lösningar. Moralismen slutar i utopism och i en auktoritär tro på den egna förmågan att se vad som är bäst för andra människor. Politiken skall inte ägnas åt försök att förverkliga det goda utan att avskaffa det onda. Vi minns begreppet "*error elimination*" från Poppers vetenskapsfilosofi. Och det är förnuftet som måste vara vägledande i politiskt tänkande och handlande (*Open society* II, 237 f).

Det sägs ofta att människor finner den politiska debatten ointressant därför att partierna inte lyckas formulera några visioner. Kanske, men lyssna på Poppers kritik av en politik som ser aktuella åtgärder som medel i förverkligandet av ett avlägset, idealt samhälle (*Open society* I, 157 ff). Ju vackrare och viktigare målet ter sig, desto större är frestelsen att låta det helga vilka medel som helst. Det lär också vara svårt att nå demokratisk konsensus om hur utopin skall se ut och de som inte hör till de hängivna kan framstå som sabotörer. Det blir då nödvändigt att tvinga sådana personer och det – i och för sig beklagliga – förtrycket kan försvaras som ett medel helgat av det underbara målet.

Mot detta ställer Popper ett program präglad av individualism och humanism (Simkin 1993, 181). Varje individ har rätt till ett mått av lycka i sitt liv och denna rättighet kan inte offras som ett medel på vägen mot målet. Därför bör politiken inriktas på att minska nöd och lidande här och nu. Detta ger kanske en tråkigare politik och möjligen ett sämre valdeltagande, men förutom de moraliska överväganden som talar för en sådan politik, är den lättare att enas om i en demokratisk procedur. Existensen av nöd och lidande finns framför våra ögon, vi behöver inte tvista om den saken, och kan ägna diskussionen åt tänkbara vägar att bekämpa nöden.

Är inte den negativa utilitarismen en trötthetens och resignationens filosofi? Kan man få den att gå ihop med Poppers patos och hans krav på optimism i synen på möjligheterna att förändra samhället och världen till det bättre?

I det föregående avsnittet kom jag att beröra Poppers människosyn. Och att ställa en fråga om människosynen är ofta ett bra sätt att närma sig en politisk filosofi. Gerard Radnitzky har gjort det. Han har hävdad att Poppers människa är en *homo economicus*, en individualist vars fundamentala intresse är att försvara största möjliga utrymme för egna val. Olika individers nyttovärden kan inte mätas och vägas mot varandra och kollektiva beslut inkräktar därmed på individens livsrum (Radnitzky 1989, 179 ff). Politisk maktutövning är en visserligen nödvändig men negativ företeelse och demokratins funktion är att hålla maktutövningen inom acceptabla ramar. Väljarna röstar inte för att stödja en bestämd politik utan valsedeln är ett instrument för att avlägsna makthavare som överskrider gränserna. Om människors deltagande i demokratin genom aktiv medverkan t.ex. i partier finns, såvitt jag har kunnat finna, inte ett ord hos Popper.

Radnitzky leder Poppers människosyn via den österrikiska nationalekonomin tillbaka till den skotska upplysningen med bl.a. Adam Smith och David Hume. Poppers inställning till Hume är ambivalent. Han nämns ibland som en av de stora filosoferna men Popper redovisar ingen påverkan från honom och framför ofta en ganska kärv kritik. Ändå skulle jag vilja påstå att likheterna mellan de bägge filosoferna är stora (Björklund 2002). Hursomhelst, det finns ytterligare en idéhistorisk linje än den Radnitzky talar om, nämligen från Hume via Immanuel Kant och Kant nämner Popper gång på gång som en av sina avgörande inspiratörer. Och efter denna idéhistoriska linje finns det en humanism som balanserar det som Radnitzky har dragit fram.

När man talar om människosyn finns det anledning att skilja på två saker. Det kan handla om ett antagande, ofta outtalat, om fundamentala mänskliga egenskaper, människans natur, och hur de politiska institutionerna skall utformas med hänsyn till denna. När Radnitzky talar om *homo economicus* och dennes fundamentala intresse är det detta slags människosyn han ser hos Popper. Men frågor om relationen mellan människor och institutioner och mellan människor och människor kan ställas och besvaras utan något sådant antagande. Frågor om företeelsers innersta natur kallar Popper "essentialism" och han avvisar sådana frågor som vetenskapligt ofruktbara (Stokes 1998, 88). Forskarens uppgift är att klarlägga relationer mellan fenomen. Som vi redan flera gånger har sett följer Poppers politiska filosofi samma spår som hans vetenskapsfilosofi.

Vi mötte i förra avsnittet Poppers uppmärksammade kritik av Marx. I själva verket fördelar han sina gracer. På en viktig punkt tar Popper nämligen Marx' parti gentemot en av liberalismens förgrundsfigurer, John Stuart Mill. Det gäller Mills tes att alla sociala fenomen måste reduceras till ursprungliga psykologiska faktorer, till människans natur. Mot detta hävdar Popper att många sociala institutioner har utvecklats tidigare än den mänskliga natur som skulle kunna förklara dem. Det är sant att statsvetenskapen har anledning att forska fenomen som makthunger, men människors handlingar bör förklaras i termer av situationens logik. Med situationens logik menas en förklaring som fokuserar de omständigheter som omger en beslutssituation. När de omständigheterna har klarlagts faller beslutet ut som självklart och oproblematiskt (Wilkins 1978, 50 ff. Hedström m fl 1997, 8 f).

"Fångarnas dilemma" är ett spel som ofta har varit modellen vid statsvetares analys av politiska situationer. Logiken i det spelet leder till ett utfall som är ogynnsamt för båda parter och är alltså ett exempel på de oavsedda konsekvenser som enligt Popper bör vara samhällsvetenskapens huvuduppgift. Det är samtidigt ett exempel på en situationslogisk analys. Det är den logiska situationen som ger det olyckliga utfallet, inte fångarnas psykologi. Popper varnar oss för att se människors val i sådana situationer som ett uttryck för deras rationalitet. Det är spelets struktur vi skall uppmärksamma; aktörernas motiv är en trivial komponent (*Open society II*, 90 ff. *Search*, 79; Popper använder dock inte exemplet "Fångarnas dilemma").

Men förutsätter ändå inte analysmodellen "situationens logik" att aktörerna är rationella? Och är inte detta ett orealistiskt antagande? Tanklöshet och pas-

sioner får oss väl ofta att handla rakt emot all logik? Enligt den vanliga synen är den aktör rationell som handlar rätt givet ett bestämt mål och de medel omständigheterna erbjuder. Att handla rätt – återigen spökar den verifikativistiska grundsynen. För falsifikationisten Popper är den rationell som i kritisk anda lär av sina misstag (*Knowledge*, 134). I en svag mening av ordet innebär detta att även organismer utan medvetande kan vara rationella. Och även utan tillgång till Robert Axelrods bok (ett i förväg okänt antal upprepningar av spelet "fångarnas dilemma" kan förklara uppkomsten av normen "lojalitet"; Axelrod 1984, 88 ff), kan fången i "fångarnas dilemma" lära sig att det "rationella" beslutet att tjalla är ett misstag. Situationens logik förutsätter inget kvalificerat rationalitetsbegrepp – hur skall vi handla rätt? – den förutsätter bara att vi undviker att handla i strid med vår erfarenhet. Och detta antagande är så trivialt att den situationslogiska analysen bara i undantagsfall kan leda vilse. Och eftersom den inte är en hypotes utan en metod kan den inte falsifieras (men den är därför inte immun mot kritik).

Det är klart att en metod som gav oss möjlighet att strikt verifiera hypoteser och att visa att det som har hänt, hände med absolut nödvändighet, att en sådan metod skulle vara en stor tillgång. Den skulle en gång för alla lösa de föreliggande problemen. Om den metoden bara fanns. Det är den illusionen som Popper vill undanröja. Vi får nöja oss med historiska förklaringar som visar att det och det och det inte kunde hända och som utmanar oss att gång på gång pröva saken på nytt. En fördel med denna mera anspråkslösa syn på den historiska kunskapens möjligheter är att den undergräver alla auktoriteters pretentioner.

Det finns emellertid ett problem med den situationslogiska metoden som Popper, såvitt jag kan se, inte tar itu med. Strukturen på "fångarnas dilemma", liksom på andra matematiskt definierade spel, är inte oberoende av parternas attityder. Om de två fångarna vägrar att samarbeta med förhållaren får de visserligen båda sitta kvar i fängelse under en begränsad tid men dilemmat upplöses. Med denna invändning vill jag inte hävda att det gäller att avgöra om lojalitet är en del av människans natur innan vi kan välja modeller för analys av det politiska spelet. Lojalitet och egoism och andra attityder är varken rationella eller irrationella och kan, med Popper, förklaras som effekter av andra grundläggande sociala situationer än den vi studerar.

I själva verket stöder min anmärkning Poppers huvudtes. Egenskaper som vi värdesätter, som förnuft, lojalitet och generositet, är inte oberoende av de institutioner vi verkar inom och vi har anledning att vårda dessa och bota dem med den utgångspunkten. Detta blir ytterligare en komponent i Poppers reformism. Den liberala anarkismens idé, att människans godhet frigörs om vi krossar institutionerna, är förfelad. Vi kan aldrig veta vad som kommer sedan, om vi i ett slag gör rent hus med alla institutioner och alla traditioner. Bara stegvis kan vi förändra dem i riktning mot det öppna samhälle, som är Poppers – och Marx' – vision.

Vi ser att Marx – Mill – Popper är en trekantskonflikt. Mills förtjänst är hans argumentation till förmån för metodologisk individualism, dvs. avvisandet av förklaringar i termer av handlande kollektiv som nationer, raser och – I Marx'

fall – klasser. Handlingar är alltid enskilda människors handlingar. Mills miss- tag var att tro att metodologisk individualism implicerar psykologism (*Open society II*, 98; Simkin 1993, 122 ff).

”Frihet” är ett centralt värde för Popper, men han inser att den enes frihet ofta leder till den andres ofrihet och att det är den demokratiska statens uppgift att korrigera sådant. I ett oväntat fall är han beredd att gå långt i ”protektionism”. Denne liberal, för vilken en fri opinionsbildning är omistlig, är beredd att på en punkt kräva censur. Bakgrunden är hans avsky mot våld. TV undervisar våra barn i våld, säger han, och eftersom han inte tror på självsanering måste det demokratiska samhället utöva makt. Även om statens uppgift inte är att främja det goda utan att stävja det onda, visar sig en dos av paternalism vara ofrån- komlig (*Lesson*, 33 ff, 73).

Popper har en stor tilltro till den fria marknadens fördelar, men exemplet Ryssland visar att rättsstaten måste komma först och marknaden sedan. Den motsatta tågordningen fungerar inte. Popper hör inte till de liberaler som tror att en oinskränkt frihet innehåller balanserande krafter som garanterar en har- monisk utveckling. Utifrån Poppers grundsyn att den demokratiska staten måste hålla all makt i schack (*Open society II*, 79) är det möjligt för en poppe- rian att gå längre än Popper själv när det gäller att ingripa mot ojämlikhet i makt på marknader av olika slag (Shearmur 1996, 50 ff; Magee 1973, 84). Det av- görande är att följa den rätta ordningen. ”Frihet” skall vara vår ständiga *con- jecture* när samhällets organisation skall diskuteras, men det andra steget är *error elimination* och den skall ske empiriskt och *piece-meal*. (Popper själv använder inte här denna terminologi; jag gör det för att påminna om det nära sambandet mellan hans vetenskapsfilosofi och samhällsfilosofi; Stokes 1998, 6). Det duger inte med svepande domar. I instans efter instans måste det visas att friheten leder till oacceptabel skada.

Det bör tilläggas att inte ens Poppers starka avsky mot våld befriar icke- våldsprincipen från *error elimination*. Våld måste dessvärre ofta bekämpas med våld. München 1938 falsifierar pacifismen (*Lesson*, 79); den ansvarsetiskt grundade, bör man tillägga; på den övertygelsetiska pacifismen biter inte em- piriska lärdomar.

Det är i anslutning till polemiken mot John Stuart Mills förslag att vi skall söka de grundläggande historiska förklaringarna i psykologiska faktorer, som Popper rekommenderar en historieskrivning som är inriktad på institutioner (*Poverty*, 152). De institutioner som historikern observerar är resultatet av en *trial and error*-process, de är icke-falsifierade, och han kan analysera villkoren för och effekten och värdet av deras överlevnad. Här gäller det för läsaren att hålla sin verifikationistiska reflex i schack. I kritiken av Popper smyger sig verifikationismen ofta in som en oredovisad premiss. Den tanken tycks vara djupt rotad att det som är ofalsifierat därmed är verifierat. I flera decennier levde de sovjetiska institutionerna starka. Var de icke-falsifierade? Ja. Hade de inte därmed bevisat sitt existensberättigande? Nej. En sådan slutsats skulle innebära en tillämpning av historicismen, dvs. tanken att historien visar vad som är rätt och riktigt. Vi får inte låta framgång tysta vår kritik.

Om nu de överlevande institutionerna kan betraktas som icke-falsifierad kunskap, vad intar då gissningarnas plats i analogin? Människors känslor och motiv och kalkyler och de är föränderliga på ett oberäkneligt sätt. Mycket av det vi hittar på håller inte måttet och försvinner i *trial and error*-processen; förutsatt förstås att det finns en sådan. Konservatism är namnet på den attityd som vill skydda institutionerna från *trial*. Ibland misslyckas det och fallet blir desto större, se t.ex. den sovjetiska kommunismens undergång. Men det oberäkneliga är omistligt. Det är det som sörjer för förändring, som håller systemet vid liv (*Poverty*, 157).

Forska om institutioner? Vart tar då den metodologiska individualismen vägen? Som tydligt framgår av ett citat i avsnitt 1 är det fortfarande människors handlingar som är den grundläggande analysenheten. Institutionerna skall ses som ramar för handlandet. Det kan här vara instruktivt att visa hur Poppers metodologiska individualism skär som ockhamsk rakkniv genom den politiska vokabulären. I slutet av valrörelsen 2002 gav ordet "krav" debatten en liten ideologisk touch. Att ställa krav på individer ansågs av vissa debattörer vara otillåtet. Krav på samhället var en annan sak. Men vad är samhället och vad innebär krav i det fallet? Det innebär att politiker förvaltar sina uppdrag på ett ansvarsfullt sätt och att en lång rad funktionärer sköter sina jobb. Ingen lär invända mot kravet att politiker utan att låta sig korrumpas av opinionsundersökningar ser till att rätten och välfärden försvaras eller kravet att poliser avstår från att använda mera våld än nöden kräver eller kravet att personal i vården behandlar gamla människor på ett respektfullt sätt. Och så vidare. Listan är lång och innefattar på slutet oss alla som väljare, kravet nämligen att vi lägger vår röst så att den inte bara gagnar oss själva utan också beaktar andra människors intressen. Med detta är det inte sagt att alla eller ens några samhällsproblem kan lösas genom ökade krav. Med detta är det inte heller förnekad att en del människor är så utsatta att varje krav framstår som omänskligt. Det är bara sagt debatten vinner i stringens om "krav på samhället" löses upp i sina praktiska beståndsdelar. Det är också sagt att ett kravlöst samhälle inte är ett fritt och humant samhälle. Ett kravlöst samhälle är rättssamhällets och välfärdsamhällets motpol, det är anarki.

Popper humanist? Är han inte snarare en iskall rationalist? Eller radikal intellektualist? Vad vi har hört om hans syn på musiken och om hans "negativa" utilitarism pekar väl i den riktningen? Nej. Ett uttalande, som inte står ensamt, om den djupaste grunden för hans rationalism är värd att lyfta fram som en avslutning på detta avsnitt: "*I choose rationalism because I hate violence and I do not deceive myself into believing that my hatred has any rational grounds ... I am aware not only of emotions in human life, but also of their value*" (*Conjectures*, 357).

4

Man har ofta kallat spelteori "det rationella valets teori". Enligt min mening är detta ett olyckligt ordval. När fångarna i sitt dilemma handlar "rationellt" förlorar båda. En märklig rationalitet! Det är mera rättvisande att säga att situatio-

nens logik orsakar den olyckliga utgången. Rationalitet kan inte utövas inom spelet, inom situationen, utan i valet mellan spel. Sociala institutioner med sina regler är spel och de kan vi välja att bevara eller att reformera. Lärdomen av "fångarnas dilemma" är att vi skall välja någon annan institution som ram för sociala samspel.

Poppers syn på begreppet "rationalism" har långtgående konsekvenser för demokratisynen. Popper tar avstånd från Platons och andras uppfattning om rationalism som en egenskap som vissa människor är utrustade med. Rationalism är, säger Popper, en attityd vi lär oss i meningsutbytet med andra människor (*Knowledge*, 135). Man behöver inte referera längre än så här för att se Popper avvisa auktoritetsanspråk (Shearmur 1996, 162). Följer man resonemanget en bit till ser man hur alla anspråk på auktoritet är oförenliga med en rationell attityd. Popper definierar nämligen den som en attityd där vi är inställda på att bygga på erfarenheten och lyssna på argument. Rationalitet är, säger Popper, ingen självklar egenskap hos människor utan en förmåga vi måste anstränga oss för att komma i besittning av. Med rationalitet menar Popper en beredskap att medvetet fastställa misstag och lära av dem, en attityd av *conscious, critical, error elimination*. Lyssna på argument är samma sak som låta den egna ståndpunkten utsättas för kritik. Och den rationella attityden betyder därför en beredskap att erkänna varje samtalspartner som en möjlig källa till fruktbar information och kritik. Den som gör anspråk på att vara en auktoritet accepterar inte denna fundamentala jämlikhet i samtalssituationen (*Open society* II, 224 ff. Popper själv underskattar detta samband; 234).

Men kritiken i det kritiska samtalet skall gå i båda riktningarna och för inte detta in en ny ojämlikhet i samtalet? Det är ju uppenbart att människor har olika förmåga att utveckla sin ståndpunkt och olika möjligheter att förvärva information. Det bör då först uppmärksammas att få filosofer så ofta och med sådant eftertryck har krävt ett klart språk. Den teoretiska och terminologiska make-up, som en del humanvetare (jag räknar statsvetenskap och många andra samhällsvetenskaper till den gruppen) tror sig behöva för att bli respektabla vetenskapsmän, finner ingen nåd hos Popper. En lärare som inte kan förklara sitt problem för sina elever förstår antagligen inte själv vad han håller på med. Men detta sagt måste det ändå erkännas att samtalssituationer långtifrån alltid är jämlika.

I sina föreläsningar säger Popper någon gång att han inte vill påverka. Vad är nu detta? Syftar inte en föreläsning till att presentera en åsikt och att framlägga argument för att denna åsikt är – åtminstone provisoriskt – korrekt, dvs. till att övertyga åhörarna? Vi kan föreställa oss att Popper ser föreläsningssituationen som ett kritiskt samtal. Ett sådant samtal syftar inte till att vi blir överens. I det kritiska samtalet är jag inte intresserad av att övertyga dig. Jag vill framlägga min ståndpunkt och dess skäl och lyssna på din kritik. Jag vill se om jag kan lära mig någonting av kritiken. Kanske måste jag finna bättre skäl. Eller modifiera ståndpunkten. Eller rentav överge den. Det kritiska samtalet handlar om undanröja misstag. I den mån vi rätt kan spela vår roll i samtalet, skapar vi en respekt för motparten som utjämnar eventuell ojämlikhet (*Myth*, 44 ff).

Men ändå, Popper är inte övertygande när han förnekar att han vill övertyga. Det kritiska samtalet är ett företag med minst två parter och de vill gemensamt lära sig av samtalet. Om min motpart hävdar någonting som jag anser vara ohållbart, försöker jag demonstrera att och varför det är så. Detta är ju förutsättningen för att motparten skall lära sig någonting av samtalet och det ger honom också chansen att skärpa argumenten för sin ståndpunkt. I stället för att förneka att *convincing* ingår i meningsutbytet, borde Popper kanske ha sagt att det karakteristiska för det kritiska samtalet är, att ingen av deltagarna gör anspråk på att med säkerhet förfoga över sanningen. Deltagarna är kloka nog att tvivla också på den egna ståndpunkten. Ett sådant förhållningssätt lär som en biprodukt skapa förutsättningar för att parterna faktiskt blir överens, vilket inte alltid är till skada.

Inte alltid till skada? Är det inte alltid bra att komma överens? I offentliga angelägenheter måste vi väl ändå till slut komma överens om vad som behöver göras och är inte vilja att kompromissa en berömvärd egenskap? Visar det sig inte att de som talar illa om kompromissen i grunden är auktoritära och intoleranta? Vänd på saken. Är vi måna om att snabbt och i intersubjektiv samsam komma överens blir frestelsen stor att utesluta den som har udda och envisa åsikter. Han eller hon skapar lätt ett gräl av det vänskapliga samtalet och hindrar oss från att komma till fram till en gemensam ståndpunkt. Men jag har ingen nytta av att debattera med den som stryker mina åsikter medhårs. Det är bättre att möta den som kan och vågar formulera en bestämd kritik och därmed utsätter min ståndpunkt för en hårdhänt test.

Den här skissen av kompromissens problem har väl redan avslöjat att vi inte talar om en utan om två väsensskilda situationer: den situation då vi vill lära oss någonting nytt och den situation då vi tillsammans med andra måste fatta ett beslut. Kompromissen har sin plats i den senare situationen. Emellertid vill vi fatta beslut som grundar sig på god kunskap och det skall medges att det därför är lättare att skilja på situationerna i teorin än i det praktiska livet.

Under 500-talet f.Kr., alltså före Sokrates, uppstod i Grekland skolor av filosofer där det var naturligt att eleven såg på lärarens teorier med ett kritiskt öga och strävade efter att förbättra dem eller ersätta dem med något bättre. Popper har i sina skrifter ofta återvänt till denna tid och en av de försokratiska filosoferna möter i titeln på en av hans uppsatssamlingar, *The world of Parmenides*. Den intellektuella umgängesstil som försokratikerna började tillämpa var en betydelsefull innovation som gav upphov till en rad djärva teorier om jord, himmel och hav. En sådan samtalsstil är långt ifrån någonting naturligt och självklart och den lyckades enligt Popper endast överleva något hundratal år. Från och med Platon och Aristoteles valde efterföljarna rollen av den lärde förvaltaren av de stores texter och tankar. För mer än tusen år, fram till renässansen, var det därmed i stort sett slut med de djärva och nya tankarna. Vi har i våra dagar blivit så vana vid en pedagogik där det fria tänkandet har blivit ett självändamål, att vi har svårt att se betydelsen av försokratikernas uppfinning av det kritiska samtalet. Att Popper i försokratikerna ser sina föregångare är inte oväntat. Men om nu detta förhållningssätt har blivit så självklart att vi inte knappast längre kan urskilja det, så måste väl Popper slösa sina krafter på en

öppen dörr? Nej, försokratikerna tänkte inte bara djärvt och fritt, det kritiska samtalet reglerade djärvheten. Det räckte inte med fria och fantasifulle idéer, det krävdes också argument.

Hur skall man förklara försokratikernas märklige insats? Poppers situationslogiska förklaring utpekar den kontakt som de sjöfarande grekiska handelsmännen fick med andra kulturer och deras motstridiga teorier om världens beskaffenhet. Därmed upptäckte de att ingen sanning var självklar och att många alternativ måste prövas. En sluten och enhetlig kultur är ingen bra jordmån för kreativitet. Den avvikande deltagaren i samtalet skall behandlas som en hedersgäst. Det som krävs av honom – och av oss – är bara villighet att framföra och lyssna på saklig kritik (*Realism*, 14 ff).

För Popper är det kritiska samtalets syfte inte att komma överens utan ett tillfälle att lära av tydligt formulerade åsikter som får brytas mot varandra (Shearmur 1996, 84). Hör vad han har att säga om Aristoteles: vi finner hos honom en torr systematisering och en åstundan, övertagen av många senare medelmåttor, att formulera en ”*sound and balanced judgement*” som gör rättvisa åt var och en och som därvid ofta missar poängen (*Open society II*, 2).

5

I Poppers filosofiska författarskap finns sjok av idéhistoria, där han tillämpar såväl den situationslogiska förklaringsmodellen som inriktningen på sociala institutioner i vid mening. Vilka institutioner har varit förutsättningen för det kritiska samtal som har gjort det möjligt att förklara skenbart oförklarliga fenomen? I begynnelsen var ordet.

Språket intar en central plats i den tredje världen. Språkforskaren Karl Bühler har urskiljt hur språkets tre funktioner har vuxit fram, att uttrycka, att meddela och att berätta, och Popper vill lägga till en fjärde, att argumentera. Berättandet är ett framsteg som – i sant Popperska anda – föder ett problem: lögnen. När människorna lyssnade på de stora berättarna som t.ex. Homeros ställdes de inför frågan: Är detta sant? Vad kan anföras som stöd för det som berättas och vad talar för en annan uppfattning (*Conjectures*, 134 f)?

Poppers teori om språket ingår i hans utvecklingsbiologiska beskrivning av framväxten av värld 3, av objektiv kunskap. Språkets fyra funktioner utgör fyra olika steg i utvecklingen. Den första är den expressiva. En organism visar genom något beteende sin oro i förhållande till någonting i omgivningen eller sin tillfredställelse när den intar näring av ett visst slag. Denna första funktion tar steget över till den kommunikativa funktionen, när en annan organism uppfattar den förstas beteende som en signal ”fara” eller ”gott”. Den tredje funktionen, den beskrivande, förekommer men är outvecklad hos djur. Den kräver inte med nödvändighet ett språk i vår vanliga mening men det är först när det mänskliga språket finns på plats som den tredje funktionen kan spela en avgörande roll. När människor får tillgång till ett verktyg som medger en innehållsrik beskrivning av omgivningen ökar utrymmet för samverkan på ett dramatiskt sätt.

Det intressanta är att den tredje funktionen mer eller mindre framtvingar den fjärde. Den tredje funktionen gör det inte bara möjligt att vägleda en samarbetspartner utan också att vilseleda en konkurrent genom en osann beskrivning. Lögnen är en viktig uppfinning, men en uppfinning vars värde hänger på att gränsen mellan sanning och lögn upprätthålles. När i så mycken samtida skönlitteratur och i viss mån också i populärhistoria gränsen mellan fakta och fiktion utplånas, så är det paradoxalt nog ett grundskott mot fantasin. Ty fantasi förutsätter att det går att göra en skillnad mellan det som faktiskt är och det som inte är men fantasin skapar. Och eftersom fantasin är kreativitetens motor drabbar skottet även kreativiteten.

Formuleringen om lögnen som en tillgång var inte menad som en lustig paradox. I själva verket ville jag fästa uppmärksamheten på vad Popper betecknar som en av de viktigaste konsekvenserna av tillkomsten av den tredje, deskriptiva, funktionen. Det hade varit en allvarlig begränsning om den bara hade tillåtit att sanna berättelser. Nu tillåter den också att vi berättar det som inte är, men som skulle kunna vara, sant och den möjligheten skapar ett instrument för fantasin. Läsaren minns schemat *conjectures and refutations*. Gissningarna, hypoteserna, ger det material som den kritiska granskningen kan arbeta med och det är den dialektiken som skänker oss allt bättre kunskap. Det som ter sig som falskt idag, men som skulle kunna vara sant, kanske innehåller ett frö till lösningen på ett problem. Popper nämner myten som en ursprunglig källa för idéer om världens beskaffenhet.

Men det räcker inte med fantasi. Hur skall den situation hanteras där jag har behov av en beskrivning men tvivlar på att den som erbjuds är sann? Genom kritik av den erbjudna beskrivningen. Stämmer det som sägs med andra kända fakta? Kanske är den rentav själv motsägande? Om nu den som erbjuder beskrivningen är angelägen om att den skall accepteras, tvingas han att visa att invändningarna inte håller och kanske att anföra nya stöd för beskrivningen, dvs. han tvingas att argumentera. En argumentation utspelas i en social situation, i värld 2, och både expressiva (eller emotiva) och kommunikativa (eller signalerande) element finns med i en sådan situation. Men att de funktionerna finns med i en argumentation innebär inte att de är en del av argumenten. Ett argument hör i sin helhet till värld 3.

Popper utvecklar den här teorin på många ställen i sina skrifter och kanske mest utförligt i en föreläsningsserie år 1969. Han tar sin egen föreläsning som exempel. Vad han där säger har både expressiva inslag, omedvetna eller medvetna (t.ex. retoriska grepp), och kommunikativa (övertalande) inslag. Men i en god föreläsning tar åhörarna fasta på det föreläsaren beskriver och framförallt på de argument som talar för att beskrivningen skall accepteras. Ett argument är samma argument oavsett sin plats i en social situation. Det spelar ingen roll om den som talar är en trovärdig och sympatisk person eller inte eller vilket språk han talar (*Knowledge*, 84 ff).

6

Jag nämnde att varje argument med nödvändighet kräver en mängd underförstådda förutsättningar. Också kritiken förutsätter en arsenal av bakgrunds-

kunskap. Även denna kunskap kan vara fel och ge anledning till kritik, men den måste accepteras som given just för tillfället. Allt kan kritiseras, men inte på samma gång. Rationell kritik måste ske styckevis och delat (*piece-meal*). Därmed har Popper gjort en hårdknut av rationalism och reformism.

Men börjar inte Poppers situation nu bli allvarlig? Om både det framförda argumentet och kritiken av argumentet kräver underförstådda förutsättningar, så visar väl det att ett gott samtal förutsätter ett stort mått av gemensamma föreställningar och värderingar mellan deltagarna, ett gemensamt *framework*? Och därmed blir det väl inte mycket kvar för argumentet att utträta?

Teorin om behovet av samtalsgemenskap bygger på iakttagelsen att det vi säger bara är toppen på ett isberg. Under ytan ligger föreställningar och värderingar som inte uttalas och ofta är omedvetna. Om en deltagare i samtalet lägger fram en radikalt ny idé, så blir det inte i första hand de redovisade argumenten och motargumenten som avgör mottagandet utan deltagarnas förankring i gemensamma tankeramar. Den nya idén tolkas och avvisas i termer av dessa ramar, trots att det är just en del av detta som den nya idén ifrågasätter. Popper har själv varit utsatt för det. Vad han har sagt om falsifikationens centrala roll har tolkats och angripits av filosofer som i sitt bagage har haft induktionen som ett ofrånkomligt villkor för empirisk kunskap. Det har hindrat dem att se att Poppers falsifikation inte innebär att han har kastat empirin överbord.

En väsentlig del av våra tankeramar är det språk vi talar och då inte bara språk i meningen svenska eller engelska eller något annat språk utan också de olika socialt bestämda språk som skenbart utgör ett och samma språk. Ett livslångt samtal med statsvetare skapar säkert ett språk vars underförstådda – och omedvetna – förutsättningar inte är tillgängliga för den icke-statsvetare som har fått detta häfte av Statsvetenskaplig Tidskrift i sin hand. Vi befinner oss i ett fängelse vars murar är identiska med tankeramarna.

Mycket i bakgrundskunskapen är svåråtkomligt. Det kan finnas inbyggt i vårt medfödda sätt att se på världen eller det kan bygga på en lång tradition. Mycket kan också finnas som ett osynligt inslag i språket. Detta innebär, säger somliga, en slutgiltig och avgörande begränsning av vår rationalitet. Vi är för alltid fångar i bakgrundskunskapens fängelse. Och vår möjlighet att överlägga med de andra fångarna är begränsad. Bara de som talar mitt språk och därmed har min bakgrundskunskap kan förstå mina argument. Denna relativism kallar Popper "*the myth of the framework*" och den är "*one of the great intellectual evils of our time. It undermines the unity of mankind ...*" – de sista orden syftar på underkännandet av möjligheten att kommunicera över språk- och kulturgränser (*Knowledge*, 137). Den är "*one of the many crimes committed by intellectuals. It is a betrayal of reason and of humanity*" (*Search*, 5).

Men hjälper det att ta i? Är inte fängelset ett faktum? Jo, men skall vi nöja oss med att sitta och konversera med de andra internerna? En ny idé som hotar någon del av våra tankeramar kanske kan åstadkomma en bräsch i fängelsets murar. Vi kan aldrig hoppas att bli helt befriade, trots allt måste vi alltid tala något språk, men ett fängelse med vidare murar är ändå en stor vinst. Bakgrundskunskapen är ofrånkomlig och omedveten och djupt förankrad i språket. Rationaliteten har bara att erkänna sin begränsning. Men förnuftet tar re-

vansch. I den kritiska prövningen av ett givet problem kanske vi får anledning att ifrågasätta en del av den mest omedvetna och självklara bakgrundskunskapen. En sådan upptäckt kan ge upphov till en ny omvälvande teori och det kräver de allra största geniernas kritiska fantasi för att åstadkomma det. Poppers exempel är som ofta hämtat från Einsteins arbete.

Det paradoxala är att exemplet från Einstein handlar om relativism men ändå visar att vi kan bryta oss ut ur fångelset. Einstein arbetade med ett problem i Maxwells teori om elektromagnetism och upptäckte då att problemet kunde lösas om vi gav upp vår sunt förnuftspräglade inställning till samtidighet. Einstein visade att vardagsspråkets begrepp "samtidighet" bara kan tillämpas på händelser inom samma *inertial frame*. Det är denna relativitet som gör att jag kan gå här och åldras inom mitt tröghetssystem, medan du per superexpress kan göra en rundresa i universum och återvända nästan lika ung som när du for. Einstein slog en bräsch i myten om en orubblig tankeram (*Knowledge*, 134). Visst, ett samtal med meningsfränder är säkert angenämt, säger Popper (*Realism*, 16 ff) men det är inte till stor nytta. Ett sådant samtal leder sällan till en betydelsefull ny insikt. Låt relativisterna gå där och åldras inom sina *frameworks*, medan vi andra förblir unga på resan ut i tankens universum.

Jag tog tidigare upp problemet med en ojämlikhet i samtalssituationen och vill nu lägga till en sak. Förutom kravet på ett klart och enkelt språk finns det ytterligare ett element i den popperska samtalssituationen som mildrar en eventuell ojämlikhet i parternas förutsättningar. Popper drar nämligen upp en gräns mot vad han kallar en "okritisk rationalism". Med detta menas en attityd som innebär att man inte är beredd att acceptera någonting som inte kan försvaras med argument. Varje argument har, säger han, en stor mängd underförstådda premisser. Några kan dras in i diskussionen och deras stöd efterlysas. Men alla kan inte det. Allt kan kritiseras men inte på en gång. Den okritiske rationalisten är hjälplös mot en motpart som tvingar honom att bevisa premisserna för premisserna för premisserna. En sådan oändlig regress blir en dödlig fälla för rationalisten. Eftersom hans krav på att allt skall kunna bevisas inte kan upprätthållas visar sig väl hans rationalism vara ohållbar, så kan det triumferande slutet på diskussionen låta.

Poppers rationalism är mera måttfull. Den rationalistiska hållningen är ett moraliskt val. Många premisser måste accepteras på oprövade grunder. Denna måttfulla rationalism innebär en ödmjukhet gentemot den motpart i samtalet som har överbevisats. Den segrande ståndpunkten är osäker och provisorisk och kanske inte kan upprätthållas i nästa kritiska samtal som på ett nytt sätt tar itu med argumentet och dess premisser. Förloraren är inte dömd till tystnad.

7

Poppers reformism har många komponenter. Indeterminismen: det finns inga obönhörliga historiska lagar, framtiden ligger i våra händer (*Open society* I, 3 f; Watkins 1974, 373 ff). Optimismen: under det sista seklet har vi sett stora förbättringar i människors villkor i vårt samhälle och det är vårt ansvar att sörja för att den utvecklingen kan fortsätta (*Search*, 213 ff). Djärvheten: vi måste

släppa kreativiteten fri i det ständiga sökandet efter bättre lösningar (*Philosophy*, 978 ff). Försiktigheten: vi måste inse att vi aldrig kan överskåda eller kontrollera alla effekter av våra handlingar (*Conjectures*, 124, 341 f). Toleransen: den kritiska prövningen för och emot måste få skilda förslag att arbeta med (*Conjectures*, 352). Rationalismen: vi måste kritiskt pröva skälen för och emot skilda alternativ (*Realism*, 14 ff). Objektiviteten: argument erbjuder det enda reella alternativet till godtycke, makt och våld (*Conjectures*, 356). Den moraliska autonomi: ingen auktoritet kan befria oss från ansvaret för våra handlingar (*Conjectures*, 182). De olika delarna av den reformistiska övertygelsen hänger ihop. Indeterminismen och optimismen bjuder oss att handla. Traditioner är en förutsättning för rationellt handlande (*Myth*, 22) och kan tillsammans med försiktigheten och djärvheten ses som handlingskriterier. Objektiviteten är en förutsättning för rationalismen.

Är Poppers reformism en förklädd reformrädsla? Med "reformism" är ingenting sagt om hur mycket och hur snabbt en teoretiker önskar förändra samhället. Reformismen kan bli så försiktig att den i praktiken är strängt samhällsbevarande. Hur är det med Popper? Den frågan är svår att svara på. Hur stora ingrepp i syfte att undanröja nöd som Popper kan tänkas acceptera kan inte fastställas. Men den otålige och den försiktige reformisten har två fiender gemensamt, nämligen fundamentalisten och revolutionären. Den ene kan inte orientera sig i världen och politiken utan tillgång till orubbliga sanningar. Den andre tilltror sig att utifrån ingenting kunna skapa allting på nytt. Det är i detta tvåfronts-krig Popper har gjort sin samhällsfilosofiska insats. Det kritiska samtalet är reformistens adelsmärke.

Referenser

Referenser som återfinns i min uppsats *Mysteriet med den fjärde världen i Statsvetenskaplig Tidskrift* (2002, årg 105 s 17) upprepas inte här.

Poppers skrifter

The open society and its enemies. Vol. I. The spell of Plato. (1943) 1966. London: Routledge and Kegan Paul.

The open society and its enemies. Vol II. Hegel and Marx. (1945) 1966. London: Routledge and Kegan Paul.

The poverty of historicism. (1957) 1997. London and New York: Routledge

Conjectures and refutations. The growth of scientific knowledge. (1963) 1969. London: Routledge and Kegan Paul.

The philosophy of Karl Popper. The library of living philosophers. Vol. XIV. I-II. 1974. LaSalle, Ill.: Open Court.

In search of a better world. Lectures and essays from thirty years. (1974) 2000. London and New York: Routledge.

The self and its brain. By Karl R. Popper and John C. Eccles. 1977. Berlin: Springer.

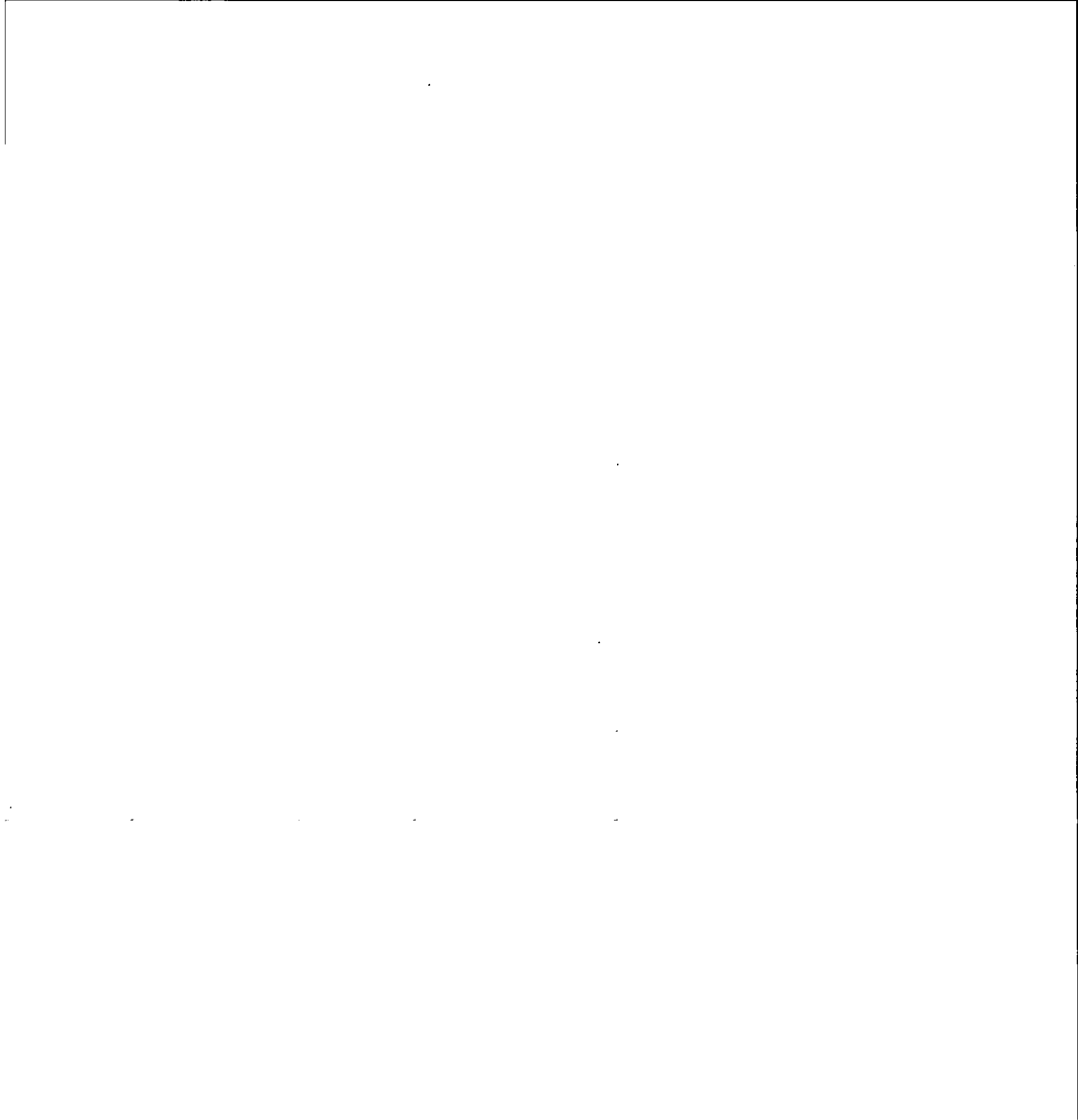
Realism and the aim of science. (1983) 2000. London and New York: Routledge.

A world of propensities. 1990. Bristol: Thoemnes.

The lesson of this century. Karl Popper interviewed by Giancarlo Bosetti. With two talks on freedom and the democratic state. 1992. London: Routledge.

Knowledge and the body-mind problem. In defence of interaction. 1994. London and New York: Routledge.

- The *myth* of the framework. In defence of science and rationality. (1994) 1996. London and New York: Routledge.
- The world of *Parmenides*. Essays on the pre-socratic enlightenment. (1998) 2001. London and New York: Routledge.
- All life is problemsolving*. 1999. London and New York: Routledge.
- Övriga referenser**
- Ackerman, Robert, 1985, Popper and German social philosophy. i: *Popper and the human sciences*..
- Axelrod, Robert, 1984, *The evolution of cooperation*. New York: Basic Books.
- Björklund, Stefan, 2002. Sense and sensibility. En synpunkt på David Hume. *Statsvetenskaplig Tidskrift* 105, 117–134.
- Clark, Peter, 1995, Popper on determinism. i: *Karl Popper: philosophy* .
- Eidlin, Fred, 1989, Poppers etischer och metaphysischer Kognitivismus. i: *Karl R. Popper und die Philosophie*.
- Hedström, Peter, Swedberg, Richard & Udehn, Lars, 1997, Popper's situational analysis and contemporary sociology. Stockholm University. Department of Sociology.
- Karl R. Popper und die Philosophie des kritischen Rationalismus*, Zum 85. Geburtstag von Karl R. Popper. Hrsg. Kurt Salamun. Amsterdam: Rodopi 1989.
- Karl Popper: philosophy and problems*. Ed. by Anthony O'Hear. Cambridge: Cambridge University Press. 1995.
- Magee, Bryan, 1973, *Karl Popper*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Magee, Bryan, 1995, What use is Popper to a politician? i: *Karl Popper: philosophy*..
- Miller, David, 1994, *Critical rationalism. A restatement and defence*. Chicago: Open
- Popper and the human sciences*. Gregory Currie and Alan Musgrave, editors. 1985. Dordrecht: Martinus Nijhoff Publishers.
- Radnitzky, Gerard, 1989, Der kritische Rationalismus in der Erkenntnistheorie und politischen Philosophie. i: *Karl R. Popper und die Philosophie* ..
- Rawls, John, 1972, *A theory of justice*. Cambridge, Massachusetts: The Belknap Press.
- Shearmur, Jeremy, 1996, *The political thought of Karl Popper*. London & New York: Routledge.
- Simkin, Colin, 1993, *Popper's views on natural and social science*. Leiden: E. J. Brill.
- Stokes, Geoffrey, 1998, *Popper. Philosophy, politics and scientific method*. Padstow: Polity Press.
- Watkins, J.W.N., 1974. The unity of Popper's thought. i: *The philosophy of Karl R. Popper* (se under Poppers verk.)
- Wilkins, Burleigh Taylor, 1978, *Has history any meaning? A critique of Popper's philosophy of history*. Hassocks, Sussex: Harvester Press.

Sense and Sensibility

En synpunkt på David Hume

Stefan Björklund

1

David Hume skrev sina böcker under decennierna före franska revolutionen och med en förstklassig kännedom om fransk kultur och politik. Mot den bakgrunden har hans filosofi om sättet att förändra samhället och dess institutioner ett klart historiskt intresse. Men hur är det med aktualiteten idag? Är inte reformism *mainstream* i demokratier som den svenska? Ja, i praktisk politik. Men det finns en motström, en tendens att honorera det kompromisslösa ställningstagandet, alldeles oberoende av hur genomtänkt detta är. Engagemanget ses som det avgörande, reflexionen som någonting sekundärt. Och med det följer att procedurfrågan, frågan om hur vi skall gå tillväga, inte heller blir föremål för reflexion.

Det är inte min ambition att presentera en teori om sättet att förändra samhället. Ambitionen är den mera blygsamma att lyfta fram beståndsdelar i en sådan teori och det är då min tro att det är fruktbart att söka materialet hos klassikerna. Även om översikter över de politiska idéernas historia ofta behandlar Hume ganska snålt, är han inte precis en förbisedd filosof. Jag vill ändå hävda att det finns en aspekt av hans filosofi som är lärorik och – såvitt jag har kunnat se – förbisedd i litteraturen.

Det finns, grovt sorterat, två vägar att gå för den som vill förändra sociala institutioner. Att riva och bygga upp från grunden. Att lappa och laga. Redan efter denna grova sortering ser man att teorin om sättet att förändra noga taget inte bara kan handla om sättet, utan också måste handla om det som skall förändras. Är komponenterna i det system som skall förändras så intimt sammanvävda att ingen del kan bytas ut utan att helheten kullkastas? Så såg problematiken ut den gången striden stod mellan revolutionära och reformistiska socialister. Reformen av det kapitalistiska systemet, sade revolutionärerna, lindrar symtomen men botar inte det onda. Detta är en fråga om det kapitalistiska systemets struktur och den borde egentligen avgöras före valet av förändringsväg. Men en empirisk fråga är inte nödvändigtvis lätt att finna svaret på. Jag lämnar den därhän med antagandet att verkliga sociala system varken är ouplösligt sammanvinnade eller bara löst sammanfösta. Sådana system ligger mitt emellan ytterligheterna och därmed kommer våra intellektuella attityder att på ett avgörande sätt bestämma vägvalet.

2

"Reason is, and ought only to be the slave of passions, and can never pretend to any other office than to serve and obey them." (*Treatise*, 462). Detta lär vara det mest välkända uttalandet av Hume. Nu är det ett rimligt krav att reformarbete skall ske med förnuft. Hur går det då med Hume? Bokstavligt tolkat pekar uttalandet mot en romantik som lika gärna kan få ett revolutionärt som ett samhällsbevarande innehåll. Måste Hume inte genast diskvalificeras?

Den drastiska formulering ger verkligen ett starkt intryck av att rationalismen är begränsad eller obefintlig i Humes system. Men goda politiska filosofers åskådning är regelmässigt alltför nyanserade för att kunna sammanfattas i några få ord. Dessutom har politiskt-filosofiska traktater ofta en polemisk adress som frestar författaren att begå färgstarka, men ensidiga formuleringar. Båda sakerna gäller i hög grad David Hume. Formuleringen finns i hans första bok *A Treatise of Human Nature* och den polemiska udden i den boken är riktad mot Descartes och en rationalism som tror sig kunna nå grundläggande kunskap om världen enbart med tankearbete och utan stöd av erfarenheten. Om man nu granskar Humes resonemang närmare ändras bilden av irrationalism. "Reason", intellektuell prövning och rationella argument, är en förutsättning för kunskap och för ställningstaganden i moraliska frågor – och för den delen även för omdömen i estetiska frågor. Problemet är att även om vi tillämpar det logiska argumentets strikta regler, kan vi inte bevisa att någonting, t.ex. ett objekt eller ett kausalt samband, faktiskt existerar. Skeptikern kan alltid kräva ytterligare skäl för ett påstående och sedan begära skäl för skälen i det oändliga. Men en sådan oändlig regress gör det omöjligt att handla. För att leva måste vi handla och vi kan därför i praktiken inte leva efter den radikala skeptiska rationalismens regler. På någon punkt måste vi sätta stopp för regressen och acceptera – tro på – en eller flera premisser. Att tro beskriver Hume som en emotionell attityd. Och det är tur, säger han, att människans naturliga tendens att "believe" i tid avbryter det skeptiska härjningståget. Det vore ödesdigert om vi hade att "*trust entirely to their /de skeptiska argumentens/ self-destruction, that can never take place, 'till they have first subverted all conviction, and have totally destroy'd human reason'*" (*Treatise* 144ff, 207, 215, 226, 233ff, 238, 316f, 510. *Morals*, 5, 125ff. *Abstract*, 34ff. *Understanding*, 89, 91ff, 187. Smith 1941: 126. Flew 2000: xiii).

Vi har här rationalisten som ger ett nödvändigt utrymme för känslan. (Jag använder här och i fortsättningen ordet "rationalist" i den vanliga betydelsen av en person som sätter avgörande tilltro till förnuftet.) Utan tro blir våra åsikter om världen utan kraft. Kanske är förnuftet en slav men utan slaven kan "passions" inte överleva. Och slaven tar till och med till orda och tillrättavisar och uppfostrar sin herre. Det är förnuftet som kritiskt bearbetar och levererar de föreställningar som är en förutsättning för den bedömning av verkligheten utan vilken den emotionella laddningen är ett slag i tomma luften. Förnuftet kan också hålla den starka attraktionen hos det näraliggande i strama tyglar, så att vi inte förlorar ur sikte det som ligger längre bort i tiden (*Treatise*, 462ff, 511, 514, 544. Norton 1982: 20, 53, 95ff. Miller 1981: 45ff).

Bortsett från den drastiska formuleringen är uttalandet om förnuftets trädedom nu inte alldeles ensamt. På ett ställe i *Treatise* säger Hume att det inte bara är i poesi och musik utan också i filosofin som vi måste följa smak och känsla. När jag ger företräde åt en uppsättning av argument gör jag ingenting annat än "decide from my feeling concerning the superiority of their influence". Med det omdömet tycks Hume underkänna sin egen metod. I sina resonemang vädjar han inte till känslan, han åberopar bevis, påvisar inkonsistenser, diskuterar för och emot alternativa ståndpunkter. Vad blir det kvar av rollen som filosof, om alla filosofiska utredningar är verkningslösa? Paradoxen går att lösa upp om man accepterar idén om en symbios mellan förnuft och känsla. Mot slutet av *Treatise* återvänder Hume till frågan om balansen mellan känsla och förnuft i våra moraliska bedömningar och upprepar att utfallet bestäms av känslan. Men, tillägger han, känslan bestäms i sin tur i hög grad av våra reflexioner över vad som gynnar mänsklighetens lycka; samma sak gäller för övrigt vid estetiska bedömningar (*Treatise*, 153, 640).

I kapitlet "On miracles" i *An Enquiry concerning Human Understanding* finner vi ett gott belägg för att Hume inte tilldelar förnuftet en underordnad roll. Talrika vittnen berättar om hur de erfarit underverk av olika slag och underverken anförs som bevis för påståenden om Guds existens. Utan erfarenhet ingen kunskap och utan tro ingen erfarenhet, så ser våra villkor ut. Hur kan vi då skilja på naturliga händelser och underverk? Hur skulle vi kunna tvivla på underverken? Vi skall tvivla, säger Hume, om vi har skäl att betrakta en händelse som omöjlig med hänsyn till vad vi annars anser oss veta. Utan att Hume direkt säger det, är det tydligt att han närmar sig tanken om vår samlade kunskap som ett koherent system. Det är också tydligt att den "tro" som sorterar våra intryck i sant och falskt bara är slutpunkten i förnuftets arbete med det råmaterial som intrycken ger oss (*Treatise*, 157. *Understanding*, 158. Norton 1982: 299).

Å andra sidan: om det kritiska förnuftet får härja fritt lämnar det inte kvar något enda stöd för något enda påstående. I detta förtvivlade läge är det bara en måttfull – "just" till skillnad från "false" – filosofi som "can present us with mild and moderate sentiments". Nu vill läsaren gärna fråga vem som egentligen är vems slav i denna milda och måttfulla medelvägsfilosofi. Hume hävdar ju att vi behöver tro för att inte förstöra förnuftet. Herre och slav lever tydligen i en sådan symbios att rollbenämningarna blir meningslösa (*Treatise*, 314ff., 319).

3

I idéhistoriska sammanfattningar är Hume oftast omnämnd för hugget mot bandet mellan "är" och "bör". Det går inte att deducera en bör-sats ur en är-sats. Få lär numera vara beredda att tvista med Hume om detta. Frågan är nu om skilsmässan måste leda till förnuftets kapitulation när det gäller att ta ståndpunkt i värdefrågor? Tvingas Hume att beteckna sådana ställningstaganden som arationella? För att avgöra detta måste man sätta in Humes värdeskepticism i den generella skepticism som omfattar även kunskap i empiriska frågor (*Treatise*, 521. Miller 1981: 59. Smith 1941: 391).

Hur kan vi veta att det vi tror oss veta om världen omkring oss inte är en illusion? Kan vi ens anföra tvingande bevis för att det finns en värld omkring oss? Humes och många andra filosofers svar på de frågorna är nekande. Mycket av vår kunskap om världen bygger på idén att om fenomenet a följer på fenomenet b upprepade gånger, så finns det ett orsakssamband mellan fenomenen. Men induktionen är till skillnad från deduktionen ingen tvingande tankeoperation. Logiken hindrar inte att äpplet faller uppåt nästa gång jag släpper det. Det är vanan, inte logiken, som får oss att kalla upprepade samband för "orsak-verkan". På det kunskaps*teoretiska* planet ser inte Hume någon utväg ur skepticismen (*Treatise*, 140, 189. *Understanding*, 88. Norton 1982: 206).

Det vanligaste försvaret mot den totala skepticismen följer olika varianter av påpekandet att den teoretiska insikten om skepticisomens ofrånkomlighet inte gör någon praktisk skillnad. Även den radikale skeptikern måste följa sitt sunda förnuft om han vill överleva. Induktionen som det sunda förnuftets logik har skapats och prövats i en lång historisk utveckling och det är – trots skeptikerns invändningar – rationellt att lita på den (*Treatise*, 234ff, 274. Bohlin 1997: 187. Norton 1982: 222).

Den teoretiska skepticismen kan inte ta kommandot över vårt förhållande till världen omkring oss. På det kunskaps*praktiska* planet är Hume inte skeptiker utan samtidigt både naturalist och rationalist. Jag vill nu ställa frågan om inte den förmenta klyftan mellan "är" och "bör" kan behandlas på ett likartat sätt och om inte skeptikerna dragit för stora växlar på Hume på den här punkten. Både radikal faktaskepticism och radikal värdeskepticism hör till "*the false philosophy*", den filosofi som förlorat kontakten med det praktiska förnuftet, och som därmed visar sig vara ohållbar. Trots att det teoretiskt sett är oomtvistligt, att en rekommendation inte kan följa som logiskt tvingande slutsats ur en beskrivning, så ser vi hur Humes historiker låter det praktiska förnuftet trotsa skeptikerns förbud och gladeligen skapar värderingar ur beskrivningar; jag skall återkomma till den saken (*Understanding*, 181f. Livingston 1984: 272).

I sammanfattningen till den första av de tre böcker, som tillsammans utgör *Treatise* och som har titeln "*Of the Understanding*", klagar Hume över att brottningen med de filosofiska problemen har "*heated my brain*" och försatt honom i filosofisk melankoli och delirium. Dilemmat ser ut så här. Å ena sidan föreställer vi oss se ett och samma objekt även om observationerna sker vid skilda tillfällen och inte är exakt lika. Å andra sidan säger oss en kritisk granskning att det inte finns några strikta bevis för denna föreställning. Å ena sidan är vi övertygade om ett en bestämd händelse orsakar en annan bestämd händelse. Å andra sidan finns det inget strikt bevis för det nödvändiga samband som vi kallar orsak och verkan. Och så vidare. "*Nature is obstinate, and will not quit the field, however strongly attacked by reason; and at the same time reason is so clear in the point, that there is no possibility of disguising here*". Den enda försonande tanken i detta dilemma tycks vara den, att våra naturliga föreställningar, som skeptikern kallar inbillade, har skapats av vanan och att vanan är en verkan av orsaker som finns i naturen. "Tron" är alltså inte helt utan rationellt stöd – även om det krävs ett cirkelresonemang för att åstadkomma detta (*Treatise*, 248, 265).

Det är vanan som får oss att utan tvekan se ett identiskt objekt mellan två skilda sinnesintryck eller ett orsakssamband mellan två skilda händelser. Denna vana är livsviktig. Vad tjänar det då till att det skeptiska förnuftet kommer med sitt påpekande att vanan ytterst bygger på inbillning? Jo, det förhåller sig också så, att inbillningen och inte minst inbillning cementerad i vana skapar fördomar som är skadliga och som förnuftet kan bekämpa. Skepticismen rymmer ut en plats åt förnuftet att verka (*Treatise*, 189. *Understanding*, 86. *Dialogues*, 19f/Philos uttalande/).

Hume viftar inte bort insikten att ingenting med säkerhet kan bevisas (utom i de formella vetenskaperna) och rekommenderar därför ödmjukhet. Men denna ödmjukhet får inte leda till praktisk skepticism eller relativism. Vi får inte tveka att påstå, att vi vet det vi vet och är skyldiga att ta konsekvenserna av det (*Treatise* 320f. Norton 1982: 254).

”Reformism” är benämningen på ett förhållande till sättet att förändra samhället. Har frågorna om förnuftets roll och kunskapens möjlighet trots skepticisms ovedersäglighet någon relevans för det temat? Ja, en total, både teoretisk och praktisk, skepticism kan förväntas leda till politisk defeatism. Och omvänt, en orubblig tilltro till kunskapens säkerhet och ofelbarhet bör undandröja all oro för konsekvenserna av drastiska ingrepp i samhällsorganismen. Och – menar reformisten – bara med förnuftets hjälp kan vi hålla balansen mellan uppgivenhet och övermod. Humes måttfulla skepticism, hans kombination av teoretisk skepticism och praktisk rationalism, är grundbulten i hans reformism.

4

Reformism handlar om samhällsförändring. Emellertid bör diskussionen så här långt ha visat, att det är önskvärt att ägna ytterligare ett ögonblicks uppmärksamhet åt Humes kunskapsteori. Hume ville skapa en heltäckande samhällsfilosofi och han började från början, med en teori om hur vi får kunskap. Den första boken, *Treatise*, ur vilken formuleringen om passionernas slav är hämtad, ägnar ett stort utrymme åt detta. Mottagandet blev negativt och Hume kom själv ganska snabbt till uppfattningen att publiceringen hade varit ett misstag. Meningen var att de två *An Enquiry concerning Human Understanding* och *An Enquiry concerning the Principles of Morals* skulle ställa detta tillrätta.

Många tankegångar i *Treatise* återkommer i de två *Enquiries*, en del är modifierade eller reviderade och andra har helt försvunnit. Historikerna har därför haft anledning att ta itu med frågan hur stort brottet är mellan den första boken och de följande. Det är då värt att lägga märke till att för Hume själv olyckan med *Treatise* mer var en fråga om ”manner” än om ”matter”. Man anser numera allmänt att det inte finns någon anledning att lägga Humes eget förkastande av *Treatise* till grund för ett antagande om ett avgörande brott i hans filosofi. Det är också den boken som numera väcker störst intresse (*My own life*, 5. Stewart 1966: vii, xxiv. Mossner 10984: 22. Miller 1981: 5ff).

Det har varit vanligt att man ser Hume som en av de stora filosoferna i den empiricistiska traditionen, en av efterföljarna till Locke och Berkeley. Detta har på senare tid ifrågasatts och faktum är att Hume själv på viktiga punkter polemiserar mot Locke. (Popper 1974: 1013ff. Smith 1941: 79) Det är här inte nödvändigt att ta ställning till frågan om Humes inplacering i det idéhistoriska sammanhanget. Det räcker med att konstatera att han alldeles klart är en empiriskt arbetande vetenskapsman. Referenserna till historiska källor är talrika när han presenterar sin samhällsteori och när det inte finns tillgång till konstaterbara fakta vädjar han till läsaren erfarenhet. Det handlar inte alltid om belägg som ter sig alldeles invändningsfria, men alla Humes teorier skall ha empiriska belägg.

För mitt ärende är det inte nödvändigt att reda ut alla subtiliteter i Humes kunskapsteori; andra har gjort det förut och jag har ingenting att tillägga. Det räcker med att sammanfatta och bunta ihop distinktionerna på ett grovt sätt (*Treatise*, 49ff, 144, 165ff, 179, 197, 207. 167. *Understanding*, 63ff och 102f).

Våra föreställningar bygger på intryck. Men inte som i Lockes tabula rasa-modell. De enkla, primära föreställningarna (*impressions*) skapas av perceptioner, ja, men inte bara. Medfödda attityder är nödvändiga för att en enkel föreställning skall komma till stånd. I Humes teoribyggnad ingår en rad attityder som är förankrade i människans natur.

Våra primära föreställningar påverkas också av ett återflöde från de sammansatta föreställningar om världen omkring oss som successivt har byggts upp. De sammansatta föreställningarna i sin tur är inte bara hopade enkla föreställningar utan har formats av flera faktorer. För ett intryck skall fastna krävs det "belief", vilket är en medfödd arationell attityd. Den mänskliga naturen har dessbättre också programmerat oss med förmågan att bearbeta våra föreställningar intellektuellt (*reason*).

Den fjärde kategorin vid sidan av intryck, medfödda emotionella dispositioner och förnuft är det sociala trycket och den femte kategorin är vana. Det är inte ovanligt, säger Hume, att uppfostran och vana övervinner vad erfarenheten vill lära oss. Alla dessa komponenter bygger tillsammans upp våra föreställningar om världen.

Med begreppet "människans natur" lämnar Hume traditionen från Locke och knyter i stället an till andra filosofer inom den skotska upplysningen, framför allt Hutcheson. I "människans natur" finns inga bilder av hur världen ser ut nerbäddade men däremot en rad instinkter – *passions, pleasure, beliefs, sympathy* – som bestämmer vårt förhållande till det som erfarenheten lär oss. Det är särskilt värt att lägga märke till att "curiosity, or the love of truth" ägnas en särskild sektion av den andra av *Treatise's* tre böcker, den bok som heter "Of the passions". Om sanningsälskan är en av de passioner som förnuftet skall tjäna så förvandlas tråldomen till ett hedersuppdrag (*Treatise*, 495ff, 510).

Jag har redan konstaterat att det frekventa begreppet "passions" måste balanseras mot begreppet "reason". Till det skall man lägga att begreppet "passion" i Humes språkbruk är mycket svagare och vidsträcktare än "passion" i dagens svenska. I *Treatise* spelar "sympathy" en central roll och även i det fallet måste man vara noggrann med översättningen. "Sympathy" står inte för medkännan-

de eller andra positiva känslor gentemot andra människor utan för vår förmåga att förstå andras intryck, känslor, idéer och intentioner, oavsett om vår egen känslomässiga reaktion på det vi förstår är positiv eller negativ. Instinktiv och ordlös kommunikation är kanske ordet. Vi tänker långt ifrån alltid välvilligt på andra människor men vi tenderar att tänka som dem; ”*the minds of men are mirrors to one another*”. En del av mekanismen i vårt förvärvande av kunskap är vårt behov av att få medhåll av omgivningen i de ståndpunkter vi uttrycker (*Treatise*, 367ff, 414, 474, 553. *Morals*, 111. Forbes 1975: 105ff. Årdal 1966, 10, 43ff).

Humes kunskapsteori leder raka vägen mot en reformistisk syn på samhällsförändring. I våra föreställningar är mycket givet på förhand och annat är oåtkomligt för intellektuell påverkan. Men det finns ingen anledning att resignera. Mycket kan vi lyfta upp till den medvetna nivån och kritiskt pröva och ompröva med förnuft och rationella argument och den vägen undan för undan skaffa oss en sannare bild av och ett klokare förhållningssätt till världen omkring oss. Hur långt vi kan komma kan vi inte på förhand veta.

Därmed är det dags att lämna kunskapsteorin och ta itu med samhällsteorin.

5

Enquiry concerning the Principles of Morals var den av Humes böcker som författaren själv satte främst. Hans litterära anspråk gav ett av kriterierna för den värderingen. Han ville inte i första hand skriva för filosofer utan för den större, allmänbildade publik som träffades och samtalade på kaféer och i salonger (Smith 1941: 527). Men boken var inte avsedd att vara elegant conversation; den har ett genomgående polemiskt syfte. Dygder och moraliska normer kan inte härledes ur egenintresset, så vill Hume säga. En sådan strävan bygger på en missriktad ambition att arbeta som naturvetenskapen, att bakom mångfalden finna enkla principer. Den på människan och samhället inriktade forskaren måste vänja sig vid att mångfalden inte kan reduceras. Denna deklaration är värd att notera, eftersom den innebär ett avståndstagande från det newtonska ideal som man anser ha präglat Humes arbete med *Treatise*; kanske har vi trots allt här ett brott som inte är betydelselöst (Flew 2000: x). Deklarationen är viktig, därför att den innebär en skeptisk hållning till möjligheterna att finna den arkimediska punkten från vilken samhället skulle kunna lyftas. Den lägger med andra ord en av byggstenarna i Humes reformism.

Mångfald alltså. Humes moralfilosofiska resonemang är inte formulerade i termer av handlingsnormer utan av dygder och en lång rad dygder passerar revy i boken. Som vanligt är Hume angelägen att empiriskt bygga under sina teser om vad vi prisar som dygd och varför vi prisar det och han hämtar många exempel ur den antika litteraturen.

Prisandet är en viktig del av teorin. Det flesta av oss har ett medfött behov av att respekteras av våra medmänniskor och det förstärker vår tendens att handla dygdigt. Men oberoende av detta så skänker ett sådant handlande ett välbehag, *pleasure*, som liknar välbehaget inför det sköna. Nu låter ju förstås ”*pleasure*”

utilitaristiskt, och det finns visserligen formuleringar som antyder att dygder prisas för att de är till nytta för oss alla. Den utilitariska härledningen hänger emellertid i luften, eftersom Hume bestämt slår fast att tendensen att handla moraliskt är nedlagd i vår natur. Dygderna är inte bara en effekt av uppfostran och vår önskan att vinna andra människors gillande. En dygd har också, säger Hume, en "*natural beauty antecedent of all education*" (*Morals*, 48. Norton 1982: 112f).

För en sentida läsare ter sig nog en del av Humes dygdekatalog en smula ålderdomlig. Men det kan knappast ifrågasättas att vår konstaterbara tendens att följa sociala normer, vare sig de är kalkylerade, inlärdade eller medfödda, måste beaktas av en generell samhällsteori. Det underliggande temat i Humes katalog är att människan fundamentalt är ett socialt djur (formuleringen socialt "djur" är inte en anakronism; det finns flera exempel på hur Hume använder iakttagelser från djurvärlden i sina resonemang). Emellertid finns det ett begrepp som ännu starkare än dygderna förankrar Humes samhällsteori i antagandet att människan i grunden är en social varelse och det är "välvilja" (*benevolence*) (*Treatise*, 412, 433ff, 509, 537. *Understanding*, 139ff).

Jag har redan nämnt begreppet "*sympathy*". Just när det gäller det begreppet sker det en förändring mellan *Treatise* och *Enquiries*. I de senare skrifterna förs "*sympathy*" undan till en underordnad plats och tenderar att smälta samman med "välvilja". Det är inte bara så att det existerar en instinktiv, ordlös kommunikation mellan människor, det är också så att vi – mutatis mutandis – känner tillfredsställelse över medmänniskors välfärd, en tillfredsställelse som visserligen minskar med avståndet men som likväl aldrig blir noll. Ur teoretisk synpunkt är detta kanske ett steg tillbaka. Ju mer teoretikern lägger in i människans natur, ju bekvämare blir uppgiften när samhällsteorin skall formuleras. Hume är dock inte så blåögd att han förnekar existensen av egennytta och han ser ingen anledning att överlag fördöma den, men han hävdar också att välvilja är ett drag i vår natur som inte kan teoretiskt reduceras till egennytta. Denna tendens är mycket mera påtaglig i de senare skrifterna än i *Treatise* och det har säkert att göra med att Hume övergivit ambitionen att skapa en samhällsvetenskap à la Newton (*Treatise* 407ff, 417. Årdal 1966: 61ff).

Emellertid, dygder har en naturlig skönhet och andra människors välfärd skänker tillfredsställelse (*pleasure*). Det finns i litteraturen exempel på att Hume uppfattas som i väsentliga avseenden en av utilitaristerna och innebörden av det bör granskas närmare (Lundström 1993: 176). När man tar del av ett filosofiskt resonemang är det viktigt att lägga märke till att detta inte bara syftar till att övertyga oss om en ståndpunkt utan ofta – eller alltid? – också är riktat *mot* en annan, bestämd ståndpunkt och att den polemiska delen av argumentationen får större utrymme och är framförd med större eftertryck än andra delar. Detta leder till att läsaren lätt förlorar ur sikte författarens helhetssyn och en sådan varning är särskilt på sin plats när det gäller Hume och i synnerhet när det gäller ungdomsverket *Treatise* där den polemiska kontrapunkten aldrig tystnar. När Hume diskuterar frågan om underlaget för moraliska regler är polemiken riktad åt två håll: först mot dem som ser de moraliska principerna som omedelbart och oförmedlat föreskrivna av naturen. Men har då i stället de

andra rätt som säger att moraliska normer är konventioner skapade av vanan eller härledda ur rationella resonemang, konventioner vilkas poäng är att livet i samhället blir angenämare?

Naturrätt eller utilitarism är inte de enda möjligheterna. Till att börja med måste man observera att Hume skiljer mellan många former av "pleasure". Obehaget vid avsmakandet av ett glas surt vin är av ett väsentligen annat slag än olusten vid åsynen av en lastbar handling. Hume använder i själva verket "pleasure" i en så vid mening att det nog bäst översätts med det innehållslösa "gillande", men fortfarande handlar det förstås om en känsla, en känsla av gillande. Känslan av gillande är som alla känslor omedelbar, den är en "impression". Den kan kanske visas ha växt fram ur subjektivt välbehag men en given känsla av gillande kan därför inte alltid reduceras till subjektivt välbehag. Här möter vi ett viktigt drag i Humes tänkande, hans vana att resonera historiskt utan att göra det genetiska misstaget. Ett givet fenomen idag har inte samma innebörd som fenomenets historiska ursprung (*Treatise*, 523f).

6

Skillnaden mellan ursprung och innebörd är viktig att hålla i minnet när man analyserar Humes teori om "rättvisa". Det finns situationer där varken välviljan eller andra naturgivna dygder räcker för att hålla egenintresset i schack. Den till rättvisan knutna dygden hör inte till de naturliga dygderna utan är "artificial". Så här tänker sig Hume saken.

Människan är av nödvändighet social, hon måste leva ihop med andra. På den grunden växer begreppet "rättvisa" och andra institutioner fram. Det finns ingen medveten nyttokalkyl bakom dem, men det är nyttan för kollektivet som bestämmer deras överlevnad och utveckling. Rättvisans nytta kan påvisas av samhällsfilosofen post factum men det är inte nyttan som bestämmer att vi respekterar och bevarar institutionen. Det kollektiva egenintresset har omvandlats till en individuell dygd. Rättvisan växer i nyttans jord men det är inte jorden utan blomman vi prisar (*Treatise*, 540ff, 550f. *Morals*, 149. *Essays*, 195f).

Observera nu skillnaden mellan en utilitarism som räknar med nyttokalkylerande individualister och en argumentation som påvisar nytta för ett kollektiv. Det är inte självklart att ett nyttigt arrangemang eller ett nyttigt utfall för kollektivet ens på lång sikt leder till nytta för individen. Utilitarismen finns i Humes historiska rekonstruktion av normer, men utnyttjas inte för att ge premisser för enskilt eller publikt handlande i nuet. Den finns som ett ingångsvärde men också som ett utgångsvärde. Men för den enskilda moraliskt riktiga handlingen spelar nyttan som primitiv känsla eller nyttan som en produkt av den rationella kalkylen ingen roll. Vi handlar moraliskt därför att de nedärvda ramarna för hur vi tänker är som de är. De ramarna backas ständigt upp genom vår umgänge med andra och genom vår önskan att vinna deras aktning. "*The intercourse of sentiments ... in society and conversation, makes us form some general unalterable standard, by which we approve or disapprove of characters and man-*

ners" (*Treatise*, 601ff. *Morals* 23, 46ff, 64, 111, 120. *Essays*, 82. Hayek 1982, vol 2: 17ff. Miller 1981: 190).

Hume ser den nyttiga institutionen "rättvisa" som en dold bieffekt av vane-mässiga handlingar som hade ett helt annat syfte eller en helt annan orsak (*Treatise*, 581, 612. *Essays*, 189ff). Även om Hume inte använder just de orden, är idén att bieffekter så småningom kan bli mera betydelsefulla än planerade effekter central för Hume och en väsentlig del av grunden för hans reformism. En total omstöpning av samhälle eller institutioner i ett svep ger både åsyftade effekter och bieffekter och många bieffekter kan vara dolda. Därför kan vi inte i förväg veta om bieffekterna är goda eller dåliga och kan inte räkna ut balansen mellan åsyftade effekter och bieffekter.

Teorin om dolda bieffekter klavbinder trots allt inte förnuftet. Historikern har att påvisa de dolda effekterna av det historiska skeendet och att värdera dem med utgångspunkt i sin egen tid. I en rationell rekonstruktion kan vi påvisa, att kollektivet gynnas av den stabilitet som "rättvisan" skänker åt samhället. Vi lockas mer av tillfälligt välbehag än av avlägsna, långt större fördelar. Därför behöver vi en princip som "rättvisa" och en institution som "styrelse" för att tvinga oss att anpassa oss till det långsiktiga. Men rekonstruktionen ger oss också möjlighet att bitvis förbättra det existerande. Den förnuftiga strategin är att ta vara på de positiva effekter som analysen kan knyta till inrättningar vi redan har och så stegvis förbättra dem.

7

Så som det politiskt-filosofiska debattläget såg ut fanns det anledning för Hume att ta ställning till kontraktsteorin. Denna teori ville konstruera en grund för "legitim styrelse" (*government*) och utgick då från konstaterandet att ett kontrakt innehåller löften.

"Att lova" är en institution som måste ha utvecklats tidigt i mänsklighetens historia, antagligen tidigare än institutionen "rättvisa". Att prestera någonting i förhållande till någon kräver i och för sig inget löfte, men när vi lovar tar vi på oss en förpliktelse och typiskt är detta en del av en transaktion där motparten åtar sig någonting i gengäld. Denna iakttagelse har lett politiska filosofer till tanken att den moraliska förpliktelsen att lyda en styrelse (den förpliktelse som gör en styrelse legitim) har sin grund i ett ursprungligt eller outtalat, ständigt på nytt förnyat kontrakt. Den tanken vinner inte Humes gillande. Man kan inte vara bunden av andras löften och ett löfte av våra förfäder – om ett sådant kan påvisas – kan inte binda oss. Och åter: ett omedvetet löfte eller ett löfte som är okänt av motparten är inget löfte alls och därmed faller kontraktsteorin platt till marken (*Treatise*, 569, 599. *Essays*, 196f).

Humes lösning går på samma linje som i analysen av "rättvisa". Enligt David Livingstone är han en av de första filosoferna som såg att vi kan göra saker med ord, dvs. språkets performativa funktion (*Treatise*, 574ff. Livingstone 1984: 74). Med orden "jag lovar" tar jag på mig en förpliktelse att utföra någonting eller att förhålla mig på ett visst sätt. Kan löftet eller förpliktelsen i sig skapa ett välbehag? Nej, svarar Hume, men människorna upptäckte snart att man har

nytta av att bli trodd av andra när man lovar och att man har nytta av att andra håller sina löften. Utan att man behöver särskilt tänka på saken blir detta en allmän vana. I nästa fas kastar den utilitaristiska puppan sitt skal och inkameras som en moralregel. Det ligger i sådana reglers karaktär att man inte följer dem därför att man har nytta av dem utan just därför att de är moraliska. Det finns en direkt emotionell bindning till dem. För att vi skall hålla våra löften behövs därför inte den omedelbara känsla av välbehag som egennyttan skapar. Den som bryter förpliktelsen att hålla sitt löfte undgår inte andras ogillande och vårt rykte är dyrbart (*Treatise*, 552. Årdal 1966: 167. Miller 1981: 64, 115).

Hume avfärdar alltså kontraktsteorin. I stället anvisar han samma tvåstegsprocess som för förpliktelsen att hålla löften. Det kollektiva intresset för fred och rättvisa och därmed för behovet av styrelse transubstansieras till legitimitet, dvs. förpliktelse att lyda. Men förpliktelsen gäller inte obetingat. Enstaka fel av styresmännen undanröjer inte förpliktelsen, men allvarligt vanstyre utplånar legitimiteten. Återigen reformism: Hume bestrider inte generellt rätten till uppror men han ger den en pragmatisk grund till skillnad från de filosofer som ville härleda rätten till uppror ur ett kontrakt slutet mellan rationella parter (*Treatise*, 593ff. *Essays*, 302f. Forbes 1975: 96ff).

Men är det inte ett glapp i Humes teori? Kräver inte den rationella rekonstruktionen av rättvisans och lovandets nytta att han visar hur individuellt egenintresset växlas in i kollektiv nytta? Pusselbiten är på nytt välviljan. Min naturgivna tendens att balansera egenintresset med ett mått av engagemang för andras välfärd får mig att acceptera rättvisan även om det visar sig att den inte fungerar till min personliga fördel (*Morals*, 60f, 79. Livingston 1984: 338ff. Haakonssen 1981: 27ff).

8

En av de stora linjerna i den västerländska politiska idéhistorien är framväxten av idén om individens absoluta värde, en idé kodifierad i deklARATIONER om mänskliga rättigheter. Det kan nog hävdas att individualismen också utgör en huvudlinje i filosofihistorien, en linje som samlar många av de olika traditionerna. Rationalister, utilitarister och empirister är med få undantag individualister i den meningen att de låter individens (subjektets) rationalistiska överväganden, dess nyttoupplevelse eller dess sinnesintryck vara de fundamentala elementen i kunskapen om och värderingen av världen omkring oss. Inte så Hume, i varje fall inte helt och hållet. Individens intryck, känslomässiga reaktion och förnuftsmässiga bearbetning av föreställningar är viktiga, men minst lika viktig är den överbringade kunskapen och de överbringade sederna, "customs", förmedlade bl.a. genom det i social samvaro framvuxna språket. Måste inte en sådan syn leda rakt in i en konservatism som inte är längre är aktuell? (*Treatise*, 469f. *Morals*, 63f)

Tiden efter franska revolutionen såg ett antal konservativa författare som var lika revolutionära som de segrande revolutionärerna. Det av segrarna skapade samhällssystemet borde kastas över ända till förmån för det samhällssystem som störtats. Det är helt klart att Hume inte var konservativ i denna, reaktionära

mening. En central, kanske den centrala, tanken i hans filosofi är riktad mot revolutionen som tänkesätt och som politisk metod, oavsett om det revolutionära målet är radikalt eller reaktionärt.

Det är mera fruktbart att jämföra Hume med Edmund Burke. Burke har vunnit en herostratisk ryktbarhet genom sitt glorifierande av fördomarna (fast "prejudice" i 1700-talsengelskan har inte samma valör av enfald som i det sentida "fördom") (Miller 1981: 201ff. *Treatise*, 346, 648). En del av detta skall nog skrivas på paradoxmakeriets konto och också för Humes del finns det en del att bokföra på det kontot, t.ex. det första citatet i denna uppsats. Det gäller för båda författarna och kanhända också som ett kännetecken för alla som förtjänar att kallas "konservativa" att de tar avstånd från abstrakta, metafysiska idéer som grund för politiskt handlande. Men Hume ersatte inte den "falska" samhällsfilosofin med romantiserande uttalanden om institutioner stödda av irrationella känslor. Hume såg sig själv som filosof, en filosof av rätt slag. Den falska filosofin var en filosofi som helt skurit av banden med "common life". Den sanna filosofin, den filosofi som Hume själv bedrev, hade den viktiga uppgiften att städa bland och skärpa våra föreställningar och normer, men det arbetet måste ske med förankring i vårt vanliga, förnuftiga sätt att förhålla oss till världen omkring oss, det måste ske inom systemet, inte utanför.

En avsevärd del av Humes produktion är ägnad åt Englands historia och vad han har att säga om gestaltningen av de politiska institutionerna är ofta insprängt i skildringen av det historiska förloppet. Trots allt tal om dygder och alla referenser till antiken, insåg Hume att den goda styrelsen hänger på institutionerna mer än på personerna, "government of Law, not of Men". Han ser den engelska maktbalansen mellan kung och parlament som en garant för fred och frihet men är som reformist förhindrad att uttala sig alltför kategoriskt. Många av hans politiska essäer handlar om balansen mellan "authority" å ena sidan och den "liberty", som utgör "the perfection of civil society" å den andra. I diskussionen av faktorer som skulle kunna tänkas leda till republik i England infogar han några ord med innebörden att en sådan författning nog kunde vara acceptabel men avslutar ändå med en varning för äventyrliga nyheter. En långtgående försiktighet kan givetvis leda till starkt samhällsbevarande konsekvenser, men citaten visar att Hume inte rimligtvis kan klassificeras som konservativ på det teoretiska planet (Se excerpter ur *History of England* i *Essays*, 234ff. Se dock *Essays*, 221ff, med en utförlig presentation av en ideal författning. *Treatise*, 615. *Essays*, 19f, 31f, 56. Forbes 1975: 193ff, 227, 260ff. Höög 1999: 128. Haakonssen 1998: xxiv och xxviii).

"Inte kategoriskt" – men hur är det med Humes uttalanden om ägandet av egendom? Det är sant att han betraktar egendomsrätten som en konstitutiv del av "rättvisa" och för en sentida läsare kan det synbarligen obefintliga utrymmet för distributiv rättvisa vara en stötesten och leda till att Hume placeras i det idékonservativa lägret. En positivt inställd läsare som Knud Haakonssen pekar på möjligheten att låta begreppet "property" omfatta även rättigheter, egendom i den meningen att man äger dem, och Humes definition "Anything which it is lawful for him /a man/ and for him alone, to use" ger kanske en sådan öppning. Viktigast är emellertid att det inte är en viss egendomsfördelning som

Hume pläderar för. Det handlar i stället om ett specialfall av hans reformism. Det centrala för Hume är att begreppet "egendom" innefattar stabilitet i besittning och fasta regler för överföring. En omfördelning på andra kriterier, t.ex. förtjänst eller behov, skulle radera den för kollektivet nyttiga institutionen. Ingenting i Humes resonemang står i vägen, i varje fall inte teoretiskt, för en annan fördelning av den tillgängliga egendomen i 1700-talets engelska samhälle, förutsatt att reglerna för rättvis överföring tillgodoses (*Treatise*, 360ff, 553ff, 566. *Morals*, 25ff, 31. Jämför dock en annan definition i *Morals*, 35. Haakonssen 1981: 13. Barry 1989: 169ff. Miller 1981: 65ff, 77).

Frågan om rättvisa och ägande är ingen bagatell vid bedömningen av Humes reformism. Om en bestämd social institution tillerkänns status av orubblighet, av "absolut", skulle det innebära att Humes reformism inte löper linan ut. Skulle Hume kunna acceptera en rättviseinstitution med ett annat huvudinnehåll än ägande? Jag tror inte att materialet tillåter något säkert svar på den hypotetiska frågan. Sannolikt är dock att Humes "rättvisa" bör betecknas som – med Rawls' term – "ren proceduriell", dvs. en rättvisa som bara föreskriver en procedur och som inte formulerar några kriterier för det önskade utfallet av proceduren (Rawls 1971: 85ff). Skulle Hume kunna acceptera en procedur med andra regler för överföring av egendom än dem som han själv skisserar? Denna hypotetiska fråga är ännu svårare att besvara. Möjligen kan man peka på att den dygd som är knuten till rättvisa är konstgjord (*artificial*) och det som är gjort med konst borde också kunna göras om med konst.

9

Humes historiefilosofi är en viktig del av hans filosofiska system. Livingston hävdar att Hume tillämpar en *covering-reason* teori, inte den positivistiskt präglade *covering-law* teorin (Livingston 1984: 30ff, 227ff. Höög 1999: 128). Det första alternativet betyder att historikern förklarar det historiska skeendet genom att klarlägga aktörernas motiv. Det andra innebär att hon eller han förklarar genom att påvisa lagbundenheter. Jag för min del skulle mot Livingston vilja säga att Hume arbetar med båda teorierna som utgångspunkt. I skildringen av det historiska skeendet skall historikern klarlägga orsaker och beskriva de lagbundenheter som verkar. Hume förbigår inte de historiska aktörernas motiv men motiv är för honom länkar i en kausal kedja. Inte bara historikerns arbete utan allt mänsklig samliv är beroende av den väl belagda hypotesen att människors handlingar i stor uträkning kan förutses. Om inte skulle vi leva i en värld där planmässigt handlande var omöjligt. I den meningen präglas historien och samhällslivet av "*necessity*", de täcks av lagbundenheter.

Men Hume är samtidigt en moraliserande filosof. Hur kan han vara det på ett konsistent sätt utan att förutsätta en fri vilja? Kan vi klandra en aktör om vi ser att hans handlingar är ofria? Humes svar är en parallell till hans avvisande av den radikala skepticismen när det gäller "orsak-verkan". Antagandet om lagbundet mänskligt handlande är fundamentalt för samspelet mellan människor men lika fundamentalt är vår möjlighet att klandra varandra vid omoraliska handlingar och det implicerar konstruktionen "aktörer", dvs. en frihet av välja

mellan att handla och inte handla. Så ser Hume balansen mellan frihet och nödvändighet (*Treatise*, 449ff. *Understanding*, 119ff, 134. Årdal 1966, 87ff).

Balansen mellan nödvändighet och frihet skall prägla också historikerns arbetssätt. I beskrivningarna och förklaringarna av det historiska skeendet gäller *covering-law* men historikerns uppgift är inte slut med det, han skall också göra en rationell rekonstruktion av de överbringade institutionerna. Hume undviker att göra det genetiska misstaget. Orsaker och motiv i det förflutna skapar den överbringade institutionens form och innehåll. När historikern klarlägger detta ger han underlaget för att avgöra dess värde idag och skapar våra motiv för att bevara eller förändra. I den meningen tillämpar Hume en *covering-reason*-teori, historien och samhällslivet täcks av förnuft. Jag vill påstå att kombinationen av *covering-law* och *covering-reason* är ofrånkomlig för en reformist (Haakonssen 1981: 21. Forbes 1975: 70).

Historikerns tidsbundna utsiktspunkt är inte en brist utan själva poängen. Hume är historisk relativist. Relativist men inte subjektivist. Institutioner, seder och språk är orsakade av människor i en historisk process men står objektivt givna inför historikerns "point of view". En sådan utsiktspunkt är inte godtyckligt vald. Trots sin kritik av den klassiska naturrätten accepterar Hume begreppet "law of nature" som beteckning på en genom historien framvuxen, mänsklig uppfinning. Hume var inte som Burke beredd att tillskriva vissa bestämda institutioner, t.ex. en ärfilig aristokrati, ett absolut värde, men han inser att frånyaron av absolut grund inte ofrånkomligen leder till subjektivism. Hume var relativist i meningen icke-absolutist (*Treatise*, 594, 632f. Haakonssen 1981: 43. Livingston 1984: 126ff. Norton 1982: 49, 309f. Barry 1989: 165).

Det är här viktigt att lägga märke till att "objektivt" inte är samma sak som "absolut" (Björklund 1976: 38f). Den naturrätt som Hume tog avstånd från innebar tanken att värden har skapats på samma sätt som världen. För Hume är värdena skapade av människor i en historisk process, men som de föreligger för historikern är de inte subjektiva. Hume är beredd att säga att de är effekter av naturlagar. Den här punkten är viktig för bedömningen av Humes påstådda utilitarism. Det framgår t.ex. av Mats Lundström att synen på Hume som utilitarist har ett klart samband med den värdesubjektivistiska tolkningen av honom (Lundström 1993: 176, 185).

Man stöter inte så sällan på författare som behandlar begreppsparen "absolut" och "objektivt" respektive "relativt" och "subjektivt" som inbördes synonyma. Vi tvingas därmed – som så ofta – att stå inför en dikotomi; vill vi argumentera för objektivitet kan vi inte samtidigt hävda relativism, och relativism å sin sida innebär oundvikligen subjektivism. Det här har lett till att en starkare innebörd av "relativism" har trängt ut en svagare och rimligare innebörd. Enligt min mening är detta ett vårdslöst språkbruk. Det handlar i själva verket om två variabler. På den ena variabeln är värdena "absolut" och "relativt" och på den andra "objektivt" och "subjektivt". En närmare granskning av den resulterande fyrfältaren visar att en ruta innebär ett otänkbart utfall: man kan inte hävda att omdömen om världen eller värden samtidigt är både subjektiva och absoluta, dvs samtidigt föremål för mitt godtyckliga val och byggda på en oomtvistlig och orubblig grund. Däremot är kombinationen "objektivt"

och "absolut" tänkbar. Tänkbar men inte nödvändig. För att kvalificera som "objektivt" behöver ett omdöme inte en orubblig grund. Det krävs inte heller att omdömet skall visa sig vara sant eller att det skall bli allmänt accepterat. Vad som krävs är att det är formulerat på det omsorgsfulla sätt och med den avsikten att det skall kunna accepteras av alla. Vid granskningen ser vi också att "absolut" implicerar "objektivt", men att den omvända implikationen inte gäller, samt att "subjektivt" implicerar "relativt" men inte omvänt.

Skälet till denna begreppsexercis är att jag vill hävda att Hume är – och utan klander kan vara – både objektivist och relativist. När han hävdar att historiska fakta och värden står inför historikern som objektivt givna förskriver hans sig inte åt ståndpunkten att de är oomtvistliga och orubbliga. De kan vara objektiva och ändå provisoriska på det popperska sättet. Det förefaller som om reformism förutsätter just det som vi ser hos Hume: värdena behandlas som relativa, som skapelser av människor i en historisk process, men samtidigt objektiva och reformarbetet tvingas att ta sin utgångspunkt i dem.

"Customs", sederna, är för Hume produkter av kollektiv inläring. Men hans delvis kollektivistiska kunskapsteori är inte arationell. Produkten av den kollektiva inläringen kan bearbetas i en rationell rekonstruktion. Hume är historisk relativist och i det ligger ett krav på ansvarstagande. Historikern klarlägger orsakerna till institutionen men påvisar också dess funktion idag och lägger därmed grunden för vårt förhållningssätt till den. Den kausala analys historikern tillämpar på sitt material determinerar oss inte. Historikern har gett oss förutsättningen för att handla rationellt och därmed också att förändra de överbringade institutionerna. Mitt ställningstagande är inte determinerat av en historisk tradition eller av hemhörighet i ett kollektiv. Förnuftet är mitt och därmed det moraliska ansvaret för de institutioner som omramar mitt liv. Så vill jag för min del läsa Hume.

10

Ansvar är mitt men inte bara mitt. Hume hävdade att alla institutioner och allt regerande ytterst bygger på en allmän opinion. Han tillmäter i själva verket opinionen en så definitiv roll att idén om egenintresset som en viktig drivkraft i samhällslivet ställs på huvudet – "*though men be much more governed by interest, yet even interest itself, and all human affairs, are entirely governed by opinion*". Tesen om opinionens allomfattande betydelse leder till slutsatsen att en fri debatt är omistlig för ett civiliserat samhälle. När människor träffas och samtalar sker det en ökning av "*humanity*" och det skapas en förnuftigare och kunnigare opinion. "*The genius of philosophy, if carefully cultivated by several, must gradually diffuse itself throughout the whole society*". Hume såg det som sin uppgift som filosof att bidra till framväxten av en upplyst och sansad debatt. I en sådan debatt måste olika ståndpunkter få brytas mot varandra och i sitt författarskap prövade Hume ofta argument för och emot. I debatten är även obekväma tänkare nyttiga, säger Hume, ty de provocerar till en mera skärpt analys och kan på det viset föra åsiktsbildningen framåt. En viktig regel för det ideala samtalet är villigheten att erkänna att politiska frågor ofta är svårt

komplicerade och att den andra parten faktiskt kan ha rätt. Hume snuddar vid idén om det kritiskt-rationella samtalet, samtalet dit djärva idéer välkomnas men också utsätts för kritisk granskning och avfärdas om de inte håller måttet, samtalet där den skenbart destruktiva kritiken är ett medel att föra kunskapen framåt (*Essays*, 30, 93, 107, 206, 216. *Understanding*, 57. Höög 1999: 178. Popper 2001: 220ff, 44, 42f).

11

Ernest G. Mossner, som liksom många andra ser *Treatise* som Humes viktigaste verk, utnämner *Dialogues concerning Natural Religion* till det elegantaste (Mossner 1984: 22). Med tanke på Humes avbön för det första verket och på hans uttalade litterära ambitioner är det kanske en gest av respekt att ägna några avslutande rader åt *Dialogues*. Men jag gör det dock framförallt av ett annat skäl.

När jag läser vad andra författare skriver om Hume, kommer jag att tänka på dennes ord att vi är som speglar som reflekterar varandra. Hume tycks vara en spegel där varje författare – på frågan vem skönast i landet är – ser sin egen bild. Ligger man åt det empiristiska hållet finns det mycket att hämta i *Treatise*. Är man utilitaristiskt lagd kan man inte undgå att känna välbehag de otaliga gånger som Hume åberopar nyttan. Och postmodernisten noterar konversationsöret med de litterära ambitionerna. Jag inser att något liknande antagligen kan sägas om min uppsats. Nu har ju Hume försett oss alla med ett hjälpligt försvar. Var och en av oss är historikern som från sin utgångspunkt rekonstruerar de värden som finns i det Hume skrev för 250 år sedan.

Innebär det inte en förödande kritik att påstå att Hume är en spegel för vem det vara månne? Dilemmat gjorde sig påmint redan på de första sidorna av denna uppsats. Läsaren insåg att det inte finns något alldeles självklart svar på frågan om förnuftsens roll i Humes system. Jag tror att det förhåller sig på följande sätt. Upplysningsmannen Hume upptäckte en förödande svaghet i grunden för förnuftsstron. Detta stred mot hans innersta instinkter och känslor. Men han väjer inte. Han lyckas inte finna en riktigt god lösning på problemet och hans ståndpunkt kan därför te sig mångtydig. Den mångtydigheten har att göra med mitt tema. Hume är en skarp polemiker och det finns inte mycket av ödmjukhet gentemot meningsmotståndare, tvärtom, han bryter ofta mot den angenäma konversationens etikett. Men det finns en ödmjukhet i förhållandet till saken, till det problem som ligger framför honom. Den sortens ödmjukhet lär vara ett kännetecken för reformisten och den kan vi studera i *Dialogues*.

Dialogues är en dialog i klassisk stil och deltagarna är tre. Demea, vars namn väl är bildat av "demos", företräder den folkliga uppfattningen: det måste finnas en första orsak och ur detta antagande kan man dra ett antal bestämda slutsatser. Demea snuddar också vid ståndpunkten att en kritisk granskning av de religiösa föreställningarna är överflödigt, det räcker att vara förvissad.

De övriga två deltagarna i samtalet, som har fått namn efter de antika filosoferna Cleanthes och Philo, båda med en knytning till stoicismen, avvisar samstämmigt stackars Demea, som intar en undanskymd roll i samtalet och uppen-

bart missnöjd lämnar det i förtid. Skälet till deras avvisande är att ståndpunkter i frågor om existensen av ett objekt och dess egenskaper aldrig kan nå aprioriskt. Bara observationer och generaliseringar av observationer kan leda till några slutsatser om Guds eventuella existens och egenskaper. Sedan är det emellertid slut med Philo och Cleanthes' enighet (*Dialogues*, 73ff, 101).

Cleanthes är en företrädare för upplysningsteologin. Världen är en så fint avstämd maskin att dess upphovsman om än i ofantligt mycket större skala måste likna de rationella konstruktörerna av vanliga maskiner. Den som hellre ser samhället som en organism än som en maskin och därmed litat mer på läkaren än på ingenjören, känner väl inte någon särskild sympati för tanken på en gudomlig ingenjörskonst. Philo invänder också att naturen inte bara erbjuder en bild av väl anpassade och funktionella delar utan i minst lika hög grad av disharmonier, kamp, lidande och ondska. Bilden av skaparen som en oändligt uppförstorad människa leder också till orimligheter; bland det som projiceras upp till en mångdubblad skala finns ju också våra allra sämsta passioner, t.ex. *"a restless appetite for applause"*. Vad som efter Philo granskning återstår av Cleanthes' idé är, att orsaken till världens upphov sannolikt innehåller någon avlägsen analogi till mänsklig intelligens. Inför detta magra resultat kan vi inte annat än önska att himlen ville skingra en del av vår okunnighet genom *"some more particular revelation"*. I de sista meningarna försäkras visserligen Philo att skeptikern, inte dogmatikern, lägger grunden för en *"sound behaving Christian"*, men man har svårt att tro att Hume har någon förhoppning om att himlen skall infria kravet på en avgörande uppenbarelse – vilket stöd skänker erfarenheten en sådan förhoppning? Vi minns hans argument mot tron på mirakler och med kravet på en uppenbarelse har han tydligen slagit in den sista spiken i kistan (*Dialogues*, 27f, 56, 64, 84 112f. Forbes 1975: 61ff. Norton 1982: 248).

När Philo har utvecklat detta till slut har Cleanthes länge tigit och vad skulle han ha kunnat tillägga? Ställer sig Hume här helt på skepticisms sida? Genomgående i Humes filosofi finns motsättningen mellan de folkliga föreställningarna och de filosofiska, och av filosofer finns det två sorter: de som driver kritiken och abstraktionerna så långt att de är självförstörande och de som kan förena kritiken med konstruktivt tänkande i en anda av sunt förnuft. Detta schema skulle tala mot den destruktive Philo och faktum är att dialogens berättare, trots den förkrossande argumentation han lägger i Philo mun, ändå avslutar med de beskedliga orden att Cleanthes kommit närmast sanningen (*Dialogues*, 111ff). Det finns inte ett spår av motivering för detta domslut och kanske är det påhängt av säkerhetsskäl? Använder Hume denna framställningsteknik för att maskera sin egen förargelseväckande åsikt i den teologiska sakfrågan? Eller är det en tilltro till de kristna föreställningarnas sociala nytta som föranleder Hume att trots allt ge segerkransen till förloraren? Dock finns det i texten inte ett ord om att de religiösa föreställningarna av hänsyn till nyttan bör fredas från kritik. Rationalisten Hume tar till slut hem spelet. Och tur är det, annars hade han varit en dålig reformist.

Litteratur

Skrifter av Hume

- A treatise of human nature.(1739-40) Edited with an introduction by Ernest. C. Mossner. St Ives: Penguin. 1984.
 - An abstract of A treatise of human nature (1740), inkluderad i Flews utgåva av *An enquiry concerning human understanding*.
 - An enquiry concerning human understanding (1748). Edited /with an introduction/ by Anthony Flew. Chicago and La Salle: Open Court. 2000.
 - An enquiry concerning the principles of morals (1751, 1777). Edited /with an introduction/ by John B. Stewart. La Salle: Open Court. 1966.
 - Political essays (= Essays and treatises on several subjects 1741-1757, 1777). Edited /with an introduction/ by Knud Haakonssen. Cambridge: Cambridge University Press. 1998.
 - The history of England, utdrag av vissa avsnitt i Haakonssens utgåva av *Political essays*.
 - My own life (1777), inkluderad i Flews utgåva av *An enquiry concerning human understanding*.
 - Dialogues concerning natural religion (1779). New York: Amherst. 1989.
- Forbes, D, 1975. *Hume's Philosophical Politics*. Trowbridge & Esher: Cambridge University Press.
- Haakonssen, K, 1981. *The science of a legislator. The natural jurisprudence of David Hume and Adam Smith*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Haakonssen, K, 1998. *Introduction to Political essays*.
- Hayek, F.A, 1982. *Law, legislation and liberty. A new statement of the liberal principles of justice and political economy*. Vol. 1–3. London: Routledge & Kegan Paul.
- Höög, V, 1999. *Upplysning utan förnuft. Begär och frihet hos Thomas Hobbes, John Locke, David Hume och Montesquieu*. Stockholm: Symposium.
- Livingston, D, 1984. *Hume's philosophy of common life*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Lundström, M, 1993. *Politikens moraliska rum En studie i F. A. Hayeks politiska filosofi*. Acta Universitatis Upsaliensis. Stockholm: Almqvist & Wiksell (i distribution).
- Miller, D, 1981. *Philosophy and ideology in Hume's political thought*. Oxford: Clarendon Press.
- Mossner, Ernest G, 1984: *Introduction to A treatise of human nature*.
- Norton, D.F, 1982. *David Hume. Common-sense moralist, sceptical metaphysician*. Princeton, N.J: Princeton University Press.
- Popper, K, 2001. *The world of Parmenides. Essays on the presocratic enlightenment*. Bury St Edmunds, Suffolk: Routledge.
- Popper, K, 1974. The problem of induction. i: *The Philosophy of Karl Popper*. The Library of living philosophers Volume XIV Book II. La Salle, Ill.: Open Court.
- Rawls, J, 1971. *A theory of justice*. Cambridge, Mass.: The Belknap Press of Harvard University Press.
- Smith, N K, 1941. *The philosophy of David Hume: A critical study of its origins and central doctrines*. Oxford: Clarendon.
- Stewart, J.B, 1966. Introduction till utgåva av *An enquiry ... morals*.

Övrig litteratur

- Árdal, P S, 1966. *Passion and value in Hume's Treatise*. Alva, Scotland: Edinburgh University Press.
- Barry, B, 1989. *Theories of justice*. London: Harvester-Wheatsheaf.
- Björklund, S, 1976. *Politisk teori*. 4.uppl. Lund: Aldus.
- Bohlin, H, 1997. *Groundless knowledge. A Humean solution to the problem of scepticism*. Stockhohn: Almqvist & Wiksell International.
- Flew, A, 2000. *Introduction to An enquiry concerning human understanding*.

Översikter och meddelanden

Parties and party systems in Poland – The case of Solidarity and AWS

I The Polish Transition: a short overview

Basically the development of political parties and party systems in Poland followed the same line as in the other Central European countries; at the beginning the creation of broad movement parties followed by reconstruction and creation of new “post-communist parties”. In the first stage of post-communism electoral volatility, party fragmentation and protest voting were striking. At that time, only the agrarian party PSL had distinct mass party characteristics. Furthermore, the boundaries between parties and interest groups have been porous. PSL was the only party with a significant rural base. At that time we had to do with non party system characteristics. Later, moving to ordinary interest based politics more predictable but not necessarily stable party systems emerged.

The new Polish parties, e.g. UW and AWS did seem to bear a closer resemblance to the catch-all, electoral-professional and cartel parties than the traditional mass parties such as in the case of the post-communist SLD and PSL. In general, the new parties in CEEC have not inherited the initial membership, organisational base and level of party identification that Western parties accumulated having operated in a competitive electoral environment over many years (Szczerbiak, 2001:124).

The 1989 election was followed by party-fragmentation and several “wars in the top” between pragmatists and fundamentalists. At the 1991 election an extreme multiparty system emerged

with no less than 27 different political groups represented in parliament. The non-party system characteristics, adversary politics, governmental overload, “overparliamentarisation”, party’ism, party splits and the creation of new parties and party alliances were striking. In the first years after 1989 many parties tried their best to marginalize and isolate the “post-communist” The Republic of Poland’s social Democratic Party (SdRP), later the left party alliance SLD. At the same time “post-communist” left alliance SLD tried its best to be accepted by Polish society and the international community as a relevant and responsible standard political social democratic party and as quickly as possible be a member of the Socialist International (SI).

At the same time low participation at the elections and decline in confidence in parliaments and parties could be observed. Furthermore, the polarization on the elite level did not reflect the dominant cleavages in society. Problems were increasing on the policy-level. After three years of post-communism almost half of the Polish population was dissatisfied with the way Polish democracy was conducted, and the same majority also disagreed with the interference of the church in politics. Mainly for those reasons, after the 1993 election the “post-communists” (SLD, PSL) returned to power. In most cases the protests were expressed as demands of replacement of politicians, strikes and “road actions”, but not as a rejection of the principle about democracy being the “best possible solution”.

No feasible strategies for coping with the new type of conflicts (those “*between Us*”, i.e. inside Solidarity) were developed. In addition, the old alliance between intellectuals and workers broke down. Thus, as regards the first years we mostly had to do with a post-communist “muddling through”.

The Polish transition has to be seen in the context of “the philosophy” of the round table dis-

cussions ("Magdalenka") 1988–89, and "the Balcerowicz plan I". No parties in government have been able to liberate themselves from the legacy of Magdalenka and the Balcerowicz plan despite proclamations about doing so. In addition, the political capital was waning because of the economic and social problems and the many "wars in the top". The social experience of the activists in opposition to the old system and phrases like "civil society against the state" used by dissidents were not decisive for most voters after the fight against the old system had been won. In other words, the image of a united society fighting against the authorities and their imperial supporters could not be maintained.

Democratisation in Poland has also been influenced by agents and structures external to the Polish state, constituting important structural factors behind the collapse of the old system. The influence of the external agencies, e.g. international financial organisations and human right movements was mediated through domestic social and political institutions¹. The "party'istic" democracy was not so evident as in the Czech Republic and Hungary due to the low party institutionalisation, the fragile multi-party system and the high party fragmentation. Parties tended to be cadre configurations, not mass organisations. Under those circumstances non-democratically elected institutions like the trade unions and the church and the national bank might take a strong political position in society ("shadow institutionalisation"), limiting autonomy and further consolidation of the political arena.

From the outset *the polarization* of Polish politics has followed four lines:

- between Solidarity and post-communists, i.e. on the structural level
- inside the Solidarity movement ("the wars in the top"), i.e. on the institutional level
- for or against the president (Walesa), i.e. on actor level
- for or against the Balcerowicz plan I, i.e. the economic chock-therapy (the policy-level)

The first type of polarization was dominant just about and after 1989 and, as noted above, it has never been fully de-frozen at least not on the elite-level. The second, the "wars in the top",

were evident already about the time for the formation of the first Solidarity led government in 1989. The dominant model underlying Solidarity, civil society against totalitarianism, undermined Solidarity's own struggle as Solidarity did not go beyond culture and history going back to 1980-81, for that reason not being able to identify new conflicts and alternative futures under post-communism.

In other words, the *structural* factors, i.e. the legacy of the past, had a *subjective* side, manifested in the perceptions and actions of the politicians. After the formation of the SLD-PSL government a new third political divide associated with a "for and against the president" became more important. In spite of the peaceful transition ("przemisczenie"), the divide was never de-frozen. However, as president Aleksander Kwasniewski did not make the same grave mistakes like Lech Walesa. Evidence showed that the early freezing of the old "We" versus "Them" discourse constituted an insurmountable obstacle for entering a historical compromise between the "post-communist" SLD and the social-liberal UW (Freedom Union (UW)). The previous national-accomodative system in Poland had been less suppressive than in most other CEECs. Nevertheless, on the discursive level the "We-Them" distinction remained strong. As a result, at the mid 1990's Poland moved closer to *polarized pluralism*, in which case we find many relevant parties, i.e. parties with a big coalition potential or an effective veto power, and the ideological distances between the parties involved at the same time quite long.

In addition, Poland has been rich on polarisation of the *reactive* "affective" type, manifested in "for or against the Balcerowicz plans". The reactive polarisation was striking in the case of privatisations, wage regulation ("popiwiek"), the administrative reform, the health reform etc. This development can be explained by the traditions from "communist time" for "output-articulation". The "wars in the top" had also a negative impact on the law making process as the "wars in the top" were followed by "wars of laws". Cleavages inherited from before 1989 were re-activated at the presidential election in 1995 and

the discussions about the new Polish constitution in 1995 and 1996.

As noted by *Włodzimierz Weselowski*, the re-activation of old cleavages expressed a well planned polarisation of the political life organized by Solidarity.² As the economic growth and social mobility declined, group consciousness was reinforced and tended to challenge the new post-communist system. The refusal of cooperating with the “post-communists” was to a great extent based on tactical considerations, as the reference to a common enemy and Christian values signified the fight against the common enemy (“the communists”). Christian values at least outwardly suppressed the internal disagreements on personal and policy level and dampened the dissatisfaction among the electorate with the policy by the first Solidarity led governments. Like in most other CEECs a change towards majoritarian type democracy based on the principle that “the winner takes it all” could be observed.

Party members, party leaders and local structures did not play a significant role in the parties’ communication strategies. The political leaders considered the mass media as more effective means of appealing to voters than relying on party members (Szczerbiak, 2001:114). *Institutionally* the new Polish parties were not like in more advanced democracies attempting to encapsulate their supporters by developing networks of ancillary structures directly linked to their party organisations, e.g. youth, women’s and ecological sections (Szczerbiak, 2001:111). In general new Polish parties have been strongest represented at the level of *state institutions* and appeared capable of fulfilling their role in terms of structuring elections, institutions and recruiting elites (Szczerbiak, 2001:126).

In the *late 1990s* numerous ad hoc *coalitions and electoral alliances* emerged, e.g. AWS and “Przymierze Polski”. In addition, a change towards a more bipolar and moderate multiparty system could be observed with the centre-left (SLD) and the centre-right (AWS) constituting the two poles. The situation changed fundamentally in 2000-2001, i.e. after the 2000 presidential election and, not least, after the parliamentary election in September 2001. After the 2001

election we were basically back in the situation leading up to the 1993 election, however, with a stronger populist and xenophobic representation in the Sejm. A “post-communist” (Aleksander Kwasniewski), not an “anti-communist” (like Lech Walesa 1990-1995) was the acting president. Nonetheless, the political situation after the 2001 has looked more unstable compared with the situation after the 1993 election. Evidence showed that low participation in the election was no guarantee against increased electoral support for populist xenophobic parties. At that election the left alliance SLD-UP did not gain the majority of seats in parliament due to changes in the election laws to strict proportional representation.

II Solidarity and AWS

2.1 The Solidarity movement

Since the beginning of the 1980’s the Solidarity movement had been the leading force in the polarisation of Polish politics and society (“we” versus “them”) based on Catholic ideologies and anti-communist discourses. Pragmatic attitudes and political self-limitation has been mixed up with active resistance against suppressors i.e. the communists, however, the self-limitation and internalisation of limits faded away soon after the demise of the old state socialist system.

The phenomenon Solidarity has been unique. Hardly any other trade union in the world has been in government, at the same time constituting a political party and an interest organisation. Furthermore, during its 21 years’ long history Solidarity has constituted a social protest with a built-in self-limitation, working as a trade union focusing on short-term economic interests and as a catch-all movement in a society undergoing deep and fast changes, starting as a trade union, a democratic movement and a force of national independence. Solidarity can be considered as a political mass movement that took trade union shape. Over the last 22 years Solidarity on shift has constituted a trade union, a political mass movement and a reflexive movement (“pozycji refleksji”) representing an “anti-political third

way" thinking. Solidarity can also be considered as a peaceful resistant movement, pressurizing for changes delineated by the intelligentsia. Finally Solidarity has been a political party in the more classical sense, in some periods even the party of government trying to change a socially, economically and culturally backward and socially deeply divided Poland. In the late 1980s the old trade union Solidarity speeded up the "chain reaction" ending with the fall of the old system and the round table talks, the semi-free election in June 1989, the formation of the first non-communist government, the economic shock-therapy and the hybrid type political capitalism that followed as the immediate result of the collapse of state socialism.

To conclude, at least four different "Solidarities" have existed, the first going back in 1980-81, the second constituting underground Solidarity, a third in 1988-89 with Solidarity acting as an active participant in the round table negotiations followed by "wars in the top", and finally the fourth Solidarity acting first as an opposition party under the post-communist government and after the 1997 election as the party in power. A new fifth stage followed after the defeat at the 2000 presidential election and the 2001 parliamentary election.

In many of its aspects, e.g. from its working class base to the struggle to realize greater control over their enterprises, Solidarity had features in common with a socialist type movement in all but name. The dominant model underlying Solidarity resembled the social-democratic. As noted by Solidarity's leader Marian Krzaklewski³, Solidarity has mostly acted "against" (the old system) and has in the fight against liberals and post-communists called upon universal Christian values and traditions back in Polish history.

Since 1980 we have to differentiate between

- The *trade union* Solidarity ("S")
 - The *party-coalition* Solidarity i.e. AWS, later AWSP, at the foundation in 1996 consisting of mere than 30 different political groups.
 - The *party movement* Solidarity (RS AWS)
- Before 1989 the defence of the workers short-term interests was brought in the background

due to the argument that such a defence of workers interests provided a fundamental change of the state socialist system. In stead, extrication and blackmailing of the system were striking. Concrete plans and strategies for transforming Polish society were postponed until the final victory over the "post-communists" (Morawski 1998:74).

Before 1989 the fight against the old system had been a zero-sum play, a "win-looser game", during which the disagreement was suppressed in the name of the collective strength. The principle "strength through unity" was reflected in the territorial and regional structures of the movement. Furthermore, the political declarations of Solidarity were kept in abstract and symbolic formulations mostly including slogans about social justice, democracy, truth, rule of law, human rights and national community.

In the 1990s Solidarity had to adapt itself to the new, post-crisis situation, with the uncertainties typical of post-industrial societies and the "extraordinary politics" of the first stage of post-communism. As pointed out by *Krzysztof Kwasniewicz*, in the broader context of post-communism Polish experience was a unique and exceptional, and not subject to linear-type regularities. Therefore, he argues, the experience of Solidarity can be given a double reading: either in terms of the regularities underlying its inception, development and mechanisms (intelligible to the world), or in terms of the regularities in the history of the struggle for independence and uprisings (intelligible to the Polish nation) (Kwasniewicz, in Bäcker etc, 2001:172). According to Kwasniewicz, between the two functions mentioned above no open contradictions could be found in the years before 1989.

After the demise of the old system Solidarity did not need to "hide itself" behind a trade union facade. After 1989 the political fight (now against the "post-communists") remained an important part of Solidarity's actions, but the policy and programme formulation was disregarded. A de-freezing and de-radicalisation took place, but only partly and mostly on policy-level, and to a minor extent on the symbolic discursive level. Solidarity leaders soon recognized that political enemies could be found also *inside*

own camp. In the first stage the political fight took place inside Solidarity's civic committees ("Komitety obywatelski "S"). Thus the struggle was no longer only a fight against the "post-communists" and the trade union OPZZ, to a great extent it became a struggle *between us*.

The first (semi) free election in 1989 was a referendum for or against the old system, not a choice between different political programmes and visions. "Normal" elections were impossible to conduct under the then prevailing extraordinary politics and transition anomie. To a great extent personalities ("political crafting"), not future directed policy, determined the policy-line and the coalition-building.

2.2 The first years: The trade union Solidarity and the OKPs

During the round table negotiations civic committees ("Komitet Obywatelski", OKP) led by Lech Walesa was established (in December 1988), including representatives from cultural and scientific life and former dissidents. Under the umbrella of OKP 15 sub-commissions were established concerning important socio-economic questions and policy formulation. Furthermore, special commissions were formed dealing with trade union pluralism, freedom of organisations and with political and economic reforms. OKPs organisational structure reminded us of a proto-party consisting of a shadow cabinet with broadly formulated political programmes that should prepare the Solidarity movement to take over the government responsibilities when possible and feasible.

The first Solidarity parliamentary group consisted of nine different political groups. Formally OKPs organisation worked independently from the trade union Solidarity. OKP was organised around small groups of persons, mostly intellectuals who planned to establish their own independent parties.

Before the 1989 election Lech Walesa had paved the way for a political "systemic shift" away from real socialism by proposing a government that also included the two minor post-communist parties, ZSL and SD. That self-limiting strategy, it was argued, would not provoke

the leaders in Kreml and strengthen the position of the hardliners inside the ruling party (PZPR). The problem about the lack of administrative leaders from Solidarity side and relations to the Soviet Union was "solved" by accepting that key ministries, such as the Ministries of Home Affairs and Defence, so far could be handed over to the communists.

The policy disagreements in the Solidarity movement were kept down before the first semi-free election in summer 1989 and the first months of the rule of the Mazowiecki government. However, according to a big part of the electorate, many new Solidarity-leaders soon demonstrated an "euphorical arrogance". Most new non-communist leaders expected that the Polish people without reservations would accept radical changes in society – based on the argument that such policy is "good" and "self-evident". However, the significance of political learning and the "socialist mind" was underestimated. Furthermore, old policy subjects such as workers' self-government, workers' councils, co-ownership, strikes and demonstrations, all known from 1980-81, disappeared from the political agenda and was not even discussed after the struggle against the old system had been won.

After the formation of the first Solidarity-led government it soon became a hot issue, whether Solidarity's parliamentary group should support the new Solidarity-led government or be the driving force in a reinforced and uncompromising confrontation with the old system ("przyspieszenie"). During the election campaign in 1990 Lech Walesa supported the demands of "speeding up" based on the argument that the whole philosophy behind the round table agreements should be abandoned. Furthermore, he supported Solidarity's privatisation scheme based on give away schemes in the shape of shares given to the whole adult population. However, he still had to balance between the different political groups inside the movement. On the one side an authoritarian tendency could be observed characterised by the deep rooted and historically based hate to communism, on the other side we find a more liberal self-limiting line characterised by political tolerance, willingness

NSZZ Solidarnosc ("S") year 2000

Approximately 1,1 mill. members, including 100,000 pensioners and rentists. Before the congresses the local organisations sometimes reports on more members in order to obtain more delegates.

The structure of "S": 37 regions and 16 branch secretariats, consisting of 90 kraj-sections. The biggest branches in "S" are: mining, energy, metal, health, teachers and railways. The biggest regions in "S": Slasko-Dabrowski, Mazowsze, Malopolska, Dolny Slask, Gdansk.

The daily work in "S" was led by a Komisjion ("Komisja Krajowa") consisting of more than 100 persons. The day-to-day problems are to be solved by a 15-person presidium KK that meets once a week. Chairman of "S" is Marian Krzaklewski supported by three vice-chairmen, Janus Sniadek, Józef Niemec and Jerzy Langer.

"S" has been a member of three international trade union associations, The European Confederation of Trade Unions, The International Confederation of Free Trade Unions and The World Confederation of Work.

Working members of "S" pay a fee that corresponds to one percent of the wages. 60 pct. of the money paid remain in the local organisations, 25 go to the regions, 10 pct. to KK and 5 pct. to strike funds.

Polityka no. 49 (2274), 2 December

to compromises and more political openness and by pro-European values.

From Solidarity and the OKPs new political parties were established, but most parties had a short existence. The normal procedure was the creation of a parliamentary group, later the creation of election committees with the aim to secure Walesa's victory to the forth-coming presidential election. One example was "Solidarnosc Pracy" that emerged from the OKP-faction "Solidarnosc Pracy". "Solidarnosc Pracy" took part in the election in 1991 and was also represented in the new parliament. The changes in the election law and the new five percent threshold for parliamentary representation had as a result

that representatives from "Solidarnosc Pracy" and some reform-minded communists joined the new party "Union of Work" (UP) in order to regain seats in parliament.

Thus, in my judgement, at the time of the June 1989 election Solidarity could be considered as a broad movement party, i.e. a proto-party organized based on the civic committees (OKP) and the Solidarity trade union, and as a negative alliance without many concrete plans for the future. Moreover, Solidarity signified an embryonic political party composed of many different factions, i.e. a party in the minimal sense, however, with deep roots in the Polish people and Polish history and culture.

2.3 The new social environment

Due to the fight against the old system the trade union Solidarity had a specific culture ("ethos"), a foundation myth going back to the old system. The fight against the old system had been more than just a question about higher salaries and better work conditions. As noted by Witold Morawski (Morawski, 1998:71) at the same time the political ethos was mainly Christian and social democratic including political slogans about more freedom and equality. In addition, Solidarity was a patriotic movement, underlining the important historical task it was to create a free and independent Poland.

As noted above, before 1989 Solidarity mostly acted as a pragmatic and self-limiting movement and at the same time a movement for moral renewal of society. Only a minority of parties and movements acting in opposition to the (post-) communists, e.g. the right-nationalistic KPN and the catholic ZChN, rejected to take part in round table negotiations with the communist authorities and acting on the political scene according to declared fundamentalist catholic values and slogans. After all, the "We versus "Them" attitudes, the division in good and evil and the tendency to speak on behalf of the whole nation did not give much room for moderate policy choices.

After 1989 it was difficult for Solidarity to keep the lead. The old ethos and the foundation myth were downplayed after the victory over the

old system had been won and being in government. According to *Edmund Wnuk Lipinski*⁴ this trend can be explained primarily by *structural* factors. After the victory over the old system Solidarity lost its classic mobilising role going back to 1980-1981. Solidarity gained the greatest support on big state enterprises in the heavy industry, i.e. the “dinosaurs” from the time of planned economy. In the first stage of post-communism the organisation of work was primarily a political, not an economic enterprise, in that way having an impact on the attitudes of workers to the parties and political system as a whole. By many citizens, extrication and output-articulation were still considered as the best ways of influencing the political system. Engagement in the private sector was not only seen as a strategy for establishing a market economy, but also as a political enterprise. Mainly for that reason Solidarity criticized the “theft” of public ownership through the nomenklatura privatisation. At the same time Solidarity tried to block privatisation, if privatisation of state enterprises might lead to more unemployment.

Due to the structural factors the victims of the introduction of market economy were those employed in the big state enterprises, i.e. the old strongholds of the Solidarity trade union. So the revolution once again “ate its own children”. Tension erupted between on the one side the historic foundation of Solidarity, i.e. the fight against the old system, and on the other side those interests, which had to be defended during the transition to market economy, first of all full employment and better living standard. After the collapse of the old system Solidarity became divided in several factions. Just after 1989 Solidarity was joined by several people who had not actively taken part in the fight against the old system. Many from that group demanded abolition of the “thick line” policy of Tadeusz Mazowiecki. As noted above, until then the disagreements inside Solidarity had been artificially repressed in order to keep alive the common fight against the old system (Morawski, 1998:178).

Thus the character of a mass movement disappeared from the moment the communist system collapsed. The economic recession and the so-

cial problems fundamentally changed Solidarity’s position in society. Under the prevailing extraordinary politics it was difficult to formulate consistent and well articulated policies to the most pressing policy problems, also programmes for the future and links to social interests in society were needed. The plans for the transition from plan to market were vague and inconsistent. Most important was to bring the communists in the defensive. As put by *Voytek Zubek*⁵, at that time Solidarity indirectly supported the old communist view that the (new) post-communist system is fundamentally “healthy” and “historically progressive” and that “the leaders (i.e. the Solidarity-leaders) always are right”. In other words, Solidarity acted as if it was enough to “convince” its opponents or push them (i.e. the postcommunists) in the defensive.

As noted above, from the outset Solidarity was in need of educated and professional people especially on meso level who could fill out the vacuum left after the old nomenklatura, and in that way create a new and better administrative apparatus. Should Solidarity come to power, the old nomenklatura inevitably would maintain a considerable political influence because of the administrative control. Also mechanisms for conflict solution in society in general were missing. Because of weak interest groups dissatisfaction was often expressed on the streets, i.e. through protest strikes and demonstrations, sometimes in violent forms. The lack of clear political visions was politically demobilising, evidence showed that under social and economic recession political programmes and visions for the future are strongly needed. On the way down in the “valley of tears” it was almost impossible to mobilise the voters in support of the government and bring them new hope and inspiration.

In short, the norms from 1980-81 did not fit with the construction of a new functional democracy and market economy, neither inside Solidarity nor in Poland as a whole. Furthermore, we can conclude that in the first stage the goals for the future were too broadly formulated, mostly as abstract symbols and discourses including demands of self-organisation and “spolecznienie” of the state, i.e. transition to a moral type political economy. Lech Walesa’s

demands of "przyspieszenie", i.e. speeding up of the fight against the old system, were put forward, later "democratic socialist ideology" was striking based on a participatory democracy and a moral political economy.

In the new social environment tensions erupted between the old abstract goals for the future and the day-to-day politics. Edmund Wnuk-Lipinski rightly argues that the market reforms and shock therapy introduced after 1989 weakened the common interests inside the social groups which until then had supported Solidarity, especially workers on big state enterprises, farmers and state-employed in the education and health sector. In the fight to take care of these groups' demands and interests the Solidarity movement had to compete with other interest groups and parties, e.g. OPZZ, SLD, PSL, KPN and the Works Union (UP). To accomplish that aim some in Solidarity wanted to speed up transition to market economy, almost at every cost. Opposite, other groups spoke about a specific "third way" for Poland based on catholic religious ethics and moral economics. After the founding elections Solidarity failed to formulate programmes constituting sustainable alternatives to Rakowski's reforms.

No clear answer was given to the question whether Solidarity ("NSZZ Solidarnosc") should primarily constitute a political movement or a trade union. Compared with "first Solidarity" after 1989 the second Solidarity became more "exclusive", acting in a more restrictive way refusing to cooperate with most other political parties and movements. The second Solidarity mostly reminded about a broad catch-all anti-communist movement. Later, after 1989 more attention had to be paid to the realisation of concrete policy goals. Values and interests had to converge, if the plans to create a functional party identity and culture should succeed. But on that point Solidarity was facing several problems.

As said, the greatest support came from conservatively minded workers on the biggest state enterprises, i.e. the "dinosaurs" from the Stalinist period. Support has also been fairly high on big private enterprises, while the influence has been low on the new minor private firms, where the attitudes to introduction of market economy

in general were more positive. Furthermore, resistance from employer side against the establishment of trade unions has been strong on new small enterprises. In order to obtain more support and new members the trade union Solidarity had to secure itself a better representation on new private enterprises; if that did not happen, the number of trade union members might fall to less than one million, i.e. less than half of the membership of the "post-communist" OPZZ. The regional structures also had to be adapted to the new administrative division consisting of 16 regions ("voivods"), however, for institutional and historic reasons resistance against further regionalisation was widespread in all sections of Solidarity.

2.4 The first crisis and the political come-back

In the new parliament elected in 1993 Solidarity was not represented at all. According to *Mariusz Muskat* (Bäcker etc, 2001:167) the fundamental error was the premature assumption of power in 1989. The Union failed to recognize the importance of strategies dealing with the most important problems in society. In addition, the economy was in a bad shape, the links with the nation weakening and the old Solidarity ethos waning.

Before the 1993 election, Solidarity went on the barricades and put forward a vote of non-confidence to Hanna Suchocka's Solidarity-led government, later, after the defeat at the 1993 election, Solidarity rejected the "godless" "post-communist" proposal for a new constitution. Acting outside parliament Solidarity tried to regain the lost influence by organizing strikes and demonstrations directed against the "post-communist" government. Among the more spectacular initiatives we find the collection of 500,000 subscriptions supporting Solidarity's proposal for a new constitution⁶. In the special commission which had prepared the proposal for a new constitution also representatives from the common secretariat of the centre-right groups could be found. The 500,000 subscriptions gave Solidarity the right to be represented in the constitutional commission set up by the parliament, but the aim to bring its own proposal

to a national referendum at the same time as the proposal from the government failed because of resistance the constitutional proposal from the two ruling parties SLD and PSL.

At that time the prospects for establishing a common front against the "post-communists" were not bright. The disagreement on the Right especially concerned the role of trade unions on state and regional level, e.g. policy related questions about privatisation and economic reforms. The trade union Solidarity's strong position was to a great extent due to the organisational vacuum on the Right. No other political groups could act as a "unifier" (Knuzewski, 1998:157). After the election defeat in 1993 more cooperation and unification was needed, because the victory of the left-wing SLD and PSL at the 1993 election had primarily been due to the split among right-wing parties on both actor as wells as policy level.

After the 1997 election the trade union Solidarity again became represented in parliament and government. The consequences for the style and the organisation of AWS were far reaching. Leading personalities from Solidarity were elected to the parliament; some became ministers in the Buzek-government set up after the election. Marian Krzaklewski was elected as the chairman for AWS' parliamentary group. Unfortunately, after the election victory the characteristics of political movement disappeared.

From the beginning, the position of Marian Krzaklewski has been stronger than the one of Lech Walesa. Opposite his successor (Marian Krzaklewski), former chairman Lech Walesa had to fight energetically to keep the post as chairman of Solidarity. Under the Krzaklewski chairmanship and decisions took place top-down according to well-prepared plans. Having taken over government responsibilities Solidarity appealed to more "responsibility" and "self-limitation" among trade union members and had to defend itself against critique of cooperating with the liberal and secular Freedom Union (UW).

The trade union Solidarity year 2000-2001 was different from the broad social movement in the 1980s. The catch-all character has been maintained, but at the same time a movement

towards a post-communist cartel party formation could easily be observed. According to critics of Solidarity the congress in autumn 1998 was evident of the petrification and bureaucratisation process and concentration of power to a narrow circle of the chairman (Krzaklewski) focusing on the "technology of power". The congress in 1998 took place shortly after the victory over the "post-communists", for that reason the enthusiasm among the delegates was great. Therefore Lech Walesa's critical remarks directed against the new government were not accepted by a majority of the delegates at the congress.

Trade union Solidarity's situation had changed before the 1999 congress. The fact that the 1999 congress took place at the time when the support of AWS and the government was low gave rise to sharp a critique against the policy of the AWS-UW government, e.g. concerning privatisations, tax policy and postponement of laws about introduction of 40 hours working week with Saturday as work free day. Nonetheless, speaking to the 1999 congress former president Lech Walesa kept a surprisingly low profile. However, his proposal to let the first round of the forthcoming presidential election constitute an American type primary election with himself as one of the candidates was not accepted by the delegates. With the negative experience from the presidential election in 1995 in mind, the majority of the delegates insisted that the political right should be presented by one common candidate in order to bring that new candidate in the strongest possible position in the struggle against the post-communist candidate, the then popular acting president Aleksander Kwasniewski.

2.5 The foundation of AWS

The main focus in this section will be on the formation, stabilization and demise of the *electoral alliance* AWS. The initiative to establish the election alliance AWS has to be seen in the context of the defeat at the 1993 election and the subsequent presidential election in 1995. At the presidential election 1995 the right wing parties were heavily divided, thereby contributing to the

“post-communist” Aleksander Kwasniewski’s victory at the presidential election. In the months leading up to the presidential election in 1995 Solidarity (“NZZZ “Solidarnosc””) supported Lech Walesa. However, other right wing groups took the decision to support candidates appointed by their own political groups. Thus PC (“Porozumienie Centrum”) decided to support Lech Kaczynski, ROP Jan Olszewski and ZChN Hanna Gronkiewicz-Wal. Inside Solidarity some supported by Zbigniew Wrzodak and thereby broke the party line and supported Jan Olszewski at the presidential election. Thus, without a greater unification on the Right the “power monopoly” of the post-communist could not be broken.

22 different parties and organizations subscribed the declaration of the creation of Election Action Solidarnosc (AWS), at the 1997 election AWS was composed of no less than 38 different parties and organisations. As noted earlier, AWS can be considered as a tactical and negative alliance, first an embryonic, later a proto-political party with trade union Solidarity as the organisational core. During the election campaign the attempt to mobilise the old Solidarity ethos succeeded to a great extent, and most important, the waste of votes was substantially reduced. At the 1993 election those groups, which later formed AWS, obtained 29 pct. of the votes, only 4 pct. less than at the 1997 election, but at the 1997 election the share of votes was enough for the Right to obtain the majority in parliament. As ROP lost votes to AWS the swing among the electorate as a whole to the Right was rather modest.

Some parties still worked outside the election alliance AWS. The liberal Freedom Union (UW) constituted the social liberal parts of the old Solidarity movement and The Works Union (UP), the centre-left orientated part of the old Solidarity, was also supported by reform-minded communists. Nevertheless, at the 1997 election AWS became the greatest single party with support from about one third of the electorate, more than predicted in the opinion polls before the election which showed an almost “dead heat” between Left and Right.

Summarizing, we can say that from the outset AWS can be considered as a broad right wing negative election alliance, with strong elements of anti-politics, without the old “self-limitation” and with very close links to the president (Walesa) and with strong support from the army and the church.

2.6 The organisational structure of AWS

From the outset AWS’ different political groups and “legs” watched zealously over their own identity. Several acted as *veto-groups* trying to obstruct even already adopted decisions and prevent passage of new laws. The prospects to form one united right wing party with a high institutionalisation and a common party culture were moderate indeed. Plans circulating in spring 1995 to create an “independent trade union party” – only based on the trade union Solidarity – were impossible to carry out. The experience from the 1993 election, where the trade union Solidarity lost all seats in parliament, was frightening. The right wing parties were simply “doomed to cooperate”.

The *trade union* Solidarity became AWS’ organisational nucleus and Marian Krzaklewski remained chairman of the trade union until October 2002. Tactical considerations, not ideological unity, were most striking. The many political groups on the right could easily agree on the anti-communist orientation and the aim to remove “post-communists” from power, i.e. behaving like a negative alliance. Many inside the AWS expressed the opinion that the round table decisions in 1989 gave the “post-communists” too much influence. Also the support to demands put forward from the church was striking, e.g. in the questions concerning abortion and religious instruction. The close links to the church separated Solidarity not only from the “post-communists”, but also from some of the “normal” coalition partners, e.g. liberals groups and moderates inside the Freedom Union (UW).

The formation of AWS can be considered as an attempt to institutionalize the trade union Solidarity’s control over the right spectre of the political scene. Krzaklewski’s proposal that all existing parties inside AWS should dissolve

themselves and after that constitute a unified political party, did not obtain the sufficient support. If such plans had been carried out, some of AWS' later organisational problems might have been avoided. From the beginning AWS was heavily divided politically and institutionally. Several right wing groups had tried to obtain parliamentary representation at the 1993 election, but in vain. These parties did not accept to loosening their identity. The support for AWS was tactical, not value, policy or programmatically based. For that reason disagreement on the actor level became striking. AWS can best be considered as a negative political alliance, created with the explicit goal to join forces against the "post-communists" and limit the waste of votes at elections, however, without a common political platform and a common vision for the future and without the sufficient cohesion and loyalty inside leadership of the election alliance.

As regards the institutionalisation, AWS was almost a copy of the "post-communist" SLD, at least formally. The Republic of Poland's Social democratic Party (SdRP) constituted the organisational kernel in SLD, just as the trade union Solidarity did in AWS. At the time of the creation of AWS the trade union Solidarity had 1.5 mill members, a figure no other right wing party or organisation was able to match up to. All other attempts to build up a common front on the Right directed against the "post-communists" and president Aleksander Kwasniewski had failed. As a result of that the trade union Solidarity gained a strong position inside AWS, however, mostly because of the lack of sustainable alternatives.

At the foundation the three main decision centres were

- The trade union Solidarity's leadership, i.e. the "Komisja Krajowa" and the "Rada Krajowa"
- AWS' political leadership, the coordination group
- AWS' representation in parliament

In the National Council ("Rada Krajowa") the votes were divided equally between the trade union Solidarity and the other groups, and the daily work was conducted by a coordinating group ("Zespół Koordynacyjny"). In addition, the

principle about parity between the trade union Solidarity and the 30 other groups was applied. The day to day leadership was conducted primarily by the chairman of the National Council. The chairman of the AWS National council was the trade union Solidarity's leader, i.e. Marian Krzaklewski, thereby reflecting the trade union's strong position. Marian Krzaklewski was at the same time the chairman of AWS parliamentary group and the trade union Solidarity. The trade union had the decisive word when candidates for election in 1997 were chosen. The strong position of the trade union could be upheld until the election in 1997. However, the defeat of Krzaklewski at the presidential election in October 2000 changed the situation. The danger of more organisational decentralisation was obvious; the likely outcome was more decentralisation, increased split inside the alliance and slow decision-making procedures. Marian Krzaklewski remained chairman for the trade union Solidarity until mid 2002, when he lost a contested election.

After the electoral victory in 1997 several new decision making procedures were introduced. In spite of that AWS remained a faction divided party. The anarchistic political culture on the right spectre of the political scene was impossible to change from the one day to the other. The experience from the time of Hanna Suchocka's Solidarity led government showed that the split *within* the right wing camp might become even greater than that between government and opposition.

Former president Lech Walesa supported the foundation of AWS but he kept his hands away from the day-to-day politics. Later he created his own party, The Republic of Poland's Republican Party and put himself forward as candidate at the 2000 presidential election. That election the former president would not be able to win, as most opinion polls only gave him few percent of the votes.⁷ He was, however, still able to destabilize the political scene. Because of the low electoral support AWS did not dare to take an open confrontation with former president Lech Walesa and his new Christian party.

On the ideological and programme level AWS covered a wide spectrum, unfortunately too

wide. Most political declarations were vague, abstract, Christian, non-committal, almost a-political. The political declarations spoke about "authenticable" decentralization, de-communication, construction of a marked economy with a "built-in" dialogue between the employers and the employed, a family friendly tax system and voucher-based privatization-schemes with syndicalist and social characteristics.

Summarizing, from the outset AWS was an embodiment of a vision of the future Polish society, expressing a striving towards more justice and honesty in society, even the wish of revenge. This gave rise to a distinctly negative type political alliance, directed against the "post-communists", composed of several different ideological trends and different political groups aiming to return to the political scene after the humiliating defeat to the post-communists at the election in 1993.

2.7 AWS' many "legs"

From the beginning the election alliance AWS contained different trends:

- A Christian National ("narodowo-katolickie")
- A conservative liberal ("konserwatywno-liberalne")
- A leg attached to the trade union Solidarity ("związkowe")

The party organisation of AWS named RS AWS (see section 2.8.) constituted the Christian-democratic, the party ZChN the Christian-national and SKL the liberal-conservative policy line.

From the beginning the future organisation was heavily debated. *Aleksander Hall* argued that AWS' organisational structure was at the same time odd and amorphous, because AWS was composed of so different and "fictitious" organisations. The result was several attempts to centralise decision-making. The close cooperation between workers and intellectuals that in the 1980s gave Solidarity political strength, ceased to exist both inside the trade union Solidarity and AWS. Most intellectuals from the Solidarity movement joined the liberal Democratic Union (UD), the later Freedom Union (UW).

At the beginning it was difficult to say, whether AWS could be organisationally reshaped and after that constitute a close-knit, functional and disciplined political party. However, evidence showed that this was unlikely to happen. In so broad a movement as AWS it was also important to determine the political influence of the different political groups and to single out the political core ("nurt"), i.e. the main decision centre. After the withdrawal of KPN and Radio Maryja the fundamentalist conservative-traditionalist faction became weaker. Most decisions could only be taken after protracted negotiations. Furthermore, they were mostly taken according to the principle "the higher (in the organization), the more politics". Not all decisions were accepted and implemented on the local level and inside each political group and "leg". The decision making procedures were top-down but, as already noted, this did not mean that AWS constituted a homogeneous and functional party federation.

The political rhetoric was expressively anti-communist. More and more AWS appeared as an identity party without consistent political programmes and sufficient institutionalisation aiming to come to power as fast as possible. The mobilisation of the old Solidarity-ideals was reactivated at the 1997 election. The election campaigns were moral-ideologically marked with strong elements of symbolic politics. The voters were simply promised more honesty in politics. Resistance against abortion has repeatedly been put forward, also demands of more financial support for families, and an approval of the concordat with the church as quickly as possible. In addition, demands about stricter "decommunization" ("dekomunizacji") including a purge of collaborators from the old system were put forward.

Thus AWS concentrated its efforts on three policy levels: the break with the communist past, the creation of a new "healthy" ("zdrowy") state separating the state from the economy and supported by the introduction of profound political, social and economic reforms. Themes like appointments of new people to important posts in society, abortion, decommunization, the concordat with the church, privatisation and a new

constitution were all placed high on the political agenda. Accordingly, the old “we versus them” distinction was still given a high priority. Solidarity put forward its own proposal during the discussions about the new constitution, reflecting classical religious and “syndicalist” values. A revision of the constitution, however, was not a part of the political agreement between AWS and Freedom Union (UW), leading to the common government after the 1997 election

Taking in consideration the big social and economic problems in society too little attention was paid to social policy issues. Moving to more ordinary politics, to dissociate oneself from the (“post-) communists” was no guarantee of electoral success. Should Solidarity survive in the shape of a functional political party federation, more “down-to-earth” political questions had to be taken up. The majority of the electorate asked for a policy-orientated line with clear marking on single issues appealing to the “average voter” emphasizing subjects such as the ways of collective bargaining, working conditions, employment service, social assistance, legal support to the members and influence on restructuring of enterprises. For most Poles the years before 1989 belonged to the past. Therefore, in the long run Solidarity could not survive only on the foundation myth, the memories and feelings going back to the fight against the old system. The old “We-Them” discourses from the 1980’s were never “de-frozen”, but the presidential election 2000 showed that the old anti-communist political slogans from the 1980s only appealed to a small part of the electorate, between 10 and 15 pct. of the electorate according to opinion polls. Therefore, the lack of de-freezing of the old “we-them” discourse was most beneficial to the Left, especially SLD.

The attitudes to the communist past also divided the right wing camp as a whole. Different opinions existed on how severely former communist and agents of the old system should be treated by the authorities. Tadeusz Mazowiecki’s slogan about drawing a “thick line” (between the past and present) was met with much greater support in the Freedom Union (UW) than in AWS. Only few in AWS shared the opinion that “reckoning with the past”

should be structural, and not based on the demand of revenge. The “soft line” was expressed e.g. in the Polish daily “Gazeta Wyborcza” and by the editor-in-chief Adam Michnik.

On the ideological level AWS expressed a return to the polarised historical division of Polish society, as put by *Michal Wenzel*, AWS at the same time expressed “a return with considerable differences”.⁸ The values, on which Solidarity was created, were not those championed in the late 1990s. Neither in the shape of a trade union nor a political party Solidarity reflected the consensus seeking combating Solidarity 20 years back. The old distinction, “We versus Them” and civil society against totalitarianism, the lack of ability to go beyond culture and history, undermined not only the trade union Solidarity, but also the election alliance AWS in the struggle to identify new post-communist conflicts and alternative futures.

Many issues were *policy-related*. Thus the health reform, introduced by the AWS-UW government, was badly introduced and implemented. The citizens were not adequately informed about the consequences of the reform, e.g. which parts of health services that would be cut down after introduction of the reform. Furthermore, no answer was given on question, who would win and who loose because of the reform. As a consequence, no suitable analysis of the consequences of the reform for different social groups was carried through. According to most public opinion polls a big majority of the Polish people has shared the opinion that the health reform taken as a whole constituted a big step backwards.

This suggests that the development of AWS confirms the hypothesis that broadly based negative election alliances are hardly able to transform themselves into homogeneous and functional party-federations. Only a well-developed party culture and a sufficient party institutionalisation and loyalty on the actor level can keep a “party” alliance together and provide it with an “immune defence” in case of a political set-back. Both characteristics were absent also in the case of AWS. This implied that the risk of new splits on the Right existed ever since the foundation of AWS in 1996.

2.8 RS AWS

As noticed above, according to the original plans the federalization of AWS should ensure that AWS could express broad appeals. In order to speed up that process AWS' *member* organisation, the *Social Movement-Solidarity Electoral Action* ("Ruch Społeczny AWS" ("RS AWS")), was established on 8 January 1997. However, RS AWS had a difficult start. The first congress was postponed due to the lack of agreement about AWS' institutional structure. From the beginning it was unclear whether RS AWS should be just an extension of the trade union Solidarity or alternately an independent policy-creating unity inside the AWS. Formally RS AWS declared itself "independent", but the political practice became different. Thus, in the statutes of RS AWS the cooperation with NSZZ Solidarność, i.e. the trade union Solidarity, was mentioned. It was no easy task to reach the optimal formula and the necessary compromises between so many different opinions and institutional concepts.

Some problems were of *institutional*, to a large extent due to the low number of party members. Thus not many from the trade union Solidarity joined RS AWS. At the time of foundation the political leaders talked about establishing a mass party consisting of 200 – 300,000 members. However, before long those plans soon had to be revised. In 1999 altogether 35,000 were registered as members of RS AWS, only one quarter of those members came from the trade union Solidarity. In Silesia the trade union Solidarity had 200,000 members, but only about 2,000 took the decision to join RS AWS. RS AWS constituted the greatest group in AWS with 138 members of the Sejm and the Senate elected in 1997. The aim was to foster more cohesiveness, mediate between the liberal groups, e.g. SKL and the Christian-National ZChN and maintain the position as the strongest "leg" inside AWS.

Before long RS AWS became an elite driven party, a caucus type party according to Duverger's terminology and cartel party in Kirchheimer's. Not only the *trade union* Solidarity, also the *party movement* AWS (RS AWS) moved away from old ideals back to 1980-1981. Like in the trade union Solidarity a centralisation of

power took place, yet without introduction of more efficient decision-making procedures. Almost all important decisions were first taken after long and complicated negotiations. Several decisions could not be implemented in practice due to resistance from the different political veto factions inside AWS. The chairman of RS AWS, Jerzy Buzek, recognised some of the problems. According to him a better developed party organisation on powiat-level and better programmatic work should increase the influx of new members. On regional, i.e. voivod-level, RS AWS was clearly better organised compared with the powiat-level. The most important was where to find the *policy-deciding centre*. At the congress January 1999 in Gdansk, Jacek Rybicki was elected as the new chairman of RS AWS' political council. His principal duty was to reach a compromise between the different factions inside AWS and formulate a common political programme, thus contributing to finding a common political denominator for the party federalization taken as a whole.

Several political groups took the decision to join RS-AWS, including minor ones such as "Porozumienie Ludowe", "Ruch dla Rzeczypospolita", "Nowa Polska", "Liga Krajowa" and "Stowarzyszenie Rodzin Katolickich". The influence of those groups in AWS due to the low institutionalisation and modest voter-appeal, but by joining RS AWS the political influence, it was calculated, might increase. By admitting the small political groups RS AWS would be able to compete better with well-organised groups and "legs" inside AWS such as the Christian-National party ZChN and the conservative-liberal group SKL. Several times SKL⁹ and ZChN, both members of the election alliance AWS, criticised the centralisation of power in the trade union Solidarity and RS AWS.

After several delays and postponements the first congress opened in February 1999, two years after the foundation. Before the 1999 congress Marian Krzaklewski tried to bring RS AWS under his control and avoid a power struggle by recommending Prime Minister Jerzy Buzek as the new chairman. Jerzy Buzek was elected as the new chairman, Deputy Prime Minister Janusz Tomaszewski became general

secretary, his primary task was the day-to-day work of the party. A seven-man group (a "G-7") should take care of day-to-day problems. The four political groups ("legs") and the chairman Marian Krzaklewski were represented in the "G-7 group". Before that took place Marian Krzaklewski had also been re-elected as the chairman of the AWS parliamentary group and the trade union Solidarity. At the first congress Jacek Rybicki became chairman of political council. Almost all elections were taken unanimously and without previous discussions. Later Tomaszewski, the general secretary, was forced to leave the post because of suspicion of cooperation with the secret police before 1989.

In the late 1990s, like the trade union Solidarity the *party* movement (RS AWS) did not remind us about the old Solidarity. Also RS AWS failed to decouple trade union Solidarity from politics. As noted by *Jaroslav Kurski*¹⁰, also RS AWS acted like a political entity that primarily aimed to acquire ("zdożyć") and after that keep ("trzymać") political power. Because of that, Kurski argued, RS AWS and AWS as a whole reminds us of Vladimir Meciar's party The Movement for a Democratic Slovakia (HZDS). As we shall see, most of RS AWS' problems has to be seen in the context of the problems inside AWS as a whole and the ongoing debates about establishing a more "functional federation".

2.9 More about the debate on a new organization

The first breaches of party discipline took place soon after the 1997-election. As predicted by *Andrzej Rychard*, the dissolution of AWS and the AWS-UW government, inevitably would change the political pathways, which Poland had followed. Not only left parties, also extremist parties such as Lepper's "Samoobrona" or Tyminskis "Party X" might benefit from a new split among the right wing parties, resulting in an even stronger scepticism against political parties in general ("anti-politics").

Before long Adam Slomka from KPN-OP and Janusz Lopuszanski representing the Christian-National ZChN were excluded from AWS due to lack of party discipline; after that they formed

their own right wing political association "Porozomienie Polski" (PP). In a common declaration they criticised what they called "the servility" of AWS toward the EU and the lack of a family-friendly tax policy. Furthermore, sharp criticism was turned against the then finance minister Leszek Balcerowicz, e.g. the proposal of a new tax system with a linear, non-progressive tax scale.

In the 1997 election the more fundamentalist Christian National groups became rather well represented in the parliament. Many were from the Christian-National groups were elected to parliament in spite of the fact that they were placed long down on the candidate lists. Unfortunately, soon after the election new "wars" erupted. The liberal-conservative faction SKL unceasingly asked for more discipline and better policy-creation. However, the demand for better party discipline, more party cohesiveness and a more centristic policy line as recommended by SKL were impossible to carry through.

The vice-chairman of the AWS' group in parliament, *Jacek Rybicki*, expressed the opinion that AWS should constitute a *federation* of different political groupings, which then should be transformed to a unitary political party or party-federation. However, like The Republican Party in US there should be place for different ideological "clubs", all supporting the basic catholic values. According to Rybicki AWS should be reshaped and after that constitute a party with three different "legs", a trade union, a Christian-National and a liberal one. However, it was difficult to reach an agreement on the most important organisational questions between the different "legs", especially on those questions that concerned each political group's representation and influence on decision making.

Coming to power AWS moved towards a clientelistic type cartel party persistently underlining possession of power and technology of power and with close links to the economic sphere ("political economy"). According to *Antoni Dudek* the RS AWS was unable to assume the role of leadership in view of the low level of professionalism, reluctance to pursue a consistent programme and the too high expectations among the electorate. The ongoing profession-

alisation of the Polish political scene made the future of the RS AWS look rather bleak (Dudek, in Bächer etc, 2001:168).

The party leadership denied that the situation looked so bad, however, it was recognized that RS AWS should be better to obtain members from different social groups in society and that the party behaviour should disprove the argument put forward by many observers that AWS acted as a power orientated party and not much more. Several times *Jacek Rybicki*¹¹ underlined that AWS was forced to transform itself to a functional association, either in the shape of a unitary party, a federation of parties or a “energetic” political association (“porozumienie”). Time had run out for AWS as just an “election coalition”. Functional leadership and more flexible decision-making procedures were badly needed.

Also *Wojciech Arkuszewski*¹², MP for AWS-SKL, expressed the opinion that AWS had to move away from an organisation consisting of veto group factions. In order to survive AWS had to transform itself and subsequently constitute a functional association. In order to acquire a sufficient cohesion and obtain the sufficient “energy” in decision-making AWS needed a secretariat that could take the necessary unpopular decisions and make sure that they were implemented by all political groups. The present decision-making procedures were far too complex and not least time-consuming.

The need of higher institutionalisation was reflected in the several breaches of the party discipline, e.g. by voting in parliament. As a result of that it was decided that future “deviationists” would not be re-nominated at the forthcoming election. Several times Marian Krzaklewski talked about the need of more discipline. Most political groupings viewed the party alliance as purely tactical and temporary. Because of that not much was changed as regards daily political practice. More than 70 members of AWS supported a vote of no confidence against the then minister for state property Emil Walacz, and the party discipline was also broken at voting in parliament on the state budget.

The end result of the organisational changes adopted in January 2000 was more confusion.

The day-to-day leadership (“G-7”) was reconstructed and the presidium (“kolegium”) increased its membership from 19 to 25. Those changes weakened the position of SKL and ZChN. In its efforts to streamline the organisation AWS had a “close eye” to the main adversary, the left wing SLD, in which case the transformation from a party alliance to a unitary political party has been considered as successful.

Thus AWS never acquired a strong leadership and sufficiently flexible decision-making procedures. The political disagreements inside the alliance were simply too frequent and the party discipline remained too low. In fact, under the prevailing unfavourable circumstances the decision to transform the “alliance” to a unitary “standard party” or alternately remain a loose institutionalised alliance was never taken. Jerzy Buzek had to act as a mediator, trying to agree with all groups involved before important policy decisions and inside the government Buzek had to fight with the Freedom Unions (UW) powerful finance minister and vice-Prime Minister Leszek Balcerowicz. Thus Jerzy Buzek was forced to act as a “man of reconciliation”, not a man of “decision and action”. Under those circumstances, it was impossible to act – and think – long-term and strategic.

As a result, also the policy aspect was neglected. In step with the decrease in voter support AWS was forced to give solutions of problems “close to people” a higher priority, e.g. improve the quality of the health reform. The proposal about a “pact for the agriculture” should limit the competition from populist and extremist parties such as Lepper’s “Samoobrona” (“Selfdefence”). The need to improve the quality of the laws and the law-making process in general was recognised from all sides. Nevertheless Marian Krzaklewski declared that AWS’ crisis was a question about better discipline and “the right attitudes”. Hence, the Solidarity elite tried to avoid discussions about issues linked to the policy process, i.e. the bad quality of decision-making procedures, the bad implementation of the four big reforms and the many issues concerning formation of a “post-communist nomenklatura”.

All plans about foundation of a unitary party were met with strong opposition. The aim to put ones own interests before the interests of society have been widespread inside the right-national camp. As already said, for many groups joining the AWS had been just a tactical manoeuvre. Working in opposition the left wing SLD could profit from the ongoing split in AWS and the low quality of law making. In the official declarations the significance of institutionalisation and profesionalisation was underlined. As we have seen above, several proposals for more efficient and flexible structures were put forward, but unfortunately too much time was wasted on discussions on internal organisational problems such as the distribution of power and how many "legs" that should be presented in the AWS-leadership. The final solution, however, was never found. The too strong focus on organisational and internal questions damaged the program and policy-formulation and as a result of that also the electoral support.

In the end AWS became more power-oriented, mainly focusing on the "technology of power". As said, the policy aspects were neglected; instead AWS was focusing on appointments to strategic posts in society and in that way failed to recognize the significance of the solution of the concrete day-to-day policy problems. By many observers the sharp fall in the voter-support was explained by the advance of a new post-communist nomenklatura originating in the old Solidarity-movement.

Criticism became stronger also from inside AWS. Member of parliament and former powerful chairman of trade union Solidarity's Mazowsze section *Maciej Jankowski*¹³ emphasized that the fall in voter-support was caused by the fact that the interests of the party were put ahead the interests of society and that the political style was lacking self-limitation. The appearance of a new ruling class might mean the end of AWS. Also *Alexander Hall*¹⁴ expressed the opinion that appointments to important jobs in society should not take place according to political criteria, but according to qualifications of people ("meritocratic"). The best of its ability AWS should fight against all types of political capitalism. *Jan Pary's* argued that AWS' problems

were caused by bad leadership and treachery against the Christian-social inspired election-programmes and discourses¹⁵.

Former Prime Minister *Tadeusz Mazowiecki*¹⁶ expressed the opinion that the foundation of AWS as such was a success. The main task was to create a sufficiently strong Christian-Democratic identity, i.e. a viable party organisation culture. That task has not yet been solved. A big problem was the lack of ability to take a rational position to political power and to use the political power to modernise the economy with due respect to the feelings and long-term interests of the Polish people. Organisational cohesion and de-freezing of old ideological cleavages should be followed by pragmatization on policy-level. In order to survive AWS had to be transformed to a "standard" political party or at least a functional federation consisting of different political groups, unfortunately nothing of that happened. Several groups acted as veto-groups, not as policy-creating entities as has been the case in the "post-communist" party-federation SLD. More policy-creation was necessary, should AWS be transformed to a functional federation and in the long-term a unitary political party.

Former leader of The Works Union (UP), *Ryszard Bugaj*, expressed himself along the same line. AWS had won the election in 1998, he said, primarily because many Poles expected more honesty in politics and looked after new ideas that were beneficial for the majority of the population.¹⁷ Instead AWS became an alliance of power. Contrary to AWS propaganda, no "breakthrough" took place on the policy level. Thus AWS was mostly dealing with passive follow-ups on reform plans introduced by the former SLD-PSL-government. Therefore AWS behaved as a movement without leadership and political visions. The result was a drastic decrease in voter support and in the end even dissolution and demise of AWS.

Part of the problems was that AWS was a young party formation with the uncertainty which inevitably follows from that regarding policy-formulation, organisation and creation of the necessary solidarity and loyalty among the different groupings inside the alliance. Dis-

agreement inside the alliance increased when concrete policy initiatives had to be taken. Strategies for coping with concrete policy were badly needed. Unfortunately, too many in AWS were "moral-politicians" and politicians believing in a "historical mission" lacking the ability to think and act long-term and strategic, unable to meet the double challenge of globalization and europeization. For that type of politicians the political culture of the past was difficult, not to say impossible to eliminate. Even after the take-over of governmental responsibilities, in which case more institutionalisation and professionalisation was needed, personal interests and identity politics were still in the front. Only so long as AWS was able to define itself on the symbol-level facing the common enemy, a façade of unity could be maintained. Thus many of the problems inside AWS can be found on the actor level.

After the 1997-election by the majority of the electorate AWS has been considered, not as a movement party but as a "party of power", i.e. with distinct cartel characteristics. In the late 1990s AWS occupied several important positions, e.g. the Prime Minister and vice-prime minister came from AWS, one third of the ministers, more than 100 members of the Sejm and the Senate, three chairmen on voivod-level and besides that 3-4,000 members of town and regional councils and mayors. "Catch-all" appeals were pushed forward, but the stamp of a movement party disappeared. So the hypothesis that the new parties move in the direction of catch-all cartel parties can be confirmed also in the case of AWS.

The international contacts were few. It may seem paradoxical that only the Freedom Union (UW), the most secularised among the Christian parties, were represented in the all-European Association of Christian parties. The monopoly of UW was not accidental, because the political profile of UW was more consistent with the dominant pro-European and pro-market secular trend in European politics.

According to the official declarations AWS should express the collective interests of the majority of the Polish people, and act in an inclusive and catch-all way. In practical life the organisa-

tion, however, was governed top-down and bureaucratically. Nevertheless party cohesion was almost absent both inside RS AWS and the party federation AWS and between AWS' many different "legs". The weakness on programme- and policy-level in itself reinforced the well-known cartel-profile focusing on the "technology of power", thus neglecting policy development and programmatic work. Also close links between politics and economy were striking. Thus managers on big enterprises, on which the state were holding majority stakes, were often nominated by the AWS, one example was Tomasz Tywonek, who became a member of the executive board of TPSA (Telecom). Also close ties between the AWS and managers in PKN Orlen (Polish Oil Company) have been observed.

From the beginning a culture of debate has been almost absent on macro political level as well as in the local party organisations. Almost no discussions took place before appointments to important jobs in society and important policy-decisions. It was even not even discussed what the party should fight for. January 1999, on the last day of the congress and without previous debates the first political programme was adopted, but mainly as abstract symbolic declarations. Future Poland should be "free and modern" based on "strong families", solidarity and market economy and regulated according to Christian moral and ethics. That programme could hardly appeal to many voters and to young people who paid most attention to living conditions and solution of the concrete day-to-day problems. According to "Pentor", in late 1999 no less than 74 pct of the Polish people expressed dissatisfaction with the Prime Minister and 82 pct. with the work of the government as a whole.

2.10 The demise of AWS

In the end, the decline in voter support and insufficient institutionalisation had as the logical finale a reconstruction of AWS ending with the demise of the "old AWS". In December 2000 and January 2001 the *Civic Platform (PO)* was created on the initiative of Maciej Plazynski, Donald Tusk and Andrzej Olechowski, and later AWS' liberal "leg" (SKL) with a narrow margin

took the decision to leave AWS and cooperate with the Platform (PO). Later, as the September 2001 came closer, also the trade union Solidarity (NSZZ "Solidarnosc") left AWSP. At the same time the Kaczynski brothers created their own platform called "Right and Justice" ("Prawo i Sprawiedliwosc", PiS), cooperating with Kazimierz M. Ujazdowski, former member of ZChN, "Przymierze Prawicy".

From summer 2001, to the cooperation with ROP, AWS changed name to "AWSP" ("Prawo" meaning "Right"), now constituting an electoral alliance with three "legs", the RS AWS and the Christian parties PPChD and ZChN. In July 2001 ROP cancelled its cooperation with AWS, also some groups in ZChN took the decision to leave AWSP. Thus the Polish Right underwent a new deep transformation in the year between the 2000 presidential election and the 2001 parliamentary election, however, without being able to seriously undermine SLD-UP's then strong electoral position.

At the September 2001 election AWSP lost the parliamentary representation, obtaining only 5.5 pct. of the votes, not enough for party alliances to obtain representation in parliament. After the election defeat the federation re-established itself in the shape the "Ruch Społeczny" (RS). On the IV party meeting in April 2002 Kzystof Piesiewicz was elected as the new chairman of RS, his aim was to move RS closer to the political centre and establish party alliances with other non-postcommunist parties e.g. at the regional and local elections in November 2002. According to the opinion polls, at least until late 2003 nothing indicated a political come-back at the next ordinary national election.

At the 2001 election, in the Polish parliament the Polish Right in general became well represented as the right nationalist The League of Families and Kaczynskis and more moderate party "Law and justice Party" (PiS) gained representation in the Sejm. Furthermore, the liberal side was represented by Citizen Platform (PO). In the beginning of year 2001 the Platform (PO) was joined by the SKL, until then a liberal AWS faction. Both The Freedom Union (UW) and AWS, the two parties with a background in the old Solidarity movement and "Solidarity myth"

and occupying posts in several post-communist governments, did not pass the threshold requirement of five pct. Thus, a transition to a new stage of party and party system development has taken place. Since the 2001 election Polish politics has become more "ordinary", but more unstable and certainly not more predictable.

2.11 Some conclusions

Several times the question has been raised, why the party alliance AWS failed while the left wing SLD succeeded. In line with *Michael D. Kennedy* (Kennedy, 1991:180) basically I find it fruitful to distinguish between *different types* of alliances, some based on *economic interaction*, some based on common socio-economic interests and networks, others based on *self-identification* held up by reference to a common enemy, after 1989 the "post-communists". The focus on the common "enemy" reinforced moral positions, with little room for political negotiations, as negotiation and compromises both inside the party movement and between parties appear as moral compromise and "treasury". In parties and party alliances based on self-identification, programmatic, policy and institutional side and the economic goal function are neglected and downplayed such as we have seen it in case of the trade union Solidarity as well as in the election alliance AWS, the party movement RS AWS and the election alliance AWSP. As we have seen, to understand "the meaning of Solidarity", the many problems linked to the *internal constitution* of the movement, has to be included.

Furthermore, many of AWS' problems have been policy-related and bound to low quality of public governance. As noted by *Lena Kolarska-Bobinska*¹⁸, a precondition for a political success is that the policy content is communicated to the people in proper ways. Hence, time had passed when parliamentary elections can be won thanks to vague and broadly formulated political appeals and symbolic politics. More important than cabinet reshuffles and institutional infightings was to raise the quality of governance and policy-implementation, to improve the whole philosophy of public governance and the mode

of decision-making ("filozofia rzadzenia"). Unfortunately, from the outset AWS (and RS AWS) conducted too many of the wars *against itself* ("walka AWS z AWS").

Thus, many of AWS' problems had to do with low quality of governance, at least seen from the majority of the electorate. Thus explanations of the demise of Solidarity and AWS has to be found on several levels, on *historical* level in the shape of a reactivation of old "We-Them" based discourses in society with a striking tendency towards "over-ideologization", on *institutional* level in the shape of inefficient organisation and low institutionalisation and on *policy-level* as disagreements on the economic and social policy and the "day to day" policy-formulation. Maybe most important, the explanations has to be found on *actor-behavioural level* in the shape of the ongoing "wars in the top", the anarchic political culture on the Right, the low party loyalty and cohesion among the political elites, the inclination to behave like "missionary" politicians and regard politics as a fight of "life and death".

Søren Riishøj

Noter

1. F. Steves, "Poland and the international system: external influences on democratic consolidation", *Communist and Post-Communist Studies* 34 (2001):339-352.
2. Włodzimierz Weselowski, "Aktorzy politycznej i demokracja", in Grabowski and Mocek, 1997:67.
3. Interview with Krzaklewski in *Tygodnik Solidarnosc*, 36 (572), 1999:4
4. Interview with Wnuk-Lipinski, *Zycie Gospodarcze*, no.26, 28 June 1992:1 and 4, "Demokracja nie jest ideologia".
5. Voytek Zubek, "The Phoenix Out of the Ashes: The Rise To Power of Poland's Post-Communist SdRP", *Communist and Post-Communist Studies*, Vol. 28, No. 3, 1995:275-306.
6. "Obywatelski Project Konstytucji Rzeczypospolitej".
7. The end result was even more modest, only 1.1 pct.
8. Michal Wenzel, "Solidarity and Akcja Wyborcza "Solidarnosc", An Attempt at Reviving the Legend", *Communist and Post-Communist Studies*, Vol. 31, No. 2, 1998:139-156.
9. "Stronnictwo Konserwatywno-Ludowe".
10. Jaroslaw Kurski, "Czterdziestolatki", *Gazeta Wyborcza*, 18.1. 1999:17
11. Interview with Jacek Rybicki, "Samooczyszczenie", *Wprost*, 14 June, 1998:19-20.
12. Interview in *Rzeczpospolita*, 22.9. 1999:A4.
13. *Gazeta Wyborcza* 18-19 September, 1999:8.
14. Interview in *Rzeczpospolita* 20.9. 1999:A3.
15. *Tygodnik Solidarnosc* 45 (581), 1999:12.
16. Interview in *Polityka* no. 37 (2210), 11.9. 1999:21-22 and in *Gazeta Wyborcza* 29.-30.2. 2000.
17. Rychard Bugaj, "Co przed Akcja", *Gazeta Wyborcza*, 2.2. 2000.
18. Lena Kolarska-Bobinska, "Kapitalizm nie taki, jaki mial byc", *Gazeta Wyborcza* 6.-7. 11. 1999:2-3.

Litterature

Selected books and articles

- Ágh, Attila (1998), *The Politics of Central Europe*, London, Thousand Oakes, New Delhi:SAGE Publications.
- Almond, Gabriel A., G. Bingham Powell, JR (1996), *Comparative Politics Today, A World View*, sixth edition, Harper Collins College Publishers.
- Antohi, Sorin, Vladimir Tismaneanu (eds.) (1999), *Between Past and Future, The Revolutions of 1989 and Their Aftermath*, Budapest: CEU Press, pp. 528-553.
- Ash, Thimoty Garton, "Reolution in Hungary and Poland", *The New York Review of Books*, 17 August, 1989.
- Bäcker, Roman, Antoni Dudek, Zdzislaw Krasnodebski, Jacek Kurczewski, Marek Latoszek, Jerzy Mikulowski Pomorski, Mariusz Muskat (2001), *"Solidarnosc" dwadziescia lat później*, Kraków: Arkana Historii.
- Balcerowicz, Leszek, "Understanding Postcommunist Transitions", *Journal of Democracy*, vol. 5, no. 4, October 1994.
- Barany, Zoltan, "The Return of the Left in East-Central Europe", *Problems of Post-Communism*, January/February 1995.
- Baylis, Thomas A., "Plus a Change? Transformation and Continuity Among East European Elites", *Com-*

- minist and Postcommunist Studies*, 1994 (27) (3) 315-328.
- Bernhard, Michael, "Civil Society and Democratic Transition in East Central Europe", *Political Science Quarterly*, vol. 108, no. 2, 1993.
- Bielasiak, Jacek, "Substance and Process in the Development of Party Systems in East Central Europe", *Communist and Post-Communist Studies*, Vol. 30, no.1, 1997.
- Bielasiak, Jacek, "The Institutionalization of Electoral and Party Systems in Postcommunist States", *Comparative Politics*, no. 1, January, 2002.
- Kolarski-Bobinska, Lena (red.) (2000), *Cztery Reformy. Od koncepcji do realizacji*, Warszawa: Oficyna Naukowa.
- Bozóki, András, "The Ideology of Modernization and the Policy of Materialism", *Journal of Communist Studies and Transition Politics*, Vol. 13, no. 3, September 1997.
- Bozóki, András (ed.) (1999), *Intellectuals and Politics in Central Europe*, Budapest: CEU Press.
- Bozóki, András, "The Legacy of Dictatorship and the Political Change in East-Central Europe", *Comparative Social Research*, Vol. 14, 1994, pp. 131-155.
- Bryant, G.A., Edmund Mokrzycki (eds.) (1997), *Democracy, Civil Society and Pluralism* (1997), Warszawa: IFIS Publishers.
- Bryant, G.A., Edmund Mokrzycki (eds.) (1994), *The New Great Transformation?*, London and New York: Routledge.
- Cahalen, Deborah J., "A Place to stand: Social Movements and Civil Society in Poland", *Polish Sociological Review*, 3 (107), 1994.
- Connor, Walter D., Piotr Ploszajski (eds.) (1992), *Escape from Socialism, The Polish Route*, Warsaw: Ifis Publishers
- Cook, Linda J., Mitchell A. Orenstein, Marilyn Rueschemeyer (1999), *Left Parties and Social Policy in Postcommunist Europe*, UK and US: Westview Press.
- Derleth, J. William, *The Transition in Central and Eastern European Politics* (2000), Prentice Hall, Upper Saddle River, New Jersey 07458.
- Diamond, Larry (1999), *Developing Democracy toward consolidation*, Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press.
- Dudek, Antoni, *Pierwsze lata III Rzeczypospolita, 1989-2001* (2002), Krakow: Arcana Historii.
- Fibich, Jiri, "The Post-Communist Mentality", *Perspectives*, Institute of International Relations, Prague, Summer 1995.
- Frentzel-Zagórska, Janina and Jacek Wasilewski, *The Second Generation of Democratic Elites in Central and Eastern Europe* (2000), Warsaw: PAN ISP.
- Grabowski, Mirosław, Political Parties: Social Representative or Agent of Change?", *Polish Sociological Review*, 4 (116), 1996.
- Grabowski, Mirosław, Stanisław Macek (1997), *Piewsza Szesciolatka 1989-1995*, Warszawa: ISP PAN.
- Grzymala-Busse, Anna, "Coalition Formation and Regime Divide in New Democracies", East Central Europe, *Comparative Politics*, Vol. 34, no. 1, October 2001.
- Higley, John and Michael G. Burton, "Types of Political Elites in Postcommunist Eastern Europe", *International Politics*, 34: 153-168 (June 1997).
- Holc, Janine P., "Liberalism and the Construction of the Democratic Subject in Postcommunism: The Case of Poland", *Slavic Review*, no. 3 (Fall 1997).
- Holmes, Leslie T. and Wojciech Roszkowski (eds.) (1997), *Changing Rules, Polish Political and Economic Transformation in Comparative Perspective*, Warsaw: Institute of Political Studies, Polish Academy of Sciences.
- Huntington, Samuel (1991), *The Third Wave: Democratization on the Late Twentieth Century* Norman: University of Oklahoma Press.
- Innes, Abby, "Party Competition in Postcommunist Europe, The Great Electoral Lottery", *Comparative Politics*, October 2002.
- Jablónski, Andrzej W. (1996), Gerd Meyer (eds.), *The Political Culture of Poland in Transition*, Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Katz, Richard S. and Peter Mair, "Changing Models of Party Organization and Party Democracy, the Emergence of Cartel Party", *Party Politics*, Vol. 1, No.1, 1995.
- Katz, Richard S., Peter Mair, "Changing Models of Party Organization and Party Democracy: The Emergence of the Cartel Party", *Party Politics*, 1, 1, 1995.
- Kirchheimer, O. (1966), "The Transformation of the Western European Party Systems", in J. la Palombara and M. Weiner (eds.) *Political Parties and Political Development*, Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Kitschelt, Herbert, "The Formation of Party Systems in East Central Europe", *Politics and Society*, 20, 1, March 1992.
- Kitschelt, Herbert, "Formation of Party-Cleavages in Post-Communist Democracies", *Party Politics*, Vol. 1, no. 4, 1995.

- Kitschelt, H., Z. Mansfeld, R. Markowski, G. Toka (1999), *Post-Communist Party Systems: Competition, Representation and Inter-Party Cooperation*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Knyzewski, Krzysztof (1998), *Partie i System Partyjny w Polsce w Okresie Transformacji Ustrojowej*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe.
- Kofman, Jan, Wojciech Roszkowski (1999), *Transformacja i Postkomunizm*, PAN ISP, Warszawa.
- Kolarski-Bobinski, Lena (red.) (1999), *Druga Fala Polskich Reform*, Warszawa: Institut Spraw Publicznych.
- Kopecký, Petr, "Developing Party Organizations in East-Central Europe, What type of Party is likely to Emerge?", *Party Politics*, Vol. 1, No. 4, 1995.
- Lewis, Paul, "Civil Society and the Development of Political Parties in East-Central Europe", *Journal of Communist Studies*, Vol. 9, December 1993.
- Paul G. Lewis, "Theories of Democratization and Patterns of Regime Change in Eastern Europe", *Journal of Communist Studies and Transition Politics*, Vol. 13, No. 1, March 1997.
- Lewis, Paul G., "The Third Wave of Democracy in Eastern Europe, Comparative Perspectives on Party Roles and Political Development", *Party Politics*, Vol. 7, No. 5, 2001, pp. 543-565.
- Lewis, Paul G. and Radzislawa Gortat, "Models of Party Development and Questions of State Dependence in Poland", *Party Politics*, Vol. 1, no. 4, 1995.
- Lijphart, A. (1990), "Democratic Political Systems", in A. Bebler and J. Seroka (eds), *Contemporary Political Systems: Classifications and Typologies*, Boulder, CO: Lynne Reinner.
- Linz, Juan L., and Alfred Stepan (1996), *Problems of Democratic Transformation and Consolidation: Southern Europe, South America, Post-Communist Europe*, Baltimore: The Johns Hopkins Press.
- Lipset, Seymour Martin and Stein Rokkan (1967), *Party Systems and Voter Alignments. Cross-National Perspectives*, New York: Free Press.
- Mahr, Alison and John Nagle, "Resurrection of the Successor Parties and Democratization in East-Central Europe", *Communist and Post-Communist Studies*, vol. 28, no. 4, 1994.
- Markowski, Radoslaw, "Political Parties and Ideological Spaces in East Central Europe", *Communist and Post-Communist Studies*, Vol. 30, no. 3, 1997.
- Markowski, Radoslaw (red.) (1999), *Wybory Parlamentarne 1997, System Partyjny, Podstawy Polityczne, Zachowanie Wyborcze*, Warszawa: PAN ISP.
- Markwick, Roger D. "A Discipline in Transition?: From Sovietology to "Transitology"", *Journal of Communist Studies and Transition Politics*, Vol. 12, No. 3, September 1996.
- Matynia, Elzbieta (ed.) (1996), *Grappling with Democracy, Deliberations on Post-Communist Societies (1990-1995)*, Prague: Sociologické Nakladelství, Prague.
- Millard, Frances (1999), *Polish Politics and Society*, London and New York: Routledge.
- Mokrzycki, Edmund, "From Proto-Capitalism to Post-Socialism: The Macro-Structural Dimension of two Changes of Political System in Poland", *Polish Sociological Review*, 3 (119), 1997.
- Morawski, Witold (1998), *Zmiana Instytucjonalna*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Palecki, Krzysztof, *Elity Polityczne w Polsce* (Wydawnictwo pokonferencyjne Kazimierz Dolny 19-21 listopada 1992), Zarząd Główny Polskie Towarzystwo Nauk Politycznych, Warszawa 1992.
- Podgorecki, Adam, "The Communist and Post-Communist Nomenklatura", *Polish Sociological Review*, 2 (106), 1994.
- Polish Sociological Review*, udgivet af The Polish Sociological Association, Warszawa.
- Politicus*, published by "Institut Studiów Politycznych PAN", Warszawa.
- Pridham, Geoffrey (ed.) (1995), *Transitions to Democracy, Comparative Perspectives from Southern Europe, Latin America and Eastern Europe*, Dartmouth, Aldershot, Brookfield, Singapore, Sydney.
- Pridham, Geoffrey and Paul Lewis (eds.) (1996), *Stabilizing fragile democracies* (1996), London and New York: Routledge.
- Pridham, Geoffrey and Tatu Vanhanen (eds.) (1994), *Democratization in Eastern Europe*, London: Routledge.
- Przeworski, Adam (1991), *Democracy and the Market*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Pzyszlosc polskiej sceny politycznych*, Institut Spraw Publicznych po Wyborach 2001, Warszawa 2002.
- Ramet, S. (ed.) (1998), *Eastern Europe Politics, Culture and Society Since 1939*, Indiana University Press.
- Rychard, Andrzej (1993), *Reforms, Adaption and Breakthrough*, Warsaw: IfiS Publishers.
- Sanford, G. (1999), *Poland, The Conquest of History*, Amsterdam: Harwood Academic Publishers.
- Sartori, Giovanni (1976), *Parties and Party systems, A Framework for Analysis*, Cambridge University Press.

- Schedler, Andreas, "Taking Uncertainty Seriously: The blurred Boundaries of Democratic Transition and Consolidation," *Democratization*, Vol. 8, No. 4, Winther 2001, pp. 1-22.
- Szczerbiak, Aleks, "Party Structure and Organizational Development in Post-Communist Poland," *Journal of Communist studies and Transition Politics*, Vol. 17, No. 2, June 2001, pp. 94-130.
- Schmitter, Philippe C., "Dangers and Dilemmas of Democracy", *Journal of Democracy*, April 1994
- Sisyphus*, Social Studies, IfiS Publishers, Volume 1 (IX) 1993
- Slodkowska, Inka (ed.) (1995), *Programy Partii i Ugrupowan Parlamentarnych 1989-1991, Czesc 1*, Warszawa:Instytut Studiów Politycznych Polskiej Akademii Nauk.
- Schöpflin, Georg (1993), *Politics in Eastern Europe, 1945-1992*, Oxford: Blackwell.
- Soika, Jacek (1994), "Transition to Democracy, The Challenge of the Unexpected", i "Cultural Dilemmas of Post-Communist Societies, Warsaw: IfiS Publishers.
- Staniszki, Jadwiga (1991), *The Dynamics of the Breakthrough in Eastern Europe: The Polish Experience*, Berkely: University of California Press.
- Staniszki, Jadwiga (1999), *Post-communism, the emerging enigma*, Warsaw: Institute of Political Studies, Polish Academy of Sciences.
- Szczerbiak, Aleks, "The Polish Peasant Party: A Mass Party in Postcommunist Eastern Europe", *East European Politics and Societies*, Vol. 15, No. 3, 2002:554-588.
- Szklarski, Bohdan (1997), *Semi-Public Democracy, Articulation of Interests and Systemic Transformation*, Warsaw:Institute of Political Studies, Polish Academy of Science.
- Sztompka, Piotr, "Looking Back, The Year 1989 as a Cultural and Civilizational Break", *Communist and Post-Communist Studies*, Vol. 29, no. 2, 1996, pp. 115-129.
- Sztompka, Piotr, "Understanding Postcommunist Transition", *Journal of Democracy*, vol. 5, no. 4, 1994.
- Weselowski, Włodzimierz, "Political Actors and Democracy: Poland 1990-1997", *Polish Sociological Review*, 3(119), 1997.
- White, Gordon, "Civic Society, Democratization and Development(I): Clearing the Analytical Ground", *Democratization*, vol.1, no. 3, Autumn 1994.
- Wnuk-Lipinski, Edmund (2003), *Granice wolności, Pamiętnik polskiej transformacji*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR.
- Wojtaszczyk, Konstanty Adam, *Partie w Państwie Demokratycznym*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1998.
- Zubek, Voytek: "The Reassertion of the Left in Post-communist Poland", *Europe-Asia Studies*, Vol.46, no. 5, 1994 (801-837).

Sametinget i Sverige – parlament eller myndighet?

1. Introduktion

Sametinget i Sverige invigdes av kung Carl XVI Gustaf den 25 augusti 1993 i Kiruna stadshus. År 1993 hade av FN proklamerats som "urbe-folkningarnas år", så det passade bra att Same-tinget kunde invigas just under detta år. Äntligen hade även Sverige fått ett "demokratiskt forum för alla samer" som det uttrycks i den informationsbroschyr som delades ut inför det första sametingsvalet den 16 maj 1993.

Sametinget, som i år (2003) firar sitt 10-års jubileum, är fortfarande en ny politisk institution som kan betraktas som ett demokratiskt experiment. Det är ett försök att ge samerna ökat självbestämmande utan att för den skull minska de andra svenska folkvalda församlingars politiska makt. Frågan är hur långt Sverige är beredd att gå samerna till mötes när det gäller frågan om reellt samiskt självbestämmande och kulturell autonomi.

Sametinget kan också beskrivas som en hybrid mellan ett folkvalt parlament, remissinstans och statlig förvaltning. Där ligger en inbyggd motsättning.

Sametinget är ett folkvalt organ dit alla samer har möjlighet att rösta in sina representanter. Tinget kan därmed betraktas som ett representativt organ för det samiska folket. Således är Sametinget ett "parlamentariskt organ" för samerna. Ordet parlament betyder just folkrepresentation, och eftersom Sametinget representerar samerna som ett folkvalt organ kan det betraktas som ett parlament. Andra ledet i ordet *Sameting* kan också, åtminstone i en nordisk kontext, göra gällande att det rör sig om ett parlament. Så långt verkar allt klart.

Det finns emellertid ingen lag som reglerar Sametinget som folkvalt organ. Däremot är sametings andra roll, d.v.s. som myndighet klart formulerad i lagtexten (Henriksen, 1998, s. 38). Sametings status som myndighet betonas också tydligt i regeringens proposition vid inrättandet av Sametinget (prop. 1992/93:32) och senare

i olika riksdagsbeslut. I samtliga fall framkommer det att trots benämningen *ting* så är det inte frågan om ett organ för självstyre som skall verka i stället för riksdag eller kommunfullmäktige, eller i konkurrens med dessa organ. Sametings väljare representerar, med andra ord, inte någon annan makt än den de har till riksdag, landsting och kommunfullmäktige (Wasara-Hammare, 2000). Sametingslagens (SFS 1992:1433) första paragraf ger inte heller utrymme för en annan tolkning: "I denna lag ges bestämmelser om en särskild myndighet – Sametinget – med uppgift främst att bevaka frågor som rör samisk kultur i Sverige".

Det enda som gör att Sametinget är ett folkvalt organ som kan betraktas som ett "parlamentariskt organ" är att alla samer i Sverige som är registrerade i sametings röstlängd har rätt att rösta vid sametingsvalet. De som utnyttjar denna möjlighet är därmed med och väljer ledamöterna till Sametinget, eller egentligen till Sametings plenum. Plenum kan därför sägas representera det samiska folket.

Det är därför inget "parlamentariskt organ" som samerna röstar in sina representanter till. Sametingsvalet är egentligen en procedur där samerna får möjlighet att rösta fram representanter till en statlig myndighets styrelse, eftersom tingets plenum formellt betraktas som lekmannastyrelse för förvaltningsmyndigheten Sametinget. Samerättsutredningen arbetade med en modell där samtliga folkvalda ledamöter skulle förordnas av regeringen. Därigenom skulle myndigheten få legal status. Modellen som slutligen föreslogs av regeringen och som beslutades av riksdagen innebär att enbart Sametings ordförande förordnas av regeringen. Tanken bakom den ordningen var att Sametings ordförande också var myndighetens chef, på samma sätt som exempelvis landshövdingen är ordförande i länsstyrelsen och förordnad av regeringen som myndighetens chef. (Wasara-Hammare, 2000)

Sametinget valde dock en annan väg för myndighetsledning, med den konsekvensen att Sametings styrelse (kollegialt) är myndighetens chef, medan Sametings ordförande, som är förordnad av regeringen, har rollen av ordförande för plenum liknande riksdagens talman eller

kommunfullmäktiges ordförande. Det finns därför viss fog för den tanke som förts fram i samiska debattföra att Sametingets styrelse representerar myndigheten, eftersom den är myndighetens kollegiala chef, medan plenum utgör den folkvalda delen. Enligt min mening pekar detta bara på den svårighet som Sametingets dubbla roller medför. (Wasara - Hammare, 2000)

Konstruktionen är komplicerad och ställer till med problem också ur andra hänseenden. Enligt verksförordningen ska styrelsen – d.v.s. Sametingets plenum – besluta om bl.a. årsredovisning, delårsrapport, anslagsframställan och liknande (Wasara-Hammare, 2000). I mars 2000 valde därför regeringen att ändra på detta förhållande. I enlighet med detta regeringsbeslut är det nu Sametingets styrelse som handhar dessa frågor. Detta regeringsbeslut visar klart att regeringen har synen att Sametinget är dess myndighet i samefrågor (Samelandspartiet, pressmeddelande 2000-03-24). Ett annat exempel på detta är den stora informationskampanjen om samerna som regeringen startat (Sikku, 2001). Trots att Sametinget enligt Sametingslagen har som en av sina uppgifter att informera om samerna så valde regeringen att inte låta Sametinget ta hand om denna stora informationskampanj.

Ur demokratiskt hänseende är Sametingets syfte att öka samernas representation och därigenom deras beslutsmöjligheter. Men har Sametinget verkligen ökat samernas självbestämmande? Exempelen här ovan talar ett annat språk. Har samerna som minoritet stärkt sin position? I denna artikel ämnar jag analysera Sametingets roll i det svenska politiska systemet, för att om möjligt därigenom se Sametingets begränsade befogenhet, för att därefter genom en väljarundersökning utröna vad Sametingets väljare anser om Sametinget och dess politiska legitimitet.

2. Sametingets politiska roll

Sametingets roll som myndighet är inte helt problemfri. Låt mig ge ett exempel. Sametinget begärde i en skrivelse till regeringen i slutet av november att få utreda småviltsjakten ovanför odlingsgränsen med avsikt att försöka komma med

en lösning på problemet. I ett beslut den 11 december 1997 gav regeringen Sametinget i uppdrag att efter samråd med berörda myndigheter och intresseorganisationer ta fram förslag till förändringar av nuvarande ordning när det gäller småviltsjakten och handredskapsfisket ovanför odlingsgränsen. Uppdraget skulle enligt regeringsbeslutet fullgöras fort. Redan den 1 april 1998 skulle det vara slutfört. Tidsramen förlängdes dock senare till den 1 juli 1998. Den rapport som detta samråd utmynnade i fick utså kritik från många olika håll.

I september 1998 skriver t.ex. Länsstyrelsen i Västerbottens län följande i sitt yttrande angående Sametingets rapport om småviltsjakt och handredskapsfiske: "Att lämna föreskrifter beträffande jakt och fiske på kronomark utgör en viktig del av förvaltarskapet av statens egendom. Denna uppgift måste utföras av en myndighet direkt underställd regeringen. Sametinget har inte denna ställning." Sametingets roll som folkvalt organ för samerna gör också att tinget kan uppfattas som partiskt, eller som ett organ för ett särintresse, i sin roll som myndighet (Yttrande 1998-09-21 från Länsstyrelsen i Västerbottens län; Yttrande 1998-09-16 från Norrbottens län; se även Utsi 1998).

Sametingets styrelseordförande har bemött dessa påståenden i ett öppet brev till berörda länsstyrelser. Han skriver t.ex. att "i sann svensk egocentrisk anda anser sig majoritetsbefolkningens företrädare i länen vara opartiska och rättvisa i fjällförvaltnings- och rennäringsärenden". Hans slutsatser är att Sametinget försatt länsstyrelserna i en ovan och tydligen förnedrande roll i förhållandet till samerna. Detta hänger samman med rennäringslagstiftningen enligt styrelseordförandes öppna brev:

"I den vulgärdarwinistiska anda som präglar rennäringslagstiftningen ankommer det på länsstyrelsen att besluta och bl.a. bedöma 'om upplåtelsen kan ske utan avsevärd olägenhet för rensköteln (rennäringslagens 32 §)'. Sametingets representanter i rennäringsdelegationerna, som beslutar i fjällförvaltnings- och rennäringsärenden är i minoritet. Varken i proposition, lag, förordning eller föreskrift anges det på vilket sätt samebyarna skall delta i besluten. Ansvarigt statsråd nöjde sig att

konstatera: *'Genom vad jag i det föregående föreslaget får rennäringstutövarna medbestämmanderätt i alla frågor som skall behandlas i lanbruksnämnds rennäringstutövning (prop. 1971:51)'*".

Brevet avslutas med två frågeställningar som på sitt sätt visar den svårighet som Sametinget har när den försöker begagna sig av den initiativrätt som lagen ger: "Har Sametinget genom sina initiativ och sitt agerande övertolkat den medgivna medbestämmanderätten? Har Sametinget brutit mot gällande maktfördelning mellan samernas och majoritetsbefolkningens företrädare?" (Utsi, 1998)

Från samiskt håll kom nog den skarpaste kritiken från "Samebyarna i Västerbotten".¹ I ett pressmeddelande daterat 25 augusti 1998 skriver de:

"Om Sametingets förslag som inlämnades den första juli till regeringen hade varit verklig i dag när småviltsjakten startar hade ca 3500 icke renskötande samer – upptagna i sameröstlängden eller avlägsna släktingar till renskötare hur många dessa är vet man inte – avgiftsfritt kunnat jaga småvilt och fiska på fjällen ovan odlingsgränsen och på renbetesfjällen."

I pressmeddelandet heter det vidare att man genom förslaget torde kunna räkna med att antalet registrerade samer i sameröstlängden skulle öka väsentligt eftersom det då skulle finnas ett incitament att registrera sig. Kritiken mot Sametingets förslag avslutas med en mening som visar på den svårighet som Sametinget har i sin roll som folkvalt organ och som förvaltningsmyndighet. Samebyarna i Västerbotten skriver: "Så här illa kan det gå när man låter staten utreda sig själv – sametinget är ju som bekant en statlig myndighet." (Samebyarna i Västerbotten, pressmeddelande 1998-08-25)

Vi kan här se att Sametinget har problem att få gehör för sin roll som förvaltningsmyndighet samtidigt som det är ett folkvalt organ. Man kan fråga sig varför Sametinget överhuvudtaget inrättades i Sverige. Var det verkligen för att förvalta de fem uppgifterna som nämndes här tidigare? Och varför organiserades det som ett av samerna folkvalt organ? Denna organisering

gör att Sametingets roll som myndighet ifrågasätts eftersom t.ex. de andra myndigheterna kan betrakta det som en partisk institution.

Jag tror inte att vi ska se på Sametinget som en traditionell svensk myndighet. Sametingets uppgift är inte att ha förvaltningsuppgifter såsom traditionella svenska myndigheter har. Sametinget skall t.ex. enligt samerättsutredningen (SOU 1989:41, s. 155) få "en naturlig ställning som rådgivande organ i en rad frågor. Statliga myndigheter skall kunna samråda med Sametinget i alla de frågor som i något avseende berör samiska intressen".

Här börjar det klarna vad som är Sametingets egentliga roll i det svenska politiska systemet. Sametinget skall vara ett rådgivande organ och en remissinstans som kan anses representera hela det samiska folket. De samiska intresseorganisationerna började bli fler och fler samtidigt som de representerade olika grupper inom det samiska folket. Därmed uppstod problemet med att intresseorganisationerna endast representerade en del av samerna. För att råda bot på det så inrättades Sametinget. Samerättsutredningen konkluderar t.ex. med att framhålla att de "gjort den i och för sig självklara iakttagelsen att rollen som intresseorganisation är svårförenlig med de krav som kan ställas på ett för hela folket representativt organ" (SOU 1989:41, s. 147).

Genom Sametinget fick regeringen ett för hela det samiska folket representativt organ. Därmed behöver regeringen bara vända sig till en enda institution när de behöver få in ett remissyttrande från samerna. Och i fråga om samråd så behöver regeringen bara vända sig till en enda samisk part.

Jag skall här ge ett exempel. När ministern med ansvar för de samiska frågorna, Margareta Winberg, besökte Sametinget i december 1998 ville hon försöka hitta en lösning på frågan om småviltsjakten ovanför odlingsgränsen. Hon inbjöd Sametinget och representanter för jägarna till samråd för att utreda om det fanns en möjlig kompromiss som båda parter skulle vara nöjda med. Vid dessa samråd representeras samerna av en enda institution, d.v.s. Sametinget, medan jägarna representeras av två organisationer, nämligen Svenska Jägareförbundet och Jägarernas riksförbund. Winberg har förklarat att detta

beror på att hon anser att Sametinget är en bra representant för samerna medan det inte finns något "jägarting" som kan representera hela jägarkåren (SR Sameradio, 28 jan 1999). Staten representeras vid samråden av länsstyrelserna i Norrbottens län, Västerbottens län och Jämtlands län.

Sametingets roll som representant för alla samer har dock stött på motstånd. "Vem företräder samebyarna?" utropar t.ex. "Samebyarna i Västerbotten" i ett öppet brev till jordbruksministern. I detta öppna brev framkommer det med all tydlighet att de inte anser att Sametinget kan vara företrädare för rennäringen.

Detta förfarande från regeringens sida föranledde "Samebyarna i Västerbotten" att i det öppna brevet göra följande liknelse: "Om Sveriges bönder skulle ha blivit behandlade på samma sätt som rennäringen i detta fall så skulle Regeringen ha ansett att Jordbruksverket (som liksom Sametinget är en statlig myndighet) företrädde LRF.² Alla är nog överens om det absurda i den situationen" (Samebyarna i Västerbotten, 30 januari 1999). Svenska Samernas Riksförbund (SSR) har också på liknande sätt ifrågasatt Sametingets mandat att företräda samebyarna vid dessa samråd (SSR: Den fria småviltsjakten, SO25/76).

3. Väljarundersökningen

De svenska samerna kan således i många avseenden betraktats som ett splittrat folk. Bidragande orsaker till detta är bl.a. de stora avstånden i Sápmi, att samerna i Sverige inte konstituerar majoritet i någon kommun, utflyttningen från det traditionella bosättningsområdet och tvångsflyttningen av samer från Karesuandoområdet i början av 1900-talet. Detta försvårar samernas inflytande i samhällsfrågor, men detta kan också försvåra samhällets insatser för samerna som grupp.

En ytterligare splittrande faktor, som i Västerbottensfallet här ovan, är den näringsmässiga uppdelningen som varit en medveten politik (Mörkenstam, 1999), mellan renskötande samer och "övriga" samer. Detta har fört med sig att många samer utanför renskötseln haft svårt att

behålla sin samiska identitet och sitt samiska språk. Dessa samer saknar många gånger den gemenskap och tillhörighet som samebymedlemskap kan erbjuda och som det svenska samhället inte kan ersätta (Samefolket 1996:3, s. 19).

Samernas politiska företrädare har stora förhoppningar att Sametinget skall vara början till en ny epok med ökat samiskt självbestämmande i närings-, kultur- och språkfrågor. Denna målsättning framkom i det tal som det svenska Sametingets presidieordförande höll under det norska Sametingets öppnande i Karasjok 1997 (Min Áigi 1997:78). Det långsiktiga målet för samerna är att erkännas som ett folk med rätt till land och vatten vilket de själva kan bestämma över (<http://www.sametinget.se>), men de kräver inte en egen stat eller en statsbildning (Eriksson, 1998).

Det finns också en fara med att ha alltför stora förväntningar på Sametinget. Den svenska maktutredningen (SOU 1990:44) skriver t.ex. att om medborgarnas förväntningar på personligt inflytande stiger snabbare än det faktiska handlingsutrymmet så uppstår medborgerlig vanmakt. Detta kan kanske överföras på samernas förväntningar på Sametinget. Vanmaktsproblematiken diskuteras även i betänkandet *Egenmakt – att återerövra vardagen* (SOU 1996:177, s. 17). I betänkandet sägs bl.a. att så länge lösningarna till problemen konstrueras av någon annan och när individernas önskan om att själv bestämma över sin situation förhindras av olika maktstrukturer så uppkommer vanmakt. Det kan ta lång tid innan samerna känner att de själva bestämmer över sin egen situation, men ett brett engagemang från den samiska befolkningen för samiska företeelser och problem kan leda till en process som, enligt Putnam (1996) genererar ett socialt och kulturellt kapital som påverkar samernas övriga medborgerliga aktiviteter positivt. Då kan vi se på Sametinget som en del av denna process, men även som ett resultat av den samma.

Det finns mycket skrivet om hur väljare gör sina val. Generellt sett är avsikten med att välja i ett val den att genom sin röst reagera på hur de förtroendevalda förvaltar sitt uppdrag. Valundersökningar som gjorts i Sverige beskriver par-

tibyten, valdeltagande, röstsplittning, partipopularitet, klassröstning, hur män och kvinnor röstar, yrkesröstning, boenderöstning, yngre och äldres röstning etc. (Giljam & Holmberg, 1995). Det finns även undersökningar som beskriver varför väljare avstår från att göra sitt val. Som ett skäl till detta har man bl.a. anført misstroendet mot politiker och mot politiska partier (SCB, Rapport nr 90, 1996). Ett annat skäl som framkommit i debatten är att dagens politiska frågor är så svåra att den vanlige medborgaren har svårt att ta ställning till hur partierna hanterar dessa. Det stora avståndet mellan den vanlige medborgaren och politikern har också lyfts fram som en förklaring till varför man avstår från att rösta (SOU 1996:66, s. 137).

Utifrån väljarens perspektiv är vissa politiska arenor mer betydelsefulla än andra. I nationalstaten är t.ex. den nationella arenan (i normalfallet) den viktigaste. Av väljarna är den nationella arenan mest uppmärksammas vilket leder till ett jämförelsevis högt valdeltagande. Nationella parlamentsval är vad man kallar *första rangens val*, medan lokalvalen däremot i de flesta parlamentariska system får lägre uppmärksamhet och kallas således för *andra rangens val*. Andra rangens val har allt som oftast därför lägre valdeltagande än första rangens val (SOU 1996:42, s. 22).

Sametingsvalet är helt åtskild från de övriga förekommande valen i Sverige. Valet sammanfaller inte i tid med något av de övriga valen och liksom i europavalet avgörs ingen regeringsfråga. Partisystemet är också annat i sametingsvalet än i det nationella valet. Av sannolika skäl skulle man därför kunna föra sametingsvalet till kategorin andra rangens val.

Valet till Sametinget är en samisk angelägenhet. Det finns en särskild valorganisation med valnämnd. Valnämnden har bl.a. som uppgift att informera väljarna om hur valet går till. Behovet av information är kanske störst när det gäller anmälan till röstlängd. Alla som vill delta i sametingsvalet och som anser sig vara same skall själv anmäla sig till valnämnden för att upptas i röstlängden. Denna registrering kan vara ett av skälen till det låga valdeltagandet. I TV-programmet Årrans valspecial, den 26 maj 1997, framkom det att många samer kontaktat val-

nämnderna för att förvissa sig om att ingen skulle få veta vilket parti som skulle få deras röst ifall de skulle rösta i sametingsvalet. Det som oroade var just registreringen. Uppenbarligen var det inte helt klart vad registreringen till röstlängden innebar.

Valmyndigheterna har även som uppgift att avgöra om en viss person skall anses vara same. Sametingets inrättande förutsätter en definition av begreppet same, för att avgöra vilka som skall ha rösträtt till tinget. Tidigare har det inte funnits någon allmänt godtagen definition. Den same-definition som nu gäller, åtminstone i same-tingssammanhang, bygger på ett subjektivt och ett objektivi kriterium. Det subjektiva kriteriet innebär att man själv känner sig som same. Det objektiva kriteriet anknyter till språket, vilket mer konkret innebär att personen skall ha lärt sig samiska som första språk eller att någon av personens föräldrar, far- eller morföräldrar har lärt sig samiska som första språk (SOU 1989:41). Att få sin samiska identitet granskad kan också skrämja bort en del potentiella väljare. För engagemanget i sametingsvalet är det subjektiva kriteriet viktigt. Om integreringen och assimileringen i majoritetssamhället gått så djupt kanske man inte längre känner ett behov av att delta i sametingsval.

Samernas egna visioner och föreställningar om hur det samiska samhället kommer att se ut i framtiden kan vara en viktig faktor om man vill förstå och förklara samernas benägenhet att rösta vid sametingsval. Finns det visioner om ett mer jämlikt samiskt samhälle, ett samhälle som slår vakt om de traditionella samiska värderingarna, ett samhälle som slår vakt om rennäringens framtid, ett samhälle som slår vakt om de samiska språkens framtid etc.?

Av de som röstade vid omvalet i november 2001 anger 63 % att de röstade för att det är viktigt att stödja Sametinget. I tillägg anger 16 % att de röstade för att de anser Sametinget vara betydelsefullt. 11 % uppger att man röstade för att man ville ge Sametinget sitt stöd. En tiondel av de utfrågade valde att inte ange något skäl till varför de röstade vid sametingsvalet.

Av de som inte röstade vid omvalet anger 15 % som skäl till detta att Sametinget inte gör någonting för dem, medan 17,5 % anger att Sa-

metinget är betydelselöst. Att sametingsval ej är viktigt för dem anges som skäl till att ej rösta av 7,5 % av de tillfrågade. Det mest anmärkningsvärda är dock att hela 60 % av de som inte röstade vid omvalet valt att inte ange någon orsak till att de ej röstade.

På frågan om Sametinget bidragit till att samerna fått ökat politiskt inflytande i Sverige svarar 32 % ja, medan 30 % besvarat frågan med nej. Resten, d.v.s 38 %, svarar vet ej på frågan.

Är då Sametinget en bra representant för samerna i Sverige? Drygt två tredjedelar av de tillfrågade (67 %) svarade ja på frågan, medan 16 % ej tyckte det. 17 % svarade vet ej på frågan.

44 % av de tillfrågade är nöjda med Sametingets verksamhet, medan 31 % inte är det. En fjärdedel ville ej svara varken ja eller nej på frågan.

63 % av de tillfrågade har förtroende för Sametinget, medan en fjärdedel (25 %) anger att de saknar förtroende för tinget. 12 % ville ej ange något alternativ på frågan.

54 % anser att Sametinget bidragit till att öka samernas självbestämmande, medan 18 % inte anser det. 28 % vet ej om Sametinget bidragit till att öka samernas självbestämmande.

Av de tillfrågade anser 31 % att Sametinget företräder alla samer. 43 % menar att Sametinget inte gör det. En dryg fjärdedel (26 %) vill ej svara på Sametinget företräder alla samer.

Att Sametinget är bra för samerna anser 56 % av de tillfrågade, medan 28 % menar att Sametinget bara är bra för statsmakten och övriga myndigheter. 16 % kan inte svara på för vem Sametinget egentligen är bra för.

Drygt tre fjärdedelar (77 %) av de tillfrågade anser inte att Sametinget bör läggas ned. Endast 7 % av de tillfrågade anser att detta bör ske. Resten av de tillfrågade svarar vet ej på frågan om Sametinget bör läggas ned.

4. Avslutning

Sametinget är fokuserat på rollen som förvaltningsmyndighet. Redan i förarbetena framkommer det att Sametinget skall vara en myndighet under regeringen. Rollen som myndighet uttrycks också tydligt i Sametingslagen. Sametingslagen listar också fem uppgifter som till-

kommer Sametinget som myndighet. Även om dessa punkter egentligen inte ger tinget några alltför omfattande beslutsbefogenheter så är det ändå något som det måste arbeta med, vilket kan begränsa möjligheten att ta upp egna initiativ.

Att myndighetsdelen betonas ställer till med problem för det svenska Sametinget. Låt mig förklara. Samerna väljer in sina politiska företrädare till Sametinget. Sametinget som folkvalt organ representerar därmed det samiska folket. I enlighet med detta skulle det samiska folket, d.v.s. väljarna, vara den enda maktbasen för Sametinget. Så är dock icke fallet. Så som varande en myndighet under regeringen utgör också regeringen därför en maktbas för Sametinget. Sametinget har därför två maktbaser. Att som folkvalt organ inte enbart var underställt väljarnas vilja ställer naturligtvis till med problem ur demokratisk synvinkel.

Sametingets ställning som en statlig myndighet underställd regeringen förefaller således helt förenligt med det som regeringen själv angett som mål för Sametingets inrättande, d.v.s. att skapa ett kraftfullt instrument för att främja den samiska kulturens utveckling. Även om regeringen inte avsåg att med bindande direktiv styra Sametingets ställningstagande i enskilda frågor, så kan inte tinget, så som en del av den statliga förvaltningsapparaten, utan politiska och juridiska konsekvenser försätta sig i en öppen konflikt med regeringen och dess samepolitik. Sametinget kan därmed inte "helt fritt bilda sig en egen vilja" (Myntti, 1998, s. 205).

Men även om framtidsvisionerna upplevs som pessimistiska kan ändå reaktionerna vara olika inför den. Hos vissa leder den kanske till uppgivenhet medan den hos andra leder till kampvilja. Johan Eriksson diskuterar i sin avhandling *Partition and Redemption* (1997) om en minoritets vilja att isolera sig från storsamhället. Han talar om två typer av isolering. För det första kan etnisk isolering leda till styrka och etnisk medvetenhet. För det andra kan isolering innebära total isolering. Denna typ av isolering är destruktiv och passiviserande. Dessa två isoleringsmönster kan generaliserade till väljarbeteendet ge olika inställning till valdeltagandet i sametingsvalen. Den uppgivna reaktionen leder

sannolikt att man ej röstar vid valen. Den andra reaktionen, d.v.s. kampviljan, kan leda till intresse och till valdeltagande i sametingsvalen, men det behöver inte innebära det i fall andra kanaler för kampen kan anses vara mer ändamålsenliga (Eriksson, 1997, s. 141 ff).

Ur den väljarundersökning jag genomfört kan vissa slutsatser dras. Att nästan fyra femtedelar (79 %) av de som röstade vid omvalet i november 2001 anger att sametingsvalen är betydelsefulla och viktiga kanske är något överraskande med tanke på den negativa publicitet som Sametinget i Sverige fått, inte minst i media. Detta tillsammans med att en majoritet av de tillfrågade anser att Sametinget är en bra representant för samerna, och att Sametinget bidragit till att samerna fått ökat självbestämmande visar att sametingsvalen inte kan betraktas som ett andra rangens val även om inte någon regeringsfråga på den nationalstatliga nivån står på spel. Sametinget representerar samerna, och en majoritet av de tillfrågade anser att tinget är en bra representant för samerna. Därför måste nog sametingsvalen räknas som ett första rangens val bland samerna.

Man kan läsa in en motsättning i de svar som kommit fram i undersökningen. En majoritet av de tillfrågade anser att Sametinget ökat samernas självbestämmande samtidigt som endast en tredjedel menar att Sametinget bidragit till att öka samernas politiska inflytande i Sverige. Nu ser inte jag någon direkt motsättning i att det är en mindre andel som anser att samernas politiska inflytande ökat i och med Sametingets inrättande. Istället tror jag att det som framträder här är denna undersökningens huvudsakliga poäng, nämligen att genom inrättandet av Sametinget så fick samerna ett ökat självbestämmande men att tinget genom sin verksamhet så här långt inte riktigt tagit grepp om denna möjlighet att öka samernas politiska inflytande i Sverige. En majoritet av de tillfrågade anger också att de har förtroende för Sametinget som institution medan endast 44 % är nöjda med dess verksamhet. Min slutsats utifrån denna undersökning blir att Sametinget som institution har legitimitet bland väljarna men att tingets verksamhet under de två första fyraårsperioderna får knappt godkänt.

Inrättandet av Sametinget kan därför mot bakgrund av denna slutsats betraktas som en minoritets behov av psykologisk sammanhållning, d.v.s. en känsla av samisk identitet och en känsla av samhörighet. Men sammanhållningen är också beroende av en minoritets uppbyggda system av institutioner (Dahlström, 1976), d.v.s. i det här fallet det som brukar benämnas "det samiska samhället" dit t.ex. de samiska institutionerna och organisationerna, sameskolorna och Sametinget hör. De politiska institutionerna kan även vara normsättande, vilket innebär att institutionerna inte bara påverkar vad de politiska aktörerna anser vara ett rationellt handlande utan även vad som är moraliskt försvarbart handlande (Rothstein, 1994). Ett folkvalt sameting kan därför verka för en ökad sammanhållning och identitetskänsla i det samiska samhället. Detta ger Sametinget legitimitet.

Det kan dock inte uteslutas att den splittring som ändock finns är ett av orsakerna till att valdeltagandet i sametingsvalet blev så lågt som 65 %. Av de som inte röstade vid omvalet i november 2001 vill så många som tre femtedelar (60 %) t.ex. inte ange någon orsak till varför de ej röstade. Dessutom menar så många som 43 % av de tillfrågade i denna undersökning att Sametinget inte företräder alla samer i Sverige. Här skulle det vara intressant att veta vilka samer som ej anser sig vara företrädare av Sametinget. Något svar på den frågan ger tyvärr inte denna undersökning. Ändock har, som nämnts, en majoritet av de tillfrågade förtroende för Sametinget. Detta borde utifrån Sametingets synvinkel vara en fördel.

I den representativa demokratin ger vi någon annan makt att företräda och representera våra intressen i den politiska beslutsprocessen. Den representativa demokratin styrka bygges således på förtroendet från medborgarna (Prop. 2001/02:80). Om detta förtroende urholkas så rubbas den politiska legitimiteten. Politisk legitimitet kan definieras som den tilltro medborgarna har på att de politiska institutionerna är lämpliga eller har kapacitet att fullgöra sina uppgifter. Det verkar som om Sametingets väljare har denna tillit för tinget.

Nu är dock inte legitimiteten det enda villkoret för att upprätthålla systemet. Systemet måste

även vara effektivt, d.v.s. kunna leverera nyttigheter. Medborgarna kan genom val utkräva politiskt ansvar av de förtroendevalda och på detta sätt påverka systemet (SOU 2001:1). Generellt gäller denna beskrivning ett demokratiskt politiskt system och kan således även överföras på Sametinget som folkvalt organ. Problemet med Sametinget i detta sammanhang är att det är en blandning av ett folkvalt organ och en statlig förvaltningsmyndighet. Frågan som kan uppstå är vem man skall rösta bort om alla företrädare för samerna går emot en fråga som statsmakten likväl genomför. Om Sametinget inte får möjlighet, eller inte har den styrka som krävs, att kraftfullt agera för sina väljares intressen även i frågor som går emot statsmakten så kan väljarnas förtroende för tinget rubbas. Detta är en utmaning för Sametinget och för den svenska staten.

Nils Vasara-Hammare

Noter

1. Samarbetsorgan mellan samebyarna i Västerbottens län.
2. Lantbrukarnas riksförbund.

Referenser

- Árran, valspecial, Svt TV2, 26 maj 1997.
- Eriksson, J., 1997. *Partition and Redemption. A Machiavellian Analysis of Sami and Basque Patriotism*. Avh., Statsvetenskapliga institutionen, Umeå universitet.
- Eriksson, J., 1998. "Samepolitikens kända problem och okända framgångar" i *Samefolket* 1998:), s. 14-17.
- Dahlström, E., 1976. "Sociologiska utgångspunkter på

- nationella minoriteter" i Scwarz, D. (red.) *Identitet och minoritet*, Uppsala.
- Gilljam M. & S. Holmberg, 1995. *Väljarnas val.*, Fritzes förlag, Stockholm.
- Henriksen, J. B., 1998. *Betenking om samisk parlamentarisk samarbeid*, Diedut 1998:2, Sámi Instituhtta, Guovdageaidnu.
- Min Áigi, 1997, nr 78.
- Myntti, K., 1998. *Minoriteters och urfolks politiska rättigheter. En studie av rätten för små minoriteter och urfolk till politiskt deltagande och självbestämmande*, Juridica Lapponica 18, Lapplands universitet, Rovaniemi.
- Prop. 2001/02:80 *Demokrati för det nya seklet*.
- Putnam, R., 1996. *Den fungerande demokratin: medborgarnas rötter i Italien*, SNS förlag, Stockholm.
- Rothstein, B., 1994. *Vad bör staten göra? Om välfärdsstatens politiska och moraliska logik*, SNS förlag, Stockholm.
- Samefolket, nr 3, 1996.
- Sametingets hemsida, adress: <http://www.sametinget.se>
- SCB (Statistiska Centralbyrån) 1996, rapport 90: *Levnadsförhållanden – Politiska resurser och aktiviteter 1978-1994*, SCB-tryck, Örebro.
- Sikku, N-H., 2001. Föredrag på Lappekodiceiens 250-års jubileum i Kautokeino, 18/10 2001.
- SOU 1986:36, *Samernas folkrättsliga ställning*.
- SOU 1989:41, *Samerätt och sameting*.
- SOU 1990:44, *Demokrati och makt i Sverige*.
- SOU 1996:42, *Demokrati och öppenhet. Om folkvalda parlament och öppenhet i EU*
- SOU 1996:66, *Utvärderat personval*.
- SOU 1996:177, *Egenmakt – att återerövra vardagen*.
- SOU 2001:01, *En uthållig demokrati!*.
- Utsi, P.-M., 1998. Öppet brev. Landshövdingarna och länsstyrelsernas styrelser i Norrbottens, Västerbottens och Jämtlands län, 30/11 1998.
- Wasara-Hammare, N., 2000. "Svensk samepolitik. Et försök på sammenligning", i *Samens kultur och historie – samepolitik i Norge och Sverige*, Sámi Instituhtta, Gouvdayeaidnu.

Är USA:s statsvetenskapliga hegemoni en myt? En kartläggning av internationella influenser på svensk statsvetenskap

Hur påverkas svensk statsvetenskaplig forskning av sin internationella omgivning?¹ Det är en fråga som ständigt återkommer, med all rätt, eftersom det är viktigt att veta vilka influenser som är starkast och vilka konsekvenser det får för ämnet. I en tid när information kan bytas blixtnabbt över kontinenter är det väsentligare än någonsin att se vilka kontaktvägar som dominerar och var någonstans svensk statskunskap befinner sig i den globaliserade vetenskapsvärlden. Sverige är en nation med små resurser i jämförelse med stater som USA och Storbritannien. Det är därför rimligt att anta att påverkan är betydande från de ledande vetenskapsnationerna, främst USA. Så görs också i en uppmärksam rapport om svensk statskunskap som publicerades 2002. Där hävdas att statsvetenskaplig forskning i Sverige står under starkt inflytande från USA (Hydén, et al. 2002: 15). Problemet med rapporten är emellertid att den inte presenterar några data för hur inflytandet ser ut mera exakt.

Det blir därför den här artikelns uppgift att försöka mäta det internationella inflytandet över svensk statskunskap. I den allmänna diskussionen om betydelsen av de vidgade internationella kontaktvägarna hörs argumentet att det för särskilt små stater kan vara förenat med risker att allt för intimt umgås med de stora giganterna. Skälet skulle vara att såväl frågeställning som teori och metod anpassas till det som de dominerande nationerna finner mest angeläget. Att det helt enkelt inte skulle gå att med framgång hävda en liten nations intressen i den vetenskapsvärld som redan har agendan bestämd av särskilt amerikanska intressen.

Sverige har världens äldsta statsvetenskapliga professur och vi kan därmed datera de första insatserna i ämnet till 1620-talet. Forskning var vid den tiden inte det viktigaste utan snarare ut-

bildning av en effektiv statlig administration för att klara stormakten Sveriges behov. Sveriges stormaktstraditioner är sedan länge borta, men genom statskunskapens historiska förankring finns en betydande nationell tradition att försvara. Frågan är om det är möjligt i takt med en ökande internationalisering?

En särskilt viktig faktor för dagens forskning är tillgången på källor och litteratur. Databaser över artiklar och forskningsrapporter likaväl som böcker är tillgängliga för alla och när de nationella gränserna suddats ut kan det vara skäl att anta att de engelskspråkliga utgåvorna har kommit att blir allt vanligare källor även för svenska forskare. Att så är fallet borde vara möjligt att mäta. Med vilka forskare som kontakter etableras borde likaså vara möjligt att fastslå. Rimligen borde alla och kanske särskilt de mindre nationerna tjäna på ett rikt och allsidigt utbyte med de stora forskningsnationerna. Kritik och meningsutbyte mellan självständiga forskare, oberoende av nationalitet, är det som sist och slutligen banar väg för nya idéer och tankeriktingar. Så ackumuleras kunskapen till allas nytta (Lakatos och Musgrave 1970).

En av de faror som kan lura på en liten forskningsgemenskap är att den drabbas av s.k. *brain drain*. Vidare skulle det kunna bli svårigheter att hålla samman ämnet eftersom det i den internationella kunskapsutvecklingen tenderar att bildas en rad subdiscipliner som tänder på resurserna. Statskunskap som ämne hotas, enligt detta resonemang, av uppluckring och sönderfall i små "sub-disciplinära" gemenskaper (Goldmann 1990, Anckar 1991). Skall detta uppfattas som ett hot eller en möjlighet?

I undersökningen har vi använt oss av tre olika indikatorer på internationellt inflytande: antalet utländska referenser i doktorsavhandlingar, antalet utländska referenser i *Statsvetenskaplig Tidskrift*, plus en enkät ställd till professorerna i statsvetenskap vid de fem ledande universiteterna i landet.

Artikeln har följande uppläggning. Först sker en kort genomgång av de tidigare studier som gjorts om ämnet statskunskap. Därefter följer en presentation av studiens metod. Som tredje inslag presenteras resultaten av undersökningen. Avslutningsvis sker en analys av det vi funnit

och vi diskuterar om det internationella inflytandet hämmar eller stimulerar den nationella statsvetenskapliga diskursen.

Tidigare studier av svensk statskunskap

Det har gjorts många studier om svensk statskunskaps tillstånd, men få har försökt mäta det internationella inflytandet. De som har ägnat intresse åt den sidan av saken är bland andra Olof Ruin som hävdar att svensk statskunskap har genomgått tre olika stadier (2002: 42-44). Den första dominerades av tyska vetenskapsmän i början på förra seklet. Därefter följde en period med svenskinfluerad forskning fram till slutet på 1950-talet. Sedan kommer en period med starka influenser från den amerikanska statskunskapen. Det gäller särskilt den beteendevetenskapliga inriktningen, som framstod som det verkligt nyskapande, inte bara i Sverige utan över praktiskt taget hela västvärlden. Också Elvander har dragit liknande slutsatser (Elvander 1978).

En förklaring till att främst brittisk och amerikansk forskning utövat starkt inflytande är det engelska språkets allt mer dominerande ställning. Det är ofta det enda främmande språk forskarna i Sverige behärskar tillräckligt bra för att följa andra forskares arbete. Engelskans särställning efter andra världskriget är nyckeln till att allt fler forskare i allt fler länder kan kommunicera med varandra. Lite förenklat kan man säga att engelskan kommit att ta över den särställning tyskan hade före andra världskriget som dominerande främmande språk i Sverige. Samtidigt som amerikanska forskare öppnar nya perspektiv för forskarna i landet vidgas språkkunskaperna så att det blir möjligt att följa med i utvecklingen och omsätta forskningsrön till svenska förhållanden. Jönsson (1993) menar att inom internationell politik har detta varit särskilt märkbart, och fältet har t.o.m. kommit att betraktas som "an American social science" (Hoffman 1977, Weaver 1998, Crawford och Jarvis 2001).

En viktig faktor i ämnets utveckling är hur universiteten är organiserade och hur forskning finansieras. I Europa och inte minst i Sverige är det en statlig angelägenhet att finansiera utbildning och forskning. Det har naturligtvis bidragit

till att de frågeställningar och intressen staten haft vid olika tillfällen varit viktiga för forskning och undervisning. Utbildningen av ämbetsmannakåren var den viktigaste uppgiften för den första statsvetenskapliga institutionen i Uppsala och utbildningen är än i dag den dominerande uppgiften för universiteten (Anckar 1991: 243, Wittrock 1992, Westerståhl 1990).

I USA gäller delvis andra förutsättningar. Universitetens friare ställning gentemot statsmakten också vad gäller finansieringen medför att forskarna har en annan utgångspunkt. Här gäller en betydande konkurrens om forskningsresurserna och forskarna rankas ständigt. Deras resultat ger det egna universitetet för- eller nackdelar i kampen om medlen och en mer affärsinriktad inställning råder på det hela taget inom den akademiska världen (Hydén et.al. 2002). Det är således inte bara en fråga om den språkliga särställningen amerikanerna har utan också hur de utnyttjar sina resurser, vilken anda som omger den akademiska sfären i USA.

I Sverige är vi dessutom benägna att se ämnet statskunskap om en sammanhållen disciplin vilket inte är en självklarhet i USA. Där och delvis också i Storbritannien betraktas t.ex. internationell politik som ett eget ämne (Goldmann 1990). Det gör att vi får vissa svårigheter när det gäller att bestämma var någonstans fokus skall ligga när vi vill analysera ämnet statskunskap och hur det påverkas av sin internationella omgivning. Hur skall en sådan studie se på ämnet statskunskap? Är det en nationell angelägenhet, är det ett eget sammanhållet ämne eller är det en rad olika subdiscipliner? Även om vi i Sverige är angelägna att se ämnet som en sammanhållen disciplin hävdar Hydén att det inte är fallet. Snarare tvärtom är det frågan om en tämligen heterogen samling forskare med en rad olika särintressen som har liten eller ingen kontakt med varandra (2002: 165-167). För att komma vidare har vi valt att se ämnet statskunskap som en sammanhållen disciplin på makronivå.

Metod

För att kunna mäta den internationella omgivningens inflytande på svensk statskunskap har

vi gjort följande: Först har vi räknat referenserna i doktorsavhandlingarna vad avser teori och metod i Göteborg, Lund, Stockholm, Uppsala och Umeå åren 1971 och 2001 (bilaga 1). Vi har valt referenserna beträffande teori och metod helt enkelt därför att de måste betraktas som den centrala delen av varje avhandling oavsett disciplin.² För att kunna identifiera eventuella förändringar mellan olika generationer av forskare valde vi att undersöka åren 1971 och 2001.

Vidare har vi mätt antalet referenser i *Statsvetenskaplig Tidskrift* åren 1971 och 2000. Skälet är den centrala position tidskrifter har när det gäller att spegla vad som kan anses vara viktiga teoretiska och metodiska lösningar (Goldmann 1995: 247). Det är också rimligt att anta att tidskriften utgör det främsta forumet för den vetenskapliga debatten inom svensk statskunskap.

I båda fallen har vi mätt var de refererade texterna blivit publicerade i stället för att se till författarens nationalitet, var vederbörande bor eller akademisk tillhörighet. Här kan dölja sig en källa till skevheter i tolkningen av materialet eftersom en svensk statsvetare kan tänkas publicera alla sina arbeten i ett annat land och därmed göra gällande att det råder ett extremt beroendeförhållande till utländska texter när det inte alls är fallet. Andra indikatorer, t.ex. en författares nationalitet, är emellertid också problematiska i så motto att böcker publicerade av en svensk statsvetare, som bedriver sina studier vid ett amerikanskt universitet och som finansieras helt och hållet därifrån, knappast kan räknas som svensk forskning.

För det tredje har vi skickat en enkät till professorerna i statskunskap vid de fem äldsta universiteterna i landet. Enkäten behandlar frågor om vilka tidskrifter som professorerna finner bäst och mest angeläget att ta del av, vilka konferenser de reser till och vilken kontaktyta de har till forskning i andra länder, vilka projekt de deltar i och hur ofta de kommunicerar med sina forskarkollegor i projekten (bilaga 2).

Vi anser att dessa tre mätningsområden är tillräckliga för att ge en klar bild av den internationella påverkan som svensk statskunskap är utsatt för. Genom att mäta referenserna i doktorsavhandlingarna ser vi hur unga forskare och deras handledare ser på vad som kan anses vara en

relevant och viktig källa. Genom att mäta referenserna i *Statsvetenskaplig Tidskrift* får vi en uppfattning om varifrån de mer etablerade forskarna i den vetenskapliga debatten får sina influenser. Genom frågeformulären till professorerna får vi veta hur de värderar sina inspirationskällor.³

Vi har gjort följande analytiska indelning av forskningsvärlden inom statskunskap: Sverige, övriga Norden, Tyskland, Storbritannien, övriga Europa, USA och övriga världen. Att Norden finns med som kategori baseras på att det finns en lång gemensam historia och att länderna har en språklig gemenskap. Båda faktorerna ger anledning att anta att det borde finnas ett relativt starkt samband mellan forskarna i Norden eftersom universitetens utveckling har varit parallell i flera fall. Tyskland har också en historisk bindning till den vetenskapliga utvecklingen generellt i Sverige. Inte minst inom statskunskapen och särskilt tänker vi då på utvecklingen av statsbegreppet. Storbritannien som region motiveras av att engelskan har en så stark ställning bland svenska akademiker i allmänhet. Dessutom har Storbritannien en stark vetenskaplig tradition med erkända tidskrifter. Övriga Europa kan förefalla som en väl generell region men vi menar att ECPR har betydelse för statskunskapens utveckling och bidragit till att föra samman forskare från Europas alla hörn. USA är egentligen självklar som region mot bakgrund av vad vi redan framfört.

Internationell påverkan på svensk statskunskap

Internationell påverkan i svenska avhandlingar

Vi har mätt hur den internationella påverkan kommer till uttryck i doktorsavhandlingarna åren 1971 och 2001. Tabell 1 visar att särskilt teorin starkt påverkas av internationella källor. Endast 18 procent av referenserna avseende teorin kom från forskning publicerad i Sverige år 2001. Däremot stod USA ensamt för 43 procent och om man lägger till Storbritannien stod dessa engelskspråkiga stater för hela 72 procent.

Tabell 1. Procentandelen referenser per region avseende teori och metod i svenska statsvetenskapliga avhandlingar åren 1971 och 2001.

	År	Sverige	Övriga Norden	Tyskland	UK	Övriga Europa	USA	Övriga världen	Summa
Teori	1971	24.8	6.8	5.9	8.1	2.2	51.8	0.4	100 (N=222)
Teori	2001	18.1	3.7	2.1	29.4	2.1	42.8	1.8	100 (N=893)
Metod	1971	36.3	6.1	-	6.8	0.8	50.0	-	100 (N=132)
Metod	2001	30.3	3.4	0.9	23.9	3.8	35.8	1.9	100 (N=472)

Tyskland och övriga Europa hade ungefär lika många referenser som de nordiska staterna. Övriga världen hade ungefär hälften så många referenser eller 2 procent vad avser teoriavsnitten i avhandlingarna.

Om vi jämför med resultaten från avhandlingarna för trettio år sedan ser vi två skilda mönster. För det första har de svenska referenserna minskat från 25 till 18 procent, vilket visar att de svenska avhandlingarna har en något större internationell influens än för trettio år sedan. För det andra uppvisar den internationella påverkan på teoriavsnitten en lite större variation än för en generation sedan. Referenserna från Storbritannien har tredubblats under de senaste tre decennierna medan USA, övriga Norden och Tyskland visar en tillbakagång.

Beträffande metodavsnitten finner vi att ungefär en tredjedel av referenserna 2001 är från svenska källor. Vi drar därav slutsatsen att svenska doktorander är mer benägna att använda svenska texter när de utvecklar sina metoder är när det gäller teorin. Men det är fortfarande en betydande påverkan från Storbritannien och USA. 36 procent av referenserna kom från amerikanska källor och 24 procent från brittiska, vilket gör sammanlagt 60 procent. Influenzen från andra regioner är också här liten. Bara cirka 10 procent av referenserna avseende metod kom från alla övriga regioner. Det kan påpekas att Tyskland överhuvudtaget inte förekommer bland metodreferenserna 1971 och noterar 0,9

procent 2001. Övriga Norden har tappat från 6,1 till 3,4 under de gångna trettio åren.

De engelskspråkiga regionerna ökar sitt inflytande mellan undersökningsåren och särskilt är det märkbart inom teorin. Sammantaget hade USA och Storbritannien 60 procent av referenserna 1971 och det har ökat till dryga 72 procent trettio år senare. Skälet är att Storbritannien mer än tredubblat sin andel! Även om det utländska inflytandet är större avseende teorin är det en massiv källhänvisning till engelskspråkig litteratur vi talar om beträffande både teori och metod – och tendensen är stigande.

Det internationella inflytandet i *Statsvetenskaplig Tidskrift* 1971 och 2000

Vi har också undersökt hur referenserna ser ut i *Statsvetenskaplig Tidskrift* vid två tillfällen med så många år emellan att en tydlig tendens borde vara avläsbar. Det var en av våra utgångspunkter. Det skall genast påpekas att antalet referenser i artiklarna i *Statsvetenskaplig Tidskrift* har ökat kraftigt. Antalet referenser är mer än fyra gånger större år 2000 än 1971. Vi vet inte riktigt hur vi skall tolka detta faktum. Men det finns åtminstone några förklaringar. Det är, t.ex., mycket lättare idag att komma över referenser på främmande språk är det var 1971. Vidare vet vi att antalet möjliga referenser har ökat dramatiskt eftersom det finns betydligt flera källor idag än för trettio år sedan.

Tabell 2. Procentandelen av referenser per region i *Statsvetenskaplig Tidskrift* åren

År	Sverige	Övriga Norden	Tyskland	UK	Övriga Europa	USA	Övriga världen	Summa
1971	36.3	8.9	2.1	8.4	1.6	40.1	2.6	100 (N=190)
2000	37.9	2.0	4.4	25.7	5.8	23.8	0.4	100 (N=803)

I alla händelser är det mönster vi ser i *Statsvetenskaplig Tidskrift* tämligen lika det vi fann i avhandlingarna (tabell 2). Det internationella inflytandet är stort även om de svenska referenserna i tidskriften uppgår till en tredjedel. Vi skall emellertid genast påpeka att urvalet skiljer sig mellan avhandlingarna och tidskriften. Bland avhandlingarna skiljer vi mellan teori, metod och empiri. Det gör vi inte i tidskriften och det kan medföra att beroendet av svenskt material i artiklarna kan ha fått en större genomslagskraft. Med andra ord kan en svensk artikel med utländska referenser beträffande teori och metod i den empiriska delen var helt inriktad på svenska förhållanden och den vägen får vi en övervikt av svenska källor.

Också här är det påfallande hur starkt referenserna från brittiska källor ökat. En tredubbling har ägt rum under de knappa trettio åren. Tillsammans med USA betyder det vid båda mätningstillfällena att drygt hälften av alla referenser kommer från dessa båda stater. USA dominerar kraftigt 1971 men tappar sedan mer än femton procentenheter till år 2000 medan Storbritannien ökar. Sverige håller sin andel relativt oförändrad runt en dryg tredjedel. Tyskland fördubblar sin del och Norden förlorar stort.

Det internationella inslaget bland referenserna i *Statsvetenskaplig Tidskrift* är och förblir starkt. Det skall genast påpekas att vi hade väntat oss en kraftigare ökning mellan de båda mätningarna. Men förhållanden är tämligen stabila med undantag för den kraftiga och egentligen lite överraskande omfördelningen mellan amerikanska referenser och brittiska. Liksom i undersökningen av avhandlingarna är det samma mönster som går igen. Britterna ökar och amerikanerna är på

reträtt, men tillsammans håller de ett kraftigt grepp om referenserna för svenska statsvetare.

Professorernas internationella förbindelser

För att underbygga vårt material ytterligare har vi skickat en enkät till de tjugosju professorerna vid de fem äldsta universiteten i landet. Vi ville bland annat veta hur professorernas internationella förbindelser ser ut, vilka tidskrifter de läser och vilka konferenser de anser viktigast att besöka. Allt i akt och mening att stärka de klara tendenser vi har kunnat se i fråga om avhandlingarna och *Statsvetenskaplig Tidskrift*. Av de tjugosju tillfrågade svarade endast elva! Det ger en svarsfrekvens på 40,7 procent och gör att svaren måste tolkas med en viss försiktighet.

Utän att pressa resultaten kan vi konstatera att de professorer som svarat stärker vad vi redan funnit bland doktorander och artikelförfattare. Svensk statskunskap är starkt beroende av internationell forskning. Professorerna läser oftare angloamerikanska tidskrifter än svenska, de rangordnar angloamerikanska tidskrifter högre än svenska vad anser den vetenskapliga standarden. De uppskattar mer de internationella konferenserna än de nationella. Men intressant nog samarbetar de mer nationellt än internationellt och de värderar samtidigt det nationella forskningssamarbetet högre än det internationella!

För att kunna mäta tidskrifternas värde för professorerna har vi använt oss av kriterier som statsvetare före oss har skapat. Professorerna kunde bedöma en tidskrifts originalitet, värde för teoriuppbyggnaden inom ämnet och kvalitet (Crewe och Norris 1991, Norris och Crewe

Tabell 3. Procentandelen av de tidskrifter som läses oftast av svenska statsvetarpro-

År	Sverige	Övriga Norden	Tyskland	UK	Övriga Europa	USA	Övriga världen	Summa
2001	8.3	8.3	-	29.2	4.2	37.5	12.5	100 (N=24)

1993, Giles m.fl. 1975, 1989). Under varje kriterium fanns en skala graderad från 0 till 10.

Dominansen från de engelskspråkiga tidskrifterna är mycket påfallande (tabell 3). Hela 66,7 procent av de tidskrifter professorerna helst läser är engelskspråkiga. Resultatet understryker i stort det vi sett hittills. Ett annat starkt intryck är att det råder en betydande splittring mellan de professorer som svarat. Deras val av tidskrifter är mycket omfattade. Det indikerar den höga graden av specialisering som råder inom disciplinen. Av totalt 24 valda tidskrifter som läses regelbundet av professorerna är det endast två (!) som läses av mer än två av dem. Den stora mängden subdiscipliner eller specialområden som utvecklats har praktiskt taget utan undantag en egen tidskrift. De enda två tidskrifter som valdes av mer än två professorer är de som publicerar "allmän statskunskap": *American Political Science Review* (7) och *European Journal of Political Research* (5), vilket tyder på att de är särskilt viktiga för en bredare krets av professorerna (vi redovisar (tabell 4) endast de tidskrifter som valts av mer än två professorer). Sju av elva läser den amerikanska tidskriften och den har också hög ranking även om det är tämligen jämnt mellan de mest eftertraktade.

Överraskande är att *Statsvetenskaplig Tidsskrift* inte läses regelbundet av fler av de inhemska professorerna. Tabellen bekräftar i övrigt det vi tidigare sett. Teoribildningen får ingen eller liten näring av forskningen i det egna landet ef-

tersom så få av professorerna tycks läsa och få teoretiska impulser ifrån den nationella tidskriften. Utan influenserna från de angloamerikanska källorna kan man undra hur det skulle stå till med svensk statskunskap. Intressant är också att det inte finns några tidskrifter på andra språk. Tyska och franska finns inte representerade bland de tidskrifter som minst två professorer läser.

Vilka konferenser besöker de svenska statsvetarprofessorerna? Vad sätter de mest värde på under konferenserna? Vi frågade efter följande kategorier: ny kunskap, nytt samarbete och nya idéer (tabell 5).

Och det är slående hur lite de som svarat uppskattar Statsvetenskapliga förbundets konferenser. Den rankas klart sämst i alla tre kategorierna. Där finner man lite ny kunskap, få nya samarbetsparter och få nya idéer—åtminstone i jämförelse med vad man får med sig från andra konferenser. Det lite överraskande är att den Nordiska Statsvetarkonferensen klassas som den konferens som ger mest i utbyte, tätt följd av den amerikanska och ECPR:s konferenser. Att den nordiska konferensen ger mest i utbyte när det gäller samverkan är kanske inte helt orimligt eftersom språkfrågan är lite enklare att lösa inom Norden. Det samarbetet är ju både internationellt och samtidigt något av hemmaplan. En idealisk lösning för den som vill skaffa en bred internationell samverkan på nära håll. Enligt professorerna utmanas den som kan ta sig iväg till

Tabell 4. Svenska statsvetarprofessorers ranking av ämnesspecifika tidskrifter.

Tidskrift	Värde			Ranking	Ursprungsland
	Originalitet	för teori	Kvalité		
<i>American Political Science Review</i> (N=7)	7.1	6.9	7	21	USA
<i>European Journal of Political Research</i> (N=5)	6	6.4	7.6	20	UK

Tabell 5 Svenska professorers ranking av ämneskonferenser (mellan 0 och 10).

Konferens	Ny kunskap	Nytt samarbete	Nya idéer	Summa
Nordic Political Science Association	6.9	7.1	6.3	20.3
American Political Science Association	6.3	4.6	8.9	19.8
European Consortium for Political Research	6.6	6.4	6.6	19.6
International Political Science Association	6.3	5.3	7.0	18.6
Swedish Political Science Association	4.5	3.0	4.8	12.3

Tabell 6. Svenska professorers ranking av samverkan med kollegor från olika regioner och omfattningen av det samarbetet.

	Övriga			UK	Övriga		Övriga världen
	Sverige	Norden	Tyskland		Europa	USA	
Ranking 0-10	7.6	7.1	5.6	5.4	6.7	7.7	6.4
Omfattning i % (N=11)	100	63.6	45.4	63.6	54.5	63.6	45.4

konferenser anordnade av *American Political Science Association* av flest nya idéer.

Sammanfattningsvis söker svenska statsvetarprofessorer nya idéer från USA i första hand och omsätter dem i samverkan med kollegor från närområdet Norden och inte som man skulle kunna tro med dem som givit impulserna. USA förefaller fungera som en stormarknad för vetenskaplig inspiration som kan omsättas här hemma.

Det framgår också av tabell 6 som mäter hur svenska professorer rangordnar samarbetet med andra kollegor och vilken omfattning samarbetet har.

Samtliga professorer som besvarat enkäten

bedriver ett högt värderat samarbete med sina svenska kollegor. I själva verket uppskattar de forskningssamarbetet med de svenska kollegorna nästan lika högt som det med de amerikanska. Omfattningen på samverkan med amerikanska kollegor är lika stor som den med kollegor från Storbritannien och övriga Norden. Samverkan uppskattas mera med de nordiska forskarna än med de brittiska som får den lägsta rankingen av alla samarbeten.

I tabell 7 har vi mätt var svenska professorer publicerar sina forskningsrön. Här kan vi tydligt se hur den internationella publiceringen växer år från år.

Tabell 7. Publiceringen av nuvarande svenska statskunskapsprofessorers artiklar fördelade per region.

	Övriga			UK	Övriga		Övriga världen	Summa
	Sverige	Norden	Tyskland		Europa	USA		
1960-69	100.0	-	-	-	-	-	-	100 (N=4)
1970-79	42.7	25.0	-	25.0	8.3	-	-	100 (N=12)
1980-89	36.5	17.5	-	18.9	18.9	6.8	1.4	100 (N=74)
1990-99	31.3	12.0	2.4	15.8	12.0	24.1	2.4	100 (N=83)
2000-02	23.5	11.8	2.9	17.6	14.7	26.6	2.9	100 (N=34)

Från de elva svarande professorerna publicerades fyra artiklar under den första mättningsperioden. Publiceringen ägde rum endast i Sverige. Inget annat land är representerat. Det kommer först med den andra perioden. Sverige har nära hälften av publiceringarna men i stark tillväxt är Norden och Storbritannien. Bara tolv artiklar handlar det om totalt. Antalet blir väsentligt större under nästa period. Av de 74 artiklarna publicerades en dryg tredjedel i Sverige. Övriga Norden, övriga Europa och Storbritannien har runt 18 procent av publikationerna och för första gången förekommer USA med drygt sex procent. Tyskland har inte förrän perioden 1990-1999 de första publiceringarna, men på en mycket blygsam nivå. Antalet artiklar stiger, men andelen som publiceras i Sverige sjunker stadigt. Däremot växer den starkt i USA och där offentliggörs nu var fjärde artikel av svenska statsvetarprofessorer!

Under den sista mätperioden, som av naturliga skäl är kort, står sig tendensen från perioden 1990-1999. Sveriges andel sjunker till en fjärdedel av de publicerade artiklarna medan USA nu gått om Sverige.

Under de 40 år som vi har studerat ökar den internationella publiceringen kraftigt bland de svarande. Och när väl de första artiklarna blivit publicerade i USA stiger antalet starkt. Att få en artikel offentliggjord i USA är uppenbarligen mycket viktigare än att få den publicerad i Sverige. Publicering i övriga världen växer sakta. Intressant är emellertid hur lite som offentliggörs av svensk forskning i Tyskland. Det borde ligga nära till hands att svenska forskarrön publiceras inom en språkkrets som känner till svenska förhållanden. Antingen är inte tyska tidskrifter intresserade av svenska artiklar eller så får de inga att ta ställning till.

En viktig slutsats är att skriva artiklar blir en allt viktigare syssla för forskarna. Kanske den viktigaste. Överhuvudtaget har det kommit att bli en väsentlig värderingsnyckel för den vetenskapliga kompetensen hos den enskilde forskaren. Det beror naturligtvis på att de vetenskapliga artiklarna ofta genomgår en ordentlig prövning av internationella bedömare innan de trycks.

Avslutning

Vår artikel har visat att svensk statskunskap är starkt påverkad av internationell forskning. Det fanns en påverkan också för en generation sedan, men inte lika stark. Problemen (och lösningarna av dem) förlorar sina nationella förtecken i en takt som vi kanske inte tidigare trott eller velat erkänna. Det verkar finnas mindre av nationella problem med en särart som gör dem specifika. Genom gränsernas perforering öppnas de mest slutna av våra politikområden, därmed blir frågeställningarna generellare och intressantare för en internationell analys. Men en svensk statsvetare ser förmodligen mer svenska problem att ta sig an än en som kommer från en annan kulturkrets. Dock är vår slutsats att potten av problem, samt teorier och metoder för att lösa dem, blir mer internationell för varje dag som går.

Det har befarats att svensk statskunskap skulle gå förlorad i flodvågen av internationell forskning. Så uppfattar vi inte saken. Vi ser en positiv trend i det vi kunnat utläsa. Allt mer av det vi gör har intresse också för en internationell marknad. Allt fler artiklar skrivs och allt fler publiceras i internationella tidskrifter. Det är en god utveckling, enligt vår mening. Att den amerikanska statsvetenskapen skulle sluka den svenska kan vi inte bekräfta. Det kanske mest iögonfallande med vår undersökning är att den amerikanska dominansen ser ut att ha brutits till förmån för ett större brittiskt inslag. Klart är emellertid att den engelska språkdominansen är påfallande.

Vi vill fästa uppmärksamheten vid att det kanske är språket engelska som är den internationella vinnaren snarare än något specifikt land. Engelskan är möjlig att använda i kontakten med allt fler forskare från allt fler länder. Genom att referera till och använda en vidare krets av forskare för avhandlingar och artiklar får vi alla en bredare bas att arbeta med i våra empiriska studier av samhällsförändringen. Mycket är fortfarande starkt influerat av USA, men det blir enligt vår mening allt mer riktigt att tala om en angloamerikansk axel som allt flera anknyter till i allt fler länder och där språket är den sammanbindande faktorn för att komma åt den växande mängden av teori- och metodlösningar.

Beträffande ämnets homogenitet kan vi se något som kanske är mera svårtolkat. Riktigt vad statskunskap skall stå för idag är oklart. Kärnan i ämnet finns nog fortfarande men antalet subdiscipliner växer fort. Vi ser det på de tidskrifter som professorerna hänvisar till. Också på de olika universiteten runt om i världen kommer ständigt nya inslag som tenderar att bli egna ämnen. Rankingen av tidskrifter visar att det är lätt att se den "egna" specialtidningen och det sätt på vilket den behandlar problemen som viktigare än de tidskrifter som vill vara generella och övergripande. Det kan bli svårt i framtiden för ett litet land att hålla en hög standard på en tidskrift med ett mera generellt innehåll.

Men vi tror inte svensk statskunskap är hotad till livet, den kan mycket väl komma att överleva som egen disciplin. Det kommer dock sannolikt att kräva en återupplivad identitetskänsla och vilja till sammanhållning mellan allt fler och allt mer specialiserade subdiscipliner. Hur det skall åstadkommas undandrar sig dock vår bedömning. Det finns säkert flera faktorer, men vi tror att det måste kännas som en angelägenhet att samsas om kriterierna för en hög kvalitet på den egna tidskriften. På så vis kan *Statsvetenskaplig Tidskrift* komma att fungera som ett förenande nationellt debattforum, liknande de tidskrifter av "allmän karaktär" som professorerna läste regelbundet. Som det nu är verkar emellertid få av de mest framträdande statsvetarna vara intresserade av att publicera sig nationellt men problemet kvarstår: en tidskrift blir inte bättre än sina bidrag. Där har alla statsvetare ett ansvar.

Erik Hedenström
Lars-Inge Ström
Jan Ångström

Noter

1. Delar av resultaten i denna undersökning kommer ifrån Erik Hedenströms D-uppsats i statsvetenskap som lades fram vid Mitthögskolan, Östersund under höstterminen 2002.
2. Vi har skiljt teori och metod från den empiriska delen av avhandlingarna eftersom den i allt för stor

utsträckning blir beroende av vilket ämne som doktoranden har valt att studera. Det skulle kunna påverka resultatet av undersökningen eftersom svenska avhandlingar i så stor utsträckning handlar om svenska förhållanden. Mellan åren 1979-1996 analyserade svenska statsvetenskapliga avhandlingar i mer än hälften av fallen svenska problem (Larheden 1999).

3. Det är emellertid viktigt att betona att vi inte har tagit hänsyn till hur en referens har blivit använd i t.ex. en avhandling. Poneera att avhandlingen namnger ett tiotal referenser från USA som kritiseras och därefter bygger hela sin analys på två svenska artiklar. I detta exempel så skulle det synas vara att avhandlingen varit till största delen influerad av amerikansk statsvetenskap medan det snarare är de svenska referenserna som betytt mest för t.ex. teoriutvecklingen i avhandlingen. Vi vill emellertid mena att även denna avhandling är påverkad av de amerikanska referenserna dels eftersom de idéer som de amerikanska referenserna för fram ansågs betydelsefulla nog att bemötas och dels eftersom detta kontinuerliga kritiska tankeutbyte är funktionell verksamhet. Påverkan – eller *inflytande* – fungerar ju inte bara i positiv riktning utan även en text som kritiserar kan ju sägas ha påverkat. Ett praktexempel på detta är Samuel Huntingtons texter om civilisationernas kamp, där knappast någon helhjärtat stödjer Huntington men han har ändå lyckats påverka den vetenskapliga agendan. Genom att mäta frekvenser får vi alltså fram en trovärdig bild på internationellt inflytande över den svenska statsvetenskapliga diskursen.

Litteraturlista

- Anckar, D, 1991. Nordic Political Science: Trends, Roles, Approaches, *European Journal of Political Research* 20:3-4, 239-261.
- Crawford, R M A. och Jarvis, D S L (eds), 2001. *International Relations—Still an American Social Science? Towards Diversity in International Thought*, Albany, NY: State University of New York Press.
- Crewe, I och Norris P, 1991. British and American Journal Evaluation: Divergence or Convergence?, *PS: Political Science & Politics* 24, 524-531.
- Elvander, N, 1978. The Growth of the Profession 1960-1975: Sweden, s 75-82 i *Scandinavian Political Studies, Yearbook, Volume 12*, Oslo: Universitetsforlaget.

- Giles, M.W. och Wright, G.C., 1975. Political Scientists' Evaluation of Sixty-Three Journals, *PS: Political Science & Politics* 8, 254-257.
- Giles, M.W., Mizell, F., och Patterson D., 1989. Political Scientists' Journal Evaluations Revisited, *PS: Political Science & Politics* 22, 613-626.
- Goldmann, K., 1995. Im Westen nichts Neues: Seven International Relations Journals in 1972 and 1992, *European Journal of International Relations* 1:2, 245-258.
- Goldmann, K., 1990. Internationell politik: Problem och möjligheter, s 71-80 i Fridjonsdottir, K. (red) 1990, *Svenska samhällsvetenskaper: Utvecklingslinjer, problem, perspektiv*. Stockholm: Carlssons.
- Hoffmann, S., 1977. An American Social Science: International Relations, *Daedalus* 106:3, 41-60.
- Hydén, G., Immergut, E och Underdal, A., 2002. *Swedish Research in Political Science: An Evaluation*. Stockholm: The Swedish Research Council.
- Jönsson, C., 1993. International Politics: Scandinavian Identity Amidst American Hegemony?, *Scandinavian Political Studies* 16:2, 149-165.
- Lakatos, I., och Musgrave, A., (eds) 1970. *Criticism and the Growth of Knowledge*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Larheden, H., 1999. Trender och traditioner inom svensk statsvetenskap, *Statsvetenskaplig tidskrift* 102:1, 25-43.
- Norris, P och Crewe, I., 1993. The Reputation of Political Science Journals: Pluralist and Consensus Views, *Political Studies* 41:1, 5-23.
- Ruin, O., 2002. The Development of Swedish Political Science, s 27-44 i Hydén, G., E. Immergut, och A. Underdal. 2002. *Swedish Research in Political Science: An Evaluation*. Stockholm: The Swedish Research Council.
- Waever, O., 1998. The Sociology of a Not So International Discipline: American and European Developments in International Relations, *International Organization* 52:4, 687-727.
- Westerståhl, J., 1990. Om forskning och forskningsresultat i statsvetenskap, s 64-70 i Fridjonsdottir, K. (red), 1990. *Svenska samhällsvetenskaper: Utvecklingslinjer, problem, perspektiv*. Stockholm: Carlssons.
- Wittrock, B., 1992. Discourse and Discipline: Political Science as Project and Profession, i Direkes, M. och Biervert, B. (eds), 1992. *European Social Science in Transition: Assessment and Outlook*. Boulder, CO: Westview Press.
- Bilaga 1: Förteckning över undersökta avhandlingar**
- Andersson, H. (2001), *Homo Nordicus? Om danska, norska och svenska tjänstemäns och förtroendevaldas identiteter*, Göteborgs universitet.
- Brändström, D. (1971), *Nomineringsförfarande vid riksdagsval: En studie av partiernas kandidatnomineringar inför 1970 års riksdagsval*, Umeå universitet.
- Bäckstrand, K. (2001), *What Can Nature Withstand? Science, Politics, and Discourses in Transboundary Air Pollution Diplomacy*, Lunds universitet.
- Engelbrekt, K. (2001), *Security Policy Reorientation in Peripheral Europe: A Perspectivist Approach*, Stockholms universitet.
- Garme, C. (2001), *Newcomers to Power: How to Sit on Someone Else's Throne*, Uppsala universitet.
- Goldmann, K. (1971), *International Norms and War between States: Three Studies in International Politics*, Stockholms universitet.
- Gustafsson, R. (2001), *Syntes och design: Den intellektuelle politikern som konstnär*, Lunds universitet.
- Gustavsson, S. (1971), *Debatten om forskningen och samhället: en studie i några teoretiska inlägg under 1900-talet*, Uppsala universitet.
- Hart, T. G. (1971), *The Dynamics of Revolution: A Cybernetic Theory of the Dynamics of Modern Social Revolution with a Study of Ideological Change and Organizational Dynamics in the Chinese Revolution*, Stockholms universitet.
- Hedin, A. (2001), *The Politics of Social Networks: Interpersonal Trust and Institutional Change in Post-Communist East Germany*, Lunds universitet.
- Hierodiakonou, L. (1971), *The Cyprus Question*, Uppsala universitet.
- Jansson, M. (2001), *Livets dubbla vedermödor: Om moderskap och arbete*, Stockholms universitet.
- Jervas, G. E. (1971), *Säkerhetspolitiskt agerande över tiden: Ett försök till formulering av en pre-teori med utgångspunkt från den amerikanska politiken under Kennedy-Johnsonperioden*, Umeå universitet.
- Karlsson, C. (2001), *Democracy, Legitimacy, and the European Union*, Uppsala universitet.
- Kopola, N. (2001), *The Construction of Womanhood in Algeria: Moudjahidates, Aishah Radjul, Women as Others and Other Women*, Stockholms universitet.
- Krantz, P. (2001), *Att färdas som man lär? Om miljömedvetenhet och bilåkande*, Göteborgs universitet.
- Lundqvist, L. J. (1971), *Miljövårdsförvaltning och politisk struktur*, Uppsala universitet.

- Lyckow, B. (2001), *En fråga för väljarna? Kampen om det lokala vetot 1893-1917*, Stockholms universitet.
- Matz, J. (2001), *Constructing a Post-Soviet International Political Reality: Russian Foreign Policy Towards the Newly Independent States*, Uppsala universitet.
- Nordquist, J. (2001), *Domstolar i det svenska politiska systemet: Om demokrati, juridik och politik under 1900-talet*, Stockholms universitet.
- Parker, C. (2001), *Controlling Weapons of Mass Destruction: An Evaluation of International Security Regime Significance*, Uppsala universitet.
- Patoka, W. (2001), *Poland Under Pressure 1980-81: Crisis Management in State-Society Conflict*, Umeå universitet.
- Rabow-Edling, S. (2001), *The Intellectuals and the Idea of the Nation in Slavophile Thought*, Stockholms universitet.
- Sanne, M. (2001), *Att se till helheten: Svenska kommunalpolitiker och det demokratiska uppdraget*, Stockholms universitet.
- Sköllerhorn, E. (2001), *Habermas kommunikativa handlingsteori för studier av miljöpolitik- ett kulturteoretiskt förslag*, Umeå universitet.
- Sundström, M. (2001), *Connecting Social Science and Information Technology: Democratic Privacy in the Information Age*, Lunds universitet.
- Travis, R. (2001), *Air Transport Liberalisation in the European Community 1987-1992: A Case of Integration*, Uppsala universitet.
- Uhrwing, M. (2001), *Tillträde till maktens rum: Om intresseorganisationer och miljöpolitiskt beslutsfattande*, Göteborgs universitet.
- Vedung, E. (1971), *Unionsdebatten 1905: En jämförelse mellan argumenteringen i Sverige och Norge*, Uppsala universitet.
- von Walden Laing, D. (2001), *HIV/AIDS in Sweden and the United Kingdom: Policy Networks*, Stockholms universitet.
- Winnerstig, M. (2001), *A World Reformed? The United States and European Security from Reagan to Clinton*, Stockholms universitet.

Bilaga 2: Enkätfrågor till svenska professorer i statskunskap

1. Vilka tidskrifter läser du regelbundet?

Rangordna de tidskrifter du valt efter originalitet, värde för ny teoribildning, kvalitet eller eventuella andra egenskaper du värderar hos tidskriften mellan 0 (mycket låg) och 10 (mycket hög).

2. Var utges de statsvetenskapliga tidskrifter du väljer att trycka dina artiklar i?

Ange antal artiklar som du har publicerat fördelat på period och geografiskt område.

3. Var är de forskare verksamma som du huvudsakligen samarbetar med för närvarande? Med samarbete menar jag t.ex. gemensamma forskningsprojekt.

Rangordna samarbetets betydelse för din forskning mellan 0 (inget samarbete) och 10 (mycket betydelsefullt).

4. Hur många år har du varit involverad i de nuvarande samarbetena?

5. Generellt sett, hur ofta har du kontakt med dem som du samarbetar med för närvarande?

6. Har du varit delaktig i gemensamma forskningsprojekt med forskare i Sverige eller andra länder under de senaste decennierna?

7. När, och hur ofta, besökte du följande konferenser?

8. Vad ger dessa konferenser dig som forskare? Rangordna mellan 0 (mycket låg) och 10 (mycket hög). Ange eventuella egna alternativ.

9. Övriga synpunkter

Litteraturgranskningar

JOHAN TRALAU: *Människoskymning. Främlingskap, frihet, och Hegels problem hos Karl Marx och Ernest Jünger*. Stockholm, Brutus Östlings Bokförlag Symposion 2002.

Johan Tralaus doktoravhandling – *Människoskymning* – er en studie av to arbeider om fremmedhet og frigjøring fra fremmedhet. Karl Marx's "økonomisk-filosofiske manuskripter" og Ernest Jüngers *Der Arbeiter*. Denne artikkelen bygger på min opposisjon ved det offentlige forsvaret av avhandlingen, som fant sted i Uppsala den 23. februar 2002. Mine kommentarer er kritiske og noen steder polemiske, og det henger selvsagt sammen med foranledningen til at artikkelen ble skrevet. La det derfor være sagt at Tralaus avhandling også har mange overbevisende partier, som jeg forbigår i taushet. Argumentasjonen er gjennomgående detaljert og konklusjonene skarpe; ambisjonsnivået er høyt og engasjementet stort. Tralau har skrevet en krevende bok, som jeg har hatt stor glede av å lese og kritisere.

Min første kommentar gjelder Tralaus definisjon av fremmedhet (del 1). Så kritiserer jeg trekk ved fremstillingen av henholdsvis Marx (del 2 og 3) og Jünger (del 4). Til slutt vil jeg kommentere formålet med avhandlingen og metoden forfatteren har valgt (del 5).

1. Fremmedhet

Fremmedhet er en opplevelse. Tralau sier:

En person är förfrämligad i förhållande till en företeelse om denna upplevs som skrämmande och främmande på grund av att den är annorlunda. Förfrämligandet grundar sig alltså i att världen är annorlunda än den enskilda människan. Naturen, medmänniskorna, arbetet och den egna samhällets seder, lagar och institutioner upplevs som främmande – och

det innebär att människans upplevelse är den radikalt ensamma (12).¹

Dette er en protodefinsjon av fremmedhet, og Tralau omskriver den ikke til en ordentlig definisjon, men det kan gjøres på denne måten: *Fremmedhet finnes (i) når noen opplever at verden (eller deler av den) er annerledes enn dem selv, og (ii) når de kjenner seg truet av det som er annerledes fordi det er annerledes*. Jeg kaller dette den *opprinnelige* definisjonen.

Tralau benytter to illustrasjoner. Den første er Baudelaires prosadikt *Les yeux des pauvres*, som handler om et ungt, forelsket par – fortelleren og hans kjæreste. De svermer noen timer, oppsøker en kafé, setter seg ved vinduet og oppdager en fattig mann med to barn som stirrer inn i det innbydende og (for de fattige) utilgjengelige lokalet. Fortelleren fylles av medfølelse, men kjæresten ber hovmesteren jage de fattige vekk. Den andre illustrasjonen er Hegels liknelse om herren og trelen (fra *Andens fenomenologi*). Den handler om tvangsarbeid. Et menneske tvinger et annet til å arbeide for seg i den hensikt å leve av det den andre produserer. Jeg skal begynne med liknelsen.

Når Tralau gjenforteller Hegels liknelse, fremhever han fire momenter, som jeg markerer nedenfor:

[a] Trälen ... är främmande för den andre människan, eftersom han upplever sig vara förtryckt i sin roll i samhällets arbetsdelning. Den andre, härskaren, uppfattas som annorlunda, främmande och skrämmande. [b] Men trälen är därigenom också främling i sitt arbete: det har ingen mening för honom. [c] På samma sätt gäller att naturen är främmande. Den förfrämligade bearbetar naturen genom sitt arbete, men då hans verksamhet är främmande, blir även dess material det. [d] När den enskilda inte är hemma i sitt förhållande till samhället, de andra människorna, arbetet och naturen är det naturligtvis också svårt för honom att uppleva sig ha blivit den han skall

och bör vara, att uppfylla sitt verkliga ändamål. Han är därför också en främling i sig själv (Tralau, 15–16).

[a] forteller at herren har makt over trelen. [b] nevner meningsløsheten i trelens arbeid, og det er nærliggende å gå ut fra at arbeidet mangler mening fordi det er tvangsarbeid. [c] er et obskurt moment. (Hvorfor skulle trekk ved trelens forhold til herren smitte over på trelens forhold til det som er gjenstand for hans arbeid?) Med [d] vender det tidligere temaet – makt – tilbake. Trelen kan ikke gjøre hva han vil med sitt liv; han er prisgitt herrens vilje. Å dømme etter dette er *makt og maktesløshet* motivet for Hegels liknelse. Det er i alle fall dette tre av momentene – [a], [b] og [d] – handler om.

I *Les yeux des pauvres* står et annet motiv i forgrunnen: opplevelsen av *annerledeshet*. Fortelleren i diktet elsker en kvinne som ikke innfrir hans forventninger. Dette har ingenting med makt og maktesløshet å gjøre. Altså kan ikke Tralaus to illustrasjoner kaste lys over samme slags opplevelse, og de harmonerer dårlig med den definisjon av fremmedhet som jeg fant hos Tralau og bearbeidet ovenfor. For å skape orden og rede i *raisonnement*, kan man enten beholde definisjonen og se bort fra illustrasjonene, eller revidere definisjonen. Hvis man fastholder at fremmedhet finnes når noen (i) opplever at verden (eller deler av den) er annerledes enn dem selv, og (ii) kjenner seg truet av det som er annerledes fordi det er annerledes, så handler verken Baudelaire's dikt eller Hegels liknelse om fremmedhet. Baudelaire har bare (i) i tankene, og Hegel sikter verken til (i) eller (ii). Hvis vi skal revidere definisjonen i lys av de to illustrasjonene, blir dette resultatet: *Fremmedhet finnes når noen (i) opplever at verden (eller deler av den) er annerledes enn dem selv, eller (ii*) opplever at andre kontrollerer deres liv (eller deler av det)*. Kall dette den *reviderte* definisjonen. I henhold til denne finnes to former for fremmedhet: *annerledeshet* og *maktesløshet*.

Man kan imøtegå noe av det jeg nettopp sa ved å innvende at Tralau vitterlig fremholder *annerledeshet* som et av motivene i *Les yeux des pauvres*. Når fortellerens oppdager at kjærestens avskyr de fattige, opplever han – sier Tralau – at

hun "är *annorlunda*, en främling, och därför plötsligt hotfull och skrämmande" (11). Men denne tolkningen må stå for Tralaus egen regning. Det finnes ikke belegg for den i Baudelaire's tekst. Den siste strofen i diktet henspiller på resignasjon, ikke forferdelse: "Tant il est difficile de s'entendre, mon cher ange, et tant la pensée est incommunicable, même entre gens qui s'aiment". Det er vanskelig for mennesker å kommunisere og komme overens, selv når de elsker hverandre.

Man kan også imøtegå min kritikk ved å fremholde at fremmedhet *qua* *annerledeshet* inngår som motiv i Tralaus utlegning av Hegel. Se på det første momentet – [a] – i det forrige utdraget fra avhandlingen. Her hentyder Tralau til *annerledeshet*. Men hentydningen henger i luften. Ingenting i Tralaus parafrase over Hegel (og ingenting i Hegels tekst) taler for at forskjellen mellom herren og trelen er noe annet enn en styrkeforskjell. Slikt kan lett skape frykt hos den svake, men vekker bare unntaksvis forferdelse. Selv en skrekkinjagende slavedriver behøver ikke ha noe fremmedart over seg. (Tenk på Alberich i Wagners *Rheingold*.)

Annerledeshet og møtet med "den andre" har fått mye oppmerksomhet i en del samfunnsvitenskapelig litteratur. Men det er langt mellom skarpsindige observasjoner i denne litteraturen. Dette er i seg selv en grunn til å feste seg ved den reviderte definisjonen av fremmedhet snarere enn Tralaus opprinnelige definisjon. Hvis man lar være å knytte fremmedhet definitorisk til *annerledeshet*, unngår man at studiet av fremmedhet flyter sammen med de minst opplyste delene av moderne samfunnsvitenskap. En annen grunn til å vrake Tralaus definisjon til fordel for den reviderte definisjonen, er at den siste svarer best til Marx's begrepsbruk, som er en klassisk referanse i både filosofisk og sosiologisk litteratur. Jeg skal utdype det siste poenget i neste del av artikkelen.

3. Marx (I): natur og klassekamp

I det første økonomisk-filosofiske manuskriptet spør Marx: "Hvori består så arbeiderens fremmedgjøring?". Han fremholder tre aspekter, og her er to av dem:

For det første er arbeidet noe *utvendig* for arbeideren, noe som ikke hører til hans vesen, han stiller seg ikke positivt til arbeidet, men avvisende, han føler seg ikke vel, men ulykkelig, han utvikler ikke noen fri fysisk og åndelig energi, men avkrefter sitt legeme og ruinerer sin ånd. ... Hjemme føler han seg når han ikke arbeider, og når han arbeider føler han seg ikke hjemme. Hans arbeid er derfor ikke frivillig, men tvunget, det er *tvangsarbeid*. ... Og endelig [for det andre] kommer arbeidets fremmedhet for arbeideren til uttrykk i at det ikke er hans eget, men en annens, at det ikke tilhører ham, at han i arbeidet ikke tilhører seg selv, men en annen (Marx 1972:106–107).

Marx taler dels i bilder (arbeidet er utvendig for arbeideren; han avkrefter sitt legeme og ruinerer sin ånd), dels i konkrete og anskuelige ordelag (arbeidet er ikke frivillig; det er tvangsarbeid; det tilhører en annen). De metaforiske formuleringene lar seg best forstå i lys av de anskuelige påstandene. Hva annet kan Marx mene når han sier at arbeidet er utvendig, enn at arbeideren tvinges til å gjøre det han gjør? Hva annet gir grunn til å hevde at arbeideren avkrefter sitt legeme og ruinerer sin ånd, enn at noen bestemmer hvordan han skal bruke sine muskler og åndsevner?

På spørsmålet hvori arbeidets fremmedgjøring består, kunne Marx simpelthen svare: den består i arbeiderens maktesløshet. Men hans sans for metaforer forneker seg sjelden og utarter iblant til obskurantisme. Et sted heter det at arbeideren forholder seg "til *arbeidsproduktet* som til en fremmed gjenstand som har makt over ham", og "til naturgjenstandene som en fremmed, fiendtlig verden" (Marx 1972:107). Hva mener Marx? At arbeideren opplever produktene som makthavere og naturressursene som fiender? I så fall ville fremmedhet være en kategori i psykopatologien. Saken er snarere at Marx mislykkes i sitt forsøk på figurlig fremstilling av forholdet mellom mektige kapaleiere (som eier både naturressursene og det ferdige produktet) og avmektige lønnsarbeidere.

Tralau dveler dessverre ved metaforene i Marx's fremstilling. Han skriver:

Förfrämligandet ... sker genom att hon [människan] *avyttrar* sig själv i sitt arbete utan att bekräftas i det (49).

[A]rjetets produkt framstår som något som inte är knutet till producenten. Den blir oberoende och just "främmande", alltså ett väsen som är skilt från arbetarens eget (49).

[F]öremålet [arbetets produkt] förefaller människan inte bara främmande, utan också *fientligt* (50).

Det faktum att arbetet blir till något yttre, till ett föremål som ligger utanför människan och är avgränsat från henne, innebär att arbetaren inte kan uppfylla sitt väsen, att han alltså genom sitt handlande aktivt förstör möjligheten att bli sig själv (51–52).

Disse formuleringene er like lite opplysende som Marx's egen metaforikk. Men ved én anledning nærmer Tralau seg poenget.

[F]örfrämligandet är inte begränsat till det kapitalistiska samhället. Tvärtom förefaller det vara *conditio humana* i alla samhällen som inte är klasslösa – med den viktiga skillnaden att det rör sig om olika former av förfrämligande, där den ekonomiska alienationen är den mest väsentliga i det kapitalistiska samhället (54).

Sammenlikn det siste leddet i den andre setningen i dette utdraget med det første leddet i den siste setningen i Tralau's protodefinisjon av fremmedhet: "Naturen, medmänniskorna, arbeidet og det egna samhällets seder, lagar og institutioner opplevs som främmande ..." (jf. del 1). Her antyder Tralau at det finnes ulike former for fremmedhet, og den "ekonomiska alienationen" kan være en av dem. Man savner en utførlig redegjørelse for disse fremmedhetens former, men det fremgår i alle fall at samtlige henger sammen med eksistensen av sosiale *klasser*. Klassedeling er – for Marx – et konfliktfylte forhold mellom mektige og undertrykte mennesker. Altså antyder Tralau at fremmedhet henger sammen med makt og maktesløshet i et klassesamfunn. Men det blir med antydningen. Når han – under overskriften "Tillägnelse av det främmande" – tar for seg Marx's syn på frigjøringen fra fremmedhet, handler det bare om *industrialisering*: bearbeidelse av naturen som et vilkår for at fremmedhet skal forvandles til selv-

bekreftelse (58 – 62). Temaet er annerledeshet. Den formen for fremmedhet som industrialiseringen skal bryte, er opplevelsen av naturen som et ikke-menneskelig fenomen. Tralau sier at "naturen blir menneskelig genom att behärskas av människan" (60). Dette harmonerer dårlig med det utsagn at "den ekonomiska alienationen är den mest väsentliga i det kapitalistiska samhället". Dette utsagnet tyder på at fremmedgjøring skyldes andre trusler enn vill natur. Det tyder på at fremmedhet – for Marx – er et aspekt ved arbeiderklassens maktesløshet i et kapitalistisk samfunn. Men man hører man ingenting om klassekamp og revolusjon i resten av Tralaus utlegning.

4. Marx (II): identifikasjon og frihet

"Det gjenstår", sier Marx (1972:108), "å utlede en tredje side ved det fremmedgjorte arbeid av de to som er nevnt": Det gjør menneskets "aktive funksjon, dets livsvirksomhet" og dermed "også arten fremmed for mennesket" (ibid.). Når mennesket frigjør seg fra denne siden av fremmedheten, fremstår det som "et artsvesen, ikke bare på den måten at det praktisk og teoretisk gjør arten, både sin egen og andre tings art til sitt objekt, men også – og dette er bare et annet uttrykk for det samme – på den måten at det forholder seg til seg selv som til den nærværende, levende art, at det forholder seg til seg selv som et *universelt* og derfor fritt vesen" (ibid.). Hva vil det si å forholde seg til seg selv som et universelt og fritt vesen? Tralau svarer:

Detta innebær – og det är innebörden av den andra delen av definitionen – att hon till skillnad från djuren betraktar sig som del av sitt släkte. Men detta "del av sitt släkte" är kanske inte nog: Marx utsaga om människans förfrämligande från artsväsenet låter sig också, som vi skall se, tolkas så att förfrämligandet består däri att den enskilda människan inte ser sig som *identisk* med sitt släkte. Ett universellt väsen är enligt passagen ett fritt väsen: och redan här finner vi en avgörande tankevändning formulerad – nämligen föreställningen om att det ofria är det begränsade, och friheten däremot det obegränsade. Till det kommer vi att ha anledning till att återkomma (53; min uheving).

Tralau kommer tilbake til dette temaet når han kommenterer følgende utdrag fra det tredje økonomisk-filosofiske manuskriptet:

Når menneskets *fornemmelser*, lidenskaper osv. ikke bare er antropologiske bestemmelser i [snevre] forstand, men av sant *ontologisk* vesen og (natur)bejaende – og at de bare virkelig bekrefter seg selv ved at deres *gjenstand* er *sansmessig* for dem, skulle det være innlysende ... [at] for såvidt som mennesket er *menneskelig*, altså også dets fornemmelse osv. er *menneskelig*, er bekreftelsen av gjenstanden gjennom en annen likeledes dets egen nytelse (Marx 1972:151).

Jeg gjengav Marx' tekst slik Tralau siterer den. Det fremgår at noe er utelatt midt i utdraget, og jeg skal snart lete frem det som Tralau ikke tok med, men se først på hans utlegning av den forkortede teksten.

Utsagan om att en annan människas njutning i lika hög grad är min kan förstås oerhört radikalt. Det heter inte att det är människans bredvid mig njutning som är min njutning, inte att mina närståendes känslor också i någon mening har blivit mina, utan att de andra människornas njutning är min njutning. ... Om en människas vilkens som helst njutning, förmimelse och bejakelse också är min njutning, förmimelse och bejakelse, finns i grunden ingen skillnad mellan människorna: var och en är identisk med det kosmiska kollektivväsendet människan. Så blir också Marx tal om att det i utopin inte längre finns någon skillnad mellan artlivet och det individuella livet förståeligt – för då artväsenet har förverkligats är människorna identiska med varandra (62).

Marx' egen tekst er et stilistisk misfoster og en lidelse å lese, men Tralau gjør vondt verre når han tillegger Marx det syn at overvinnelsen av fremmedhet består i opphevelsen av individualitet og tilsynekomsten av "det kosmiska kollektivväsendet människan". Dette vesenet trer etter sigende frem når menneskene blir ett med sin art og identiske med hverandre. Hva vil dette si? At samfunnet tar preg av en maurtue? Uansett hva tanken måtte være, kan vi trygt glemme denne siden ved frigjøringen fra fremmedhet. Den er ingenting å trakte etter. Denne vurderingen deler Tralau. Hans tolkning av Marx innebærer at

frigjøringsprosjektet ikke bare er skremmende; det er forrykt.

Men heldigvis for Marx har tolkningen ingen-ting for seg. Hvis man leser *hele* det aktuelle ut-draget fra Marx's manuskript – både den delen Tralau gjengir, og det han utelater – har man in-gen grunn til å tro at frigjorte mennesker (i Marx's bilde) skal gestalte et kosmisk kollektiv-vesen. Nedenfor er noe av det som ikke kom med i Tralaus gjengivelse. (Det står i kursiv, mens Marx's egne uthevninger er utelatt.)

Når menneskets fornemmelser, lidenskaper osv. ikke bare er antropologiske bestemmelser i [snevre]re forstand, men av sant ontolo-gisk vesen og (natur)bejaende – og at de bare virkelig bekrefter seg selv ved at deres gjen-stand er sansemessig for dem, skulle det være innlysende *1) at måten de er bejaende på slett ikke er en og den samme, men tvertimot at be-kreftelsens forskjelligartede måte utgjør særegenheter ved deres til værelse, deres liv ... (Marx 1972:151).*

Tralau sier: ”uti från passagerna om den utopiska [dvs. frigjorte] människan och förfrämligandet måste utopin ... med obönhörlig nödvändighet innebära människans upplösning och avindivi-duering” (66). Men teksten jeg nettopp gjengav, har stikk motsatt innhold. Den forteller at den naturbejaende bekreftelsen av menneskets san-ne vesen er en bekreftelse av forskjeller og sær-egenheter.

5. Jünger

Ernst Jünger hevder at teknikkens hegemoni i moderne samfunn skaper fremmedhet i dobbelt forstand: en opplevelse av både maktesløshet og annerledeshet. Menneskene mister kontrollen over maskinene og gjenkjenner ikke sin egne mål i maskinenes virke. Befrielsen fra fremmed-heten kan skje ved ”människans oppgående i den teknifiserade världen” (109). For å frigjøre seg, må man innrette seg på den måten at man inkamerer *arbeidergestalten*. Man må gå opp i en eller annen form for produktiv virksomhet og oppfatte sin aktivitet som et tilfelle av et allment, allesteds nærværende fenomen: arbeidet. Tralau siterer Jünger: ”Arbetet er atomens svängning

og kraften som flyttar stjärnor och solsystem” (96). For egen regning tilføyer han:

Arbetet är inte bara kroppsligt, inte bara han-dens, utan även tankarnas och hjärtats tempo – och därmed är den grundläggande skillna-den mellan dessa arbetsformer försvunnen (96).

Jüngers resonnement vekker assosiasjoner til metafysisk materialisme: det syn at universet helt og holdent består av partikler som ene og alene står under påvirkning av fysiske krefter. Vår tids materialisme sier at alt som eksisterer, enten er frie partikler eller partikler som inngår varige forbindelser innenfor elektromagnetiske felt. Det finnes ingen fundamental forskjell mel-lom organiske og uorganiske molekyler, mel-lom levende og døde ting, mellom åndfulle mennesker og ubevisst natur. Dette er et kontro-versielt syn, men alternativene – for eksempel metafysisk dualisme (den idé at universet består av en materiell og en åndelig substans) – er enda mer problematiske (jf. Malnes 2002:kap. 4 og 5). Hvis teorien om arbeidergestalten er en vari-ant av metafysisk materialisme, er Jünger i godt filosofisk selskap – i selskap med slike som Tho-mas Hobbes og J.J.C. Smart.

Men Tralaus tolkning av Jünger går ikke i den-ne retning. Hos Jünger, sier han, ”ges [arbetet] en total karakter: därigenom förvandlas det också till en kosmisk kraft som verkar i alla före-teelser, mänskliga så väl som mekaniska och na-turliga” (96). Kanskje er dette, fra et eksegetisk synspunkt, mer treffende enn assosiasjonen til metafysisk materialisme. Men ideen om den kosmiske kraften som virker i alle ting, er ren og skjær obskurantisme.

Tralau fremholder også at arbeidergestalten, ifølge Jünger, både står utenfor historien og er i historien og forandrer den (96–97). Vi får vite at historien dels er en prosess hvor ulike gestalter avløser hverandre, dels en utvikling som består i at arbeidergestalten gir sitt preg til noe som tid-ligere var kaotisk og pregløst. Dette er tanke-spinn, og Tralau lar det klokkelig ligge. ”Här läm-nar vi dock detta spår och går vidare”, sier han (97). Men hvis hans hensikt var å forstå Jüngers resonnement, har prosjektet spilt fallitt.

Kanskje har ikke Jünger en filosofisk ambi-sjon med sitt resonnement. Tralau antyder at det

er "ett estetiserande kamouflage" (123), og jeg tolker ham slik: Jünger tror ikke at fremmedheten lar seg overvinne. Menneskene mister ubønhørlig kontrollen over maskinene, men denne sannheten vil de ikke klare å leve med. Derfor bør man føre dem bak lyset. "[U]tvecklingen måste alltså göras dräglig genom att stiliseras till en världshistorisk metafysisk nödvändighet" (123). Tralau finner også "spor" av Nietzsche i Jüngers tenkning. Han drar kjensel på den idé at sannheten "är en mänsklig fiktion" (124), skapt av viljen til makt.

Denne ideen innebærer at alt som synes å være sagt i den hensikt å si noe som er sant, i virkeligheten er sagt med det formål å vinne makt. Altså har vi ingen grunn til å ta filosofer og andre på alvor når de vil ha oss til å tro et eller annet. Dette gjelder også om de vil ha oss til å tro at sannheten er en menneskelig fiksjon. Også dette forsettet er et uttrykk for viljen til makt. Tralau sier: "maskernas profet måste ju, om han vill vara trogen mot sin övertygelse, även ha något att dölja när han avslöjar allt det som han menar att andra velat dölja" (131). Dette innebærer at "maskenes profet" pådrar seg et uløselig problem. Tralau er oppmerksom på problemet. Han sier:

Läran om viljan till makt förgör sig själv—och lämnar därför ett tomrum efter sig. Men det är ... ett tomrum som måste fyllas med något annat än de insikter som upphäver sig själva (125).

"Läran om viljan till makt" ødelegger seg selv i den forstand at den undergraver sin egen troverdighet. Det er ingen grunn til å tro at alle som (angivelig) jakter på sannhet, bare jakter på makt, for de som tror at dette er sant, har ingen grunn til å tro at noe som helst er sant. Altså etterlater denne læren et tomrom hos dem – og bare dem – som allerede er tomme nok til å la seg besnære av den. Når Tralau sier at tomrommet må fylles med noe annet, får man inntrykk av at problemet berører flere enn maskenes profet og hans proselytter. Men det er ikke tilfellet.

6. Formålet og metoden

Tralau sier at formålet med avhandlingen er "dubbelt", og nedenfor har jeg markert de to delene.

[1] För det första söker den bidra till uttolkningen av och historien om läror som kan betecknas som utopiska eftersom de har förespråkats eller förutsett ett efterhistoriskt samhälle i vilket människorna inte längre är förfrämligade. Detta är alltså det tolkningsmässiga bidrag som de personcentrerade textanalyserna skall ge ... [2] Men för det andra tänks detta utmynna i ett tematiskt bidrag: studien söker kartlägga en allmän tendens och problematik som grundar sig i en politisk-ideologisk förhoppning om att övervinna förfrämligandet. Ser vi orimligheter i den föreställning om människan som vi finner i de utopiska strömningarna, är steget inte långt till att utifrån dessa negativa lärdomar formulera ett viktigt element i en politisk lära som inte prisger den ursprungliga frihetliga intentionen (23–24).

[1] er et idéhistorisk formål, og [2] er et analytisk formål. Hensikten med [1] er å undersøke hvordan filosofer og andre behandler fremmedhet. Hensikten med [2] er å undersøke selve fenomenet. Det dobbelte formålet svarer til Bernard Williams' distinksjon mellom "history of ideas" og "history of philosophy". Williams (1978:9–10) sier: "the history of ideas is history before it is philosophy, while with the history of philosophy it is the other way around". [2] krever først og fremst filosofisk analyse. Hvis man går dialektisk til verks og begynner med å undersøke hva andre har sagt og skrevet om fremmedhet, er det ikke for å studere ideers genealogi, men for å finne ut om historien har etterlatt ideer som tåler tidens tann.

Skjønt Tralau sikter mot både [1] og [2], fremholder han at [2] har forrang: "skall intellektuell verksamhet syfta till något mer än att lära sig något om traditionen, nämligen att lära av den, måste den också kunna kritisera – ordagrant: skilja, eller döma – de traderade tankarna" (42). Men [2] lar seg ikke uten videre forene med [1], for de to formålene stiller ulike krav til utvalget av tekster. I idéhistorisk hensikt er det for eksempel interessant å granske filosofiske motpolar. (Isaiah Berlin gjør mye vesen av kuriøse romantikere for å belyse spennvidden i europeisk tenkning på 1700- og 1800-tallet.) For det analytiske formålet er det styrken i argumentasjonen som teller. Hvis man vil til bunns i et problem, bør man studere resonnementer som har overbevisningskraft. På denne bakgrunnen

kan det stilles spørsmålsteget ved Tralaus utvalg av tekster. La gå at Marx's manuskripter hører med. De er, som nevnt, en klassisk referanse i sosiologisk og filosofisk litteratur om fremmedhet. Men Jünger er knapt ansett som en betydelig filosof, og skal man dømme etter ideen om arbeidergestalten (se del 5), er det ingen grunn til å hausse ham opp.

Begge deler av det dobbelte formålet krever tolkning av tekster, og "tolkningens ändamål", sier Tralau, er "förståelsen" (35). Med dette utgangspunktet avviser han den idé at tolkning består i frie assosiasjoner som bare har til hensikt å tilfredsstillende (noen av) lesernes forventninger. Han finner denne ideen hos Stanley Fish, som sier Tralau – mener at ingen tolkning lar seg avise som urimelig på annet grunnlag enn at den "inom tolkningsgemenskapen opplevs som absurd[-]" (32). Men slike "godtyckliga tolkningsnormer" (32) kan ikke danne grunnlag for tolkning som skaper forståelse av en tekst. Hos Quentin Skinner finner Tralau en annen idé: "varje tolkning av en historisk källa måste handla om den skrivandes avsikt" (28). Også denne avviser han og tar til orde for et tredje vei i tolkningen av tekster. Hvor leder den? Her er fire ansatser til et svar:

[a] [M]an inser att det sagda eller skrivnas betydelse inte nödvändigvis sammanfaller med den talandes eller skrivandes avsikt (26).

[b] [T]exten [kan] logiskt utvecklas till något annat än det [av författaren] avsedda (28).

[c] [V]erket [kan] rymma djup som inte är avsedda av författaren, vilket innebär att det här finns två företeelser som kan utforskas oberoende av varandra, nämligen å ena sidan verkets mening, och å andra sidan författarens avsikt (29).

[d] När Hegel använder ett uttryck som är tämligen likt "allas krig mot alla" nämner han inte ordens opphovsman; ändå tycks det rimligt att anta inte bara att Hegel själv syftade på Hobbes, utan även att orden i sitt språkliga, kulturella och historiska sammanhang innebar en anspelning på Hobbes alldeles oavsett om Hegel ville det eller inte (37).

Ingen av disse utsagnene er krystallklare. Det jeg får ut av [a], er at leserne kan få noe annet ut av en tekst enn forfatteren hadde i tankene. Dette

lyder som en oppfordring til å studere resepsjonshistorien snarere enn selve teksten. [d] peker i samme retning. Spørsmålet er hva som kommer av denne tilnærmingen. Hva kan man oppnå ved å studere hvordan tekster er mottatt? Man vinner selvsagt historisk kunnskap. Men hvis det analytiske formålet er viktigst, trenger man ikke kjennskap til historien, og hvis man leter etter varige innsikter i gamle tekster, får man trolig mer igjen for å lese sin egen tids kommentarlitteratur enn det som ble skrevet da tekstene var nye.

[b] er en interessant idé. Tralau antyder at man kan studere en tekst med sikte på å videreutvikle forfatterens ideer. Det er denne metoden Williams benytter i sitt historiefilosofiske arbeid om Descartes. Det dreier seg om "rational reconstruction of Descartes's thought, where the rationality of the construction is essentially and undisguisedly conceived in a contemporary style" (Williams 1978:10). Resultat er et filosofisk resonnement med en bestemt retning: "the direction of it shaped by what I take to be, now, the most interesting philosophical concerns of Descartes" (ibid.). Kanskje er det en variant av dette Tralau har i tankene når han nevner den mulighet at "utan större hänsyn till den underliggande texten skissera en föreställning för teoretiska syften" (40). Men i så fall, sier han, "är det möjligen mer lämpligt att ... tala om 'användning' snarare än 'tolkning'" (ibid.). Det er mulig, men når man tenker på den betydning Tralau tillegger det analytiske formålet – betydningen av å forstå fremmedhet – er det nærliggende å spørre om ikke "anvendelse" (eller rekonstruksjon) burde hatt en større plass i hans avhandling.

Det gjenstår å kommentere [c]: den påstand at verket "kan rymma djup som inte är avsedda av författaren". Hva skjuler seg i slike dyp? Det kan vanskelig være annet enn innsikt man eventuelt vinner ved å la seg inspirere av det man leser, og resonere videre på egen hånd. Altså synes [c] å være en være figurlig formulering av poenget fra forrige avsnitt. Men heller ikke denne gangen blir man klokere når Tralau tyr til metaforer i stedet for å tale i anskuelige ordelag.

Raino Malnes

Not

1. Alle uspesifiserte sidehenvisninger gjelder Traulau (2002).

Referanser

- Marx, Karl (1970). *Verker i utvalg. Bind 1. Filosofiske skrifter*. Oslo: Pax forlag.
- Malnes, Raino (2002). *Materiell og mental virkelighet*. Oslo: Abstrakt forlag.
- Tralau, Johan (2002). *Människoskymning. Främlingskap, frihet, och Hegels problem hos Karl Marx och Ernst Jünger*. Stockholm: Brutus Östlings Bokförlag Symposion.
- Williams, Bernard (1978). *Descartes*. Harmondsworth: Penguin Books.

HANS E. ANDERSSON: *Homo Nordicus? Om danska, norska och svenska tjänstemäns och förtroendevaldas identiteter*. Göteborg: Statsvetenskapliga institutionen, 2001 (=Göteborg Studies in Politics, 72). ISBN 91-89246-01-2.

Huruvida det finns, kan finnas och bör finnas en särskild nordisk samhörighet och därpå grundat samgående och samarbete är en fråga, som mycket har diskuterats under de senaste tvåhundra åren. Så har skett parallellt med att den politiska kartbilderna undan för undan har fått sin nuvarande form. Avgörande för kartan över norra Europa är utfallet av de historiskt laddade vändpunkterna 1809, 1814, 1905, 1918 och 1944.

Till bilden av den nordiska samhörigheten hör, att Danmark efter decennier av skandinavistisk retorik lämnades att ensam utkämpa kriget mot Preussen 1864, att Norge och Sverige var nära att komma i krig med varandra 1905, att Sveriges insats var så begränsad till stöd för Danmark och Norge under den tyska ockupationen samt – sist men inte minst – att Finland lämnades att ensamt utkämpa vinterkriget och som följd av detta slöt upp på Tysklands sida i fortsättningskriget. Som följd av detta andra krig blev Finland ända fram till 1989 starkt beroende av Sovjetunionen.

Statsvetenskaplig Tidskrift 2002, årg 105 nr 2

Politiskt viktiga omständigheter under tiden därefter är det uteblivna nordiska försvarssamarbetet 1948, den havererade idén om en nordisk ekonomisk union 1970, att den ekonomiska politiken inte samordnades 1982, att det inte blev något av med den under tio år utredda gemensamma nordiska TV-satelliten 1988 samt – sist men inte minst – att länderna utan inbördes samordning sökte medlemskap i Europeiska Unionen i två olika omgångar kring 1970 och 1990. Som följd av dessa omständigheter är i dag tre av fem av de nordiska länderna medlemmar i Europeiska unionen. De båda återstående, Norge och Island, samverkar med stöd av det s.k. EES-avtalet.

Den mellanstatligt befästa grunden för den nordiska samhörighet, som i dag praktiseras, är det s.k. Helsingforsavtalet från 1962. Inom ramen för detta samarbetar länderna längs två institutionella huvudlinjer. Dels finns en parlamentarikerförsamling, Nordiska rådet, med plenarförsamling, utskott och partigrupper. Dels finns ett regeringssamarbete, Nordiska ministerrådet, som förfogar över en budget i storleksordningen 700 miljoner kronor, samt ett fast sekretariat i Köpenhamn med ungefär 100 anställda. Mellan Nordiska rådet och Nordiska ministerrådet existerar inget förhållande, som kan kallas parlamentarism. Den verkställande makten liksom normgivningsmakten och den fiskala makten förmedlas genom statsskicket i vart och ett av de nordiska länderna. De nordiska samsambetsorganen har ingen egen statskaraktär.

Nordiska ministerrådet beslutar sektor för sektor i olika konstellationer av statsråd. Beslut fattas efter förhandlingar i ämbetsmannakommittéer och med särskilda samordningsministrar och samordningsstatssekreterare som institutionaliserade eldsjälarna inom respektive regeringskanslier.

Skillnaden är att det inom det nordiska samarbetet inte som inom Europeiska unionen finns någon "första pelare" av överstatligt samgående. Nordiska ministerrådet följer upp vad Nordiska rådet beslutar och tar egna initiativ på skilda områden. Demokratin i medlemsländerna ifrågasätts inte. Beslutsregeln är alltigenom mellanstatlig. Det rör sig till ingen del om samgående utan "bara" om samarbete.

Det historiskt givna resultatet av de senaste femtio årens nordiska samarbete ligger framför allt på det sociala och kulturella området. Närmare bestämt kan man säga, att det som har åstadkommit faller under fyra rubriker. Genom mellanstatlig politik har en arbetsmarknadsunion, en passunion och ett betydande inslag av nordiskt stöd till gemensamma kulturella strävanden gått att skapa. Därtill kommer ett icke föraktligt inslag av samarbetskultur över hela det politiska fältet.

Den allmänt formulerade fråga, som Hans E. Anderssons ambitiöst upplagda och därför tankeväckande avhandling¹ ställer och belyser gäller betydelsen av Europeiska unionen för det nordiska samarbetet. Fördjupas detta? Eller är det snarare så att den nordiska samhörigheten blir mer uttunnat europeisk till följd av närmandet till unionen? Danmark har varit medlem sedan 1973. Finland och Sverige anslöt sig 1995. Norge och Island är anknutna genom ett särskilt avtal avseende tullunion och handelsregler. Mot bakgrund av dessa skillnader inställer sig frågan om den nordiska samhörigheten har förstärkts eller försvagats till följd av att länderna har låtit sig införlivas i olika hög grad och vid skilda tidpunkter.

Ingetdera framstår som givet. Utmärkande för unionen är en mindre respekt för folkstyret i de ingående länderna och ett större inslag av att kunna tillämpa majoritetsbeslut i direkt konfrontation med medlemsländerna. Detta kan både tänkas avvålla från och stimulera till fortsatt och fördjupat nordiskt samarbete. Inom ramen för en större union, som arbetar med tuffare metoder, kan de nordiska länderna tänkas påverkas på två olika sätt. De kan både tänkas vilja stå varandra närmare och frukta för att synas uppträda som fraktion inom ramen för den större gemenskapen.

Författaren genomför tre fallstudier. Den första och andra av dessa avser samhörighet i globala luftvårds- respektive klimatförhandlingar under 1990-talet. Den tredje avser vad som händer, då den nordiska passunionen under perioden från 1994 till 1998 utmanas och införlivas i sin europeiska motsvarighet Schengen-avtalet.

Frågan som författaren ställer är på vad sätt, i vilken utsträckning och varför de centrala aktör-

erna skiftar samhörighet under 1990-talet. Materialet utgörs av offentligt tryck samt 42 intervjuer med regeringstjänstemän och förtroendevalda i ledande ställning i Danmark, Norge och Sverige. På grundval av dessa tre fallstudier diskuterar han det nordiska samarbetet som ett generellt problem. Vilken är dess innebörd? Varför går det att upprätthålla och vidareutveckla? När kan det tänkas uttunnas och försvinna?

Min granskning följer samma logik. Först diskuterar jag de tre fallstudierna. Vad är det författaren undersöker? Hur tolkar han fakta? Håller dessa tolkningar? Under en fjärde och femte punkt drar jag därefter samman trådarna. Vad har vi fått veta? Vad återstår att ta reda på?

Fördelning av utsläppsrättigheter

Nordiskt samarbete i klimatförhandlingar är inte särskilt väl utvecklat, sammanfattar författaren (s. 138f). Den grundläggande orsaken till detta är Norges framträdande roll som oljeproducent och de nordiska ländernas olikhet vad gäller egna energikällor.

Visserligen möttes länderna i början av 1990-talet för att diskutera frågan. Men vid mitten av årtiondet avklingade samrådet. Det skedde, menar författaren, i samband med att Finland och Sverige anslöt sig till Europeiska unionen. En andra orsak antyds vara, att klimatförhandlingar är krävande och nordisk samordning av det skälet är extra mödosam. Som en ytterligare omständighet framskymtar, att unionen mer och mer framträder som en egen grupp. Så blir det, menar han, när samordningen om uppsatta mål är slutförd och förhandlingarna övergår till att i stället gälla fördelningen av de uppoffringar som måste göras. Då får de nordiska länderna svårare att samarbeta.

Sammanfattningen är inte omedelbart övertygande. Varför är olika meningar och intressen ett skäl att underlåta att samarbeta? Kan inte samhörighet precis lika gärna innebära en vilja att jämka sig samman och ömsesidigt stödja varandra inom ramen för en större förhandling? Invändningen om tidsbrist avgör heller inte saken, menar jag. Också av praktiska skäl kan det finnas skäl att känna samhörighet.

Fakta är Riokonferensen 1992 och det efterföljande Kyotoprotokollet från 1997, som För-

enta staterna under president Bush nu har vägrat att fullfölja. Enligt detta (s. 116f) skulle USA under tjugo år, räknat från 1990, minska sina utsläpp med sju procent, EU med åtta procent och Japan med sex procent. Inom den europeiska "bubblan" har länderna sedan att fördela utsläppsåtagandena sinsemellan. "I fråga om de nordiska EU-staterna är det danska åtagandet en minskning med tjuoen procent, det finska åtagandet är att inte öka och det svenska åtagandet är att inte öka mer än åtta procent."

Det som frapperar är hur mycket utfallet för de tre nordiska EU-länderna skiljer sig. Hur det gick för Norge och Island framgår inte. Siffrorna låter ana ett betydande inslag av förhandling, konflikt och motstående intressen. Med stöd av vilken princip räknades fördelningen av bubblan fram? Hur kunde resultatet bli så omedelbart accepterat och legitimt, att striden om principen och dess tillämpning inte har satt några spår i vare sig tryckt förhandlingsmaterial eller i vad delegationscheferna säger i författarens intervjuer?

Undersökningen, som den presenteras i avhandlingen, ger inget svar. Tabellen över energitillförsel efter källa i de nordiska länderna (s. 125) ger en bild av olikheterna mellan de nordiska länderna. Sverige och Finland har ett betydande inslag av kärnkraft. Vattenkraften spelar större roll i Norge. En stridsfråga var länge, heter det, om samtliga stater skulle åläggas lika stora utsläppandelar eller om en differentiering skulle ske.

Bland annat drev Danmark en linje om procentuellt lika stora andelar, men landet kan också relativt enkelt minska sina utsläpp genom att byta från kol till naturgas. Norge, med en stor andel av energiförsörjningen härrörande från vattenkraft, kan däremot inte lika enkelt skära ned sina utsläpp och vill därför ha differentierade utsläppsminskningar (s. 125 f).

Författarens idé tycks vara – i linje med en intervju med den danske chefsförhandlaren Ole Plougmann – att länderna skulle ha haft mycket gemensamt så länge det handlade om att lägga fasta målsättningarna. Därefter skulle hållningarna gått isär så snart tankegången konkretiserades till att gälla procenttal för varje land. Då

"framträdde även ländernas olika utgångspunkter i form av beroende av olika energikällor".

Varför har det inte gått att få ut mer av intervjuerna? Vad föranleder dessa i övrigt så välar-tikulerade och välinformerade personer att inte berätta om sakfrågorna? Om vad förhandlade länderna i de båda stegen? Är olika meningar liktydigt med att länderna inte känner samhörighet nog för att stämma av skilda uppfattningar och söka åstadkomma det bästa möjliga?

För att säkrare kunna bedöma författarens tolkning, att samhörigheten har minskat i fråga om utsläppsrättigheterna, skulle läsaren behöva veta mera om vilka motsättningarna faktiskt har varit. Det förhållandet att intervjupersonerna vägrar tala om sakfrågorna borde ha eggat till ytterligare ansträngningar med hjälp av annat material.

Gränsöverskridande luftföroreningar

En av de s.k. korgarna i ett annat Helsingforsavtal – ESK-traktaten om världspolitisk avspänning 1975 – innehöll idén om en alleuropeisk luftvårdskonferens. Bakgrunden var att skandinaviska forskare redan på 1960-talet hade börjat hävda, att det finns ett samband mellan försurningsskador i de nordiska länderna och utsläpp på kontinenten och de brittiska öarna. Förhandlingarna resulterade i 1979 års internationella fördrag om långväga gränsöverskridande luftföroreningar (Long-Range Transboundary Air Pollution, LRTAP). Om tillkomsten av detta avtal handlar Per Larssons avhandling från 1996.

Konventionen är av ramkaraktär och anger staternas allmänna ansvar för att lösa problemen. De nordiska länderna föreslog att konventionen skulle konkretiseras med hjälp av bestämda utsläppsminskningar men var i början helt isolerade. Så småningom lyckades de emellertid få olika specialprotokoll fogade till konventionen med folkrättsligt bindande avtal om minskade utsläpp av svavel, kväve o.s.v.

Denna inomnordiska förhandling är föremålet för avhandlingens andra fallstudie. Resultatet summeras på följande sätt:

Det som tydligt talar mot en sådan [nordisk] identitets existens är det faktum att under för-

handlingarna om flyktiga organiska ämnen kom Norges roll som stor oljeproducent att aktualisera skilda synsätt hos de nordiska staterna. Det är då inte tillräckligt att kunna konstatera att de nordiska staterna under luftvårdsförhandlingar i mycket stor utsträckning intar likartade ståndpunkter. En förklaring om en identitet som omfattar andra stater verkar inte ha mycket att tillföra. Samarbetet verkar kunna förklaras av det faktum att respektive stats intresse av ekonomisk välfärd därigenom bäst tillfredsställs (s. 134f).

Och vidare längs samma linje:

De nordiska staterna har emellertid inte heller inom luftvårdsförhandlingar samarbetat i alla sakfrågor. I vissa fall har staternas grundläggande intresse av ekonomisk välfärd slagit igenom och staterna har kommit att inta olika positioner. Jag är dock inte beredd att dra slutsatsen att det inom tjänstemännens sfär inte finns någon nordisk identitet. Inom området klimatförhandlingar skiljer sig de nordiska staterna åt genom att Norge är en stor oljeproducent samt att staterna har skilda källor för sin inhemska energikonsumtion ... Således finns det inom det område där det minst av allt kunde förväntas tecken på en svag, svag nordisk identitet (s. 147f).

Varför tänker sig författaren, att olika meningar i en sakfråga utesluter ett på ideell samhörighet grundat samarbete? Är inte samhörighet trots delade meningar – enligt vad vi tänker oss till vardags – just precis tecknet på att människor hör samman – i ett äktenskap, på en arbetsplats, på en ort, inom ett land och inom en grupp av länder?

Också här efterlyser jag en närkamp med förhandlingen som sådan. Vem yrkade vad? Fanns det något inslag av att vilja värna det nordiska trots att det missgynnade någon eller några av de ingående staterna? Vilka äpplen och päron byttes?

På grundval av den företagna undersökningen går det inte, menar jag, att bilda sig någon klar uppfattning om samarbetets karaktär. Dels därför att det begreppet samhörighet inte är tillräckligt preciserat i de frågor som intervjupersonerna har ställts inför. Dels därför att författaren inte tillräckligt noggrant redovisar de olika uppfattningarna i sakfrågan.

Räddandet av passunionen

De fem kapitlen 8–12 redovisar en undersökning av hur den nordiska passunionen utmanades och införlivades i Schengen-unionen. Det hela började med att den tyska regeringen våren 1995 aktualiserade frågan om en kraftigt förstärkt gränskontroll i Flensburg. Syftet angavs vara att hävda Schengen-ländernas yttre gräns. Detta angavs i sin tur vara en förutsättning för att radikalt minska de inre gränskontrollerna mellan dessa länder.

Därmed ställdes överlevnaden av den nordiska passunionen på sin spets. Den nordiska aktion, som framkallades av det tyska initiativet, var blixtsnabb. Bildligt talat kan man säga, att det utlöstes en telefonkedja. Köpenhamn ringer till Stockholm och frågar om Sverige önskar en kraftigt förstärkt gränskontroll i Öresund och Kattegatt. Stockholm ringer i sin tur snabba samtal till Helsingfors och Oslo och frågar om Finland och Norge önskar förstärkt gränskontroll i Ålands hav och vid Svinesund. Inom kort tid är det ett politiskt faktum att den nordiska passunionen som helhet måste lyftas in i sin större, europeiska motsvarighet.

Knappast några politiker har gått att uppbringa i materialet, som ens överväger en splittning av den nordiska passunionen. Den överlever utan att i praktiken alls vara hotad. Här finns en nordisk samhörighet som heter duga och som med stor kraft slår ut alla mer sofistikerade nytokalkyler i de enskilda nordiska länderna.

Vad har vi fått veta?

Klimatförhandlingarna gällde fördelningen av Kyotoprotokollets Europabubbla mellan de olika länderna. Huruvida det var några realförhandlingar med nordisk samhörighet går inte att sluta sig till med ledning av undersökningen. Den nordiska samhörigheten *kan* ha haft betydelse. Men det *kan* också tänkas att kvoterna för de nordiska länderna har fördelats helt oberoende av deras eventuella samhörighet.

Luftvårdsförhandlingarna avsåg preciseringen i form av tilläggsprotokoll till den redan inrättade internationella regimen. Teoretiskt bör de nordiska länderna ha haft mycket att vinna på att uppträda samordnat. Hur det förhåller sig i prak-

tiken med den saken går inte heller att sluta sig till med ledning av författarens undersökning. Denna är alltför litet preciserad i fråga om vad som har varit omstritt och vilken roll den nordiska samhörigheten har spelat.

Med stöd av den första och den andra fallstudien finns det med andra ord inte grund för det sammanfattande påståendet (s. 267) att "en kraftig försvagning av nordisk identitet [har kunnat] påvisas i fråga om internationella miljöförhandlingar". Det blixtsnabba räddandet av den nordiska passunionen, däremot, låter sig övertygande tolkas som att den nordiska samhörigheten är stark i just precis den frågan.

Avhandlingen som helhet kommer härigenom att präglas av ett – utifrån författarens egna antaganden – oväntat resultat, som han förbryllande nog underlåter att kommentera. Hypotetiskt tänker han sig en skillnad mellan tjänstemännens och politikernas "sfär". Dessa har olika "socialisationsintensitet", tänker han sig. På grund av kontinuiteten är de förra mer inne i ett nordiskt tänkande. Politikerna kommer och går och är därför mindre nordiskt sinnade. Emellertid visar det sig vara bland de förtroendevalda, som nordismen står starkast när det verkligen gäller.

Hur kan det komma sig att den kategori, som enligt författarens hypotes borde ha varit minst "insocialiserad", i praktiken visar sig mest benägna att försvara den nordiska samhörigheten? På detta har författaren inget svar. För egen del skulle jag – även jag om är kritisk mot själva idén att skilja mellan politiker och tjänstemän i detta sammanhang – kunna erbjuda en hjälpförklaring. Skulle man inte kunna tänka sig, att politikerna via sina partiers nordiska samarbete är minst lika insocialiserade som statstjänstemännen?

Författarens syfte har varit (s. 34) att bidra till diskussionen om "konstruktioner" och "dekonstruktioner" av identiteter samt dessas förklaringskraft vid en stats val av ländersammanslutning. Avsikten är inte bara att säga att identiteter har betydelse, utan även att kunna precisera i vilka situationer som olika identiteter är verksamma.

Metodologiskt är detta rätt resonerat. Det som gör att författaren passerar gränsen mellan histo-

ria och statskunskap är att han ställer en fråga, som går utöver vad som faktiskt har inträffat. Han försöker även besvara frågan om *när* och *under vilka omständigheter* det ensartade är uttryck för något mer allmängiltigt. Men vilket är då antagandet om det situationsbetingade? Vad är det som kan tänkas göra att en samhörighet föreligger respektive att så inte är fallet?

Författaren skriver avslutningsvis (s. 263), att han har "försökt särskilja olika situationer från varandra på ett generaliserande plan genom att konstatera att en stat omfattar ett antal *institutionella sfärer*... tjänstemännens sfär respektive *de förtroendevaldas sfär*. De två sfärerna har urskiljts utifrån antagandet att de skiljer sig i fråga om *socialisationsintensitet*."

Antagandet blir inte bekräftat utan i stället vederlagt. Fallstudierna tyder på att de förtroendevalda politikerna är mer nordiskt sinnade än sina tjänstemän. Författaren borde ha känt sig manad att diskutera denna uppseendeväckande diskrepans mellan vad han gissade i förväg och vad han faktiskt kom fram till.

Vad återstår att ta reda på?

Författaren bekänner sig till en "konstruktiv" grundhållning. Två idéer följer av detta, utvecklar han inledningsvis (s. 7f). Den ena är att idéer spelar roll. Den andra är att framtiden är öppen. Allt är inte historiskt och naturligt givna strukturer. Spetsen är riktad mot en totalt ekonomisk eller sociologisk uppfattning. Idéer och aktivt handlande har betydelse och konsekvenser. Politiken är inte helt bestämd utan kan påverkas genom intelligent utformade mänskliga insatser. Idéer förtjänar därför att klargöras, hållbarhetsprövas och prövas.

Mot en sådan allmän-teoretisk uppfattning har jag har inget att invända. Frågan är emellertid om den just i detta fall – där undersökningsuppgiften inte är normativ utan empirisk – hjälper författaren till en fruktbar problemformulering och ett hållbart resultat.

Enligt min mening ägnar sig författaren alltför mycket åt att precisera sin egen position allmän-teoretiskt. Det sker till förfång för arbetet med att ställa och besvara frågan om vad som bestämmer samarbetets omfattning, inriktning och or-

ganisation. Avhandlingen skulle ha vunnit på en annan balans mellan det allmänt hållna och det som spelar roll för undersökningen. Undersökningssuppgiften är rimligt klart formulerad. Det som saknas, menar jag, är en diskussion av vad som kan vara fruktbart att hävda till svar på den uppställda frågan. Här har författaren inte myck- et hjälp av sin ”-ism”.

En grundläggande distinktion, som saknas till följd av att författaren är så upptagen av sin egen statsvetenskapliga identitet, är den mellan *samgående* med överstatliga inslag och mellanstatligt *samarbete* (Gustavsson 2000: 249f). Genom att framhäva denna nära till hands liggande skillnad hade innebörden av undersökningen som helhet framträtt tydligare. Så här hade saken då kunnat presenteras:

Något samgående har inte varit aktuellt sedan svensk-norska unionen upplöstes 1905. Vad som har förekommit under 1900-talet ligger inom området samarbete. Ett antal samarbetsprojekt har misslyckats. Verksamma resultat har bara åstadkommit inom ett antal socialt viktiga, men fiskalt och politiskt måttligt kostsamma, områden. Dessa är:

- nordiskt lagstiftningssamarbete
- nordisk arbetsmarknadsunion
- nordisk passunion
- nordiskt kultursamarbete

Uteblivna samarbetsprojekt, däremot, är den från nordisk samhörighetssynpunkt naturliga interventionen i Schleswig-Holstein 1864, den modiga uppslutningen på Finlands sida 1940, den nordiska försvarsunionen 1948, Nordek 1970 samt att länderna gick skilda vägar 1970, 1982 och 1990. Vilken är mot denna historiska bakgrund en rimlig gissning om förekomsten av samarbete?

Teoretiskt styrs förekomsten av samarbete mellan demokratier av en annan logik än förekomsten av samgående. Det senare är bara möjligt under varseblivningströskeln (Scharpf 1999: 30f, 2001: 1ff samt Gustavsson 2002: 92ff). Utan en överstatlig samhörighet – med acceptans för majoritetsprincipen – är detta vad vi kan förvänta oss. Samgående kan bara förekomma, om det rör sig om fiskalt och politiskt ”billiga” projekt.

Ett samarbete, däremot, kan förväntas vara väl synligt för medborgarna. Ty de avgörande besluten fattas då inom varje land för sig. Bindningen inträder först när en överenskommelse har ratificerats. Mot denna bakgrund blir frågan varför nordiskt samarbete *ändå* inte är särskilt vanligt och omfattande. Finns det också här en varseblivningströskel, som reellt förhindrar samarbete? Hur är denna andra tröskel i så fall beskaffad?

Författarens fallstudier har vederlagt idén om att skillnaden mellan förtroendevalda och tjänstemän i fråga om ”socialisationsintensitet” förklarar. Det är varken sannolikt att någon sådan skillnad existerar eller att den spelar någon roll. Tankarna går därmed till en annan dubbel an- greppslinje, nämligen:

– systematisk beskrivning av nordiskt lagstiftningssamarbete, nordisk ekonomisk politik, nordiskt kultursamarbete, nordiskt miljösamarbete och nordisk säkerhetspolitik med avseende på omfattning, inriktning och organisation, samt

– en hypotes om att det är sakinnehållets urskiljbarhet på hushållsnivå i den allmänna och lika rösträttens perspektiv, som bestämmer samarbetets omfattning, inriktning och organisation. Om innebörden är större nackdelar än fördelar, är något samarbete inte att räkna med. Någon variation på det temat förefaller kunna vara ett fruktbart grundantagande. Bara om förhållandet är det omvända, kan ett samarbete förväntas uppkomma och förstärkas.

På ett normativt plan gör det stor skillnad att vara reformist jämfört med att förespråka något av de båda, i bokstavlig mening, hopplösa alternativen revolution och resignation. För en normativ frågeställning är problemet vad som *bör* göras. Från jämförande och internationell synpunkt, däremot, är uppgiften att konstatera och förklara en variation i vad som faktiskt förekommer. För detta har valet av ”-ism” ingen betydelse. Ty svaret på frågan om hur det *är* och varpå detta *beror* kan inte gärna vara ett annat för den som är reformist och aktörsinriktad än för den som är revolutionärt och strukturellt sinnad.

Sverker Gustavsson

1. Anmälan bygger på min fakultetsopposition vid Hans E. Anderssons disputation den 1 juni 2001 vid Göteborgs universitet.

Referenser

Gustavsson, Sverker. 2000. "När är samgående bättre än samarbete?" i Lennart Nilsson, red., *Den nya regionen*. Göteborg: SOM-rapport, 25: 245–255.

Gustavsson, Sverker. 2002. "What Makes a European Monetary Union Without a Parallel Fiscal Union

Politically Sustainable?" Pp. 87–118 in Søren Døsenrode, ed., *Political Aspects of the Economic and Monetary Union*. Aldershot: Ashgate.

Larsson, Per. 1996. *Regimförhandlingar på miljöområdet. En studie av förhandlingarna om LRTAP-konventionen*. Lund: Lund Political Studies, 93.

Scharpf, Fritz W. 1999. *Regieren in Europa*. Frankfurt: Campus Verlag.

Scharpf, Fritz W, 2001. "Notes Toward a Theory of Multilevel Governing in Europe", *Scandinavian Political Studies* 24, 1–26.

Medarbetare i Statsvetenskaplig Tidskrift

Professor emeritus Stefan Björklund är verksam vid statsvetenskapliga institutionen i Uppsala.

Senior lecturer Søren Riishøj är verksam vid Institute of Political Science, University of South Denmark.

Nils Vasara-Hammare är projektledare vid Reindriftsförvaltningen i Norge.

Docent Lars-Inge Ström är verksam vid Institutionen för samhällsvetenskap i Östersund.

Jan Ångström är forskare vid Militärhögskolan i Stockholm.

Erik Hedenström är student vid Institutionen för samhällsvetenskap i Östersund.

Professor Raino Malnes är verksam vid statsvetenskapliga institutionen i Oslo.

Professor Sverker Gustavsson är verksam vid statsvetenskapliga institutionen i Uppsala.

Abstracts

STEFAN BJÖRKLUND: *Utan tvivel är man inte klok. Karl Popper som samhällsfilosof.* (NO REASON WITHOUT DOUBT. KARL POPPER AS A SOCIETAL PHILOSOPHER).

In Karl Popper's famous book *The open society and its enemies* appears the formulation social engineering. That is an unfortunate wording. There is nothing mechanical in Popper's political strategy. The keywords are rather piece-meal and trial and error. It is even possible to characterise Popper as – up to a point – anti-rationalistic. His warning that we should not think too much of our knowledge of the functioning of the social world and of our ability to make forecasts, reminds one of what a critic of the French Revolution like Edmund Burke had to say. We should start with the delivered institutions, diagnose what is working badly and, aware of possible error, try to improve it.

That said, one is not surprised of meeting a strain of anti-politics in Popper's philosophy. Although Popper welcomes measures to clear away suffering and distress, it is uncertain how he would balance his negative utilitarianism against individual freedom. He is distrustful of political power. The idea that democracy gives the people the instrument of governing is an illusion. Democracy's point is to make it possible to dismiss a government (notice the parallel with his methodology, a government is a kind of hypothesis, the election an opportunity for falsification.)

However, it is not Popper's political philosophy in a substantial meaning that makes him worth studying, but his theory of the critical discourse, a theory that is very relevant for a reformistic political strategy. The idea of the Popperian discourse is not to get the parties closer emotionally, not to reach a compromise, not even to convince, but for me to listen to and learn from the criticism of my hypotheses. People with divergent standpoints should not be kept out of the

discourse, they should be welcomed. Popper admires Greek culture up to Socrates and he emphasises its openness to influences from other cultures along the shores of the Mediterranean. That is in keeping with Popper's anti-nationalism. Nationalism fattens stupidity and is often the cause of devastating violence.

In his later works Popper regularly uses an evolutionary model and his theory of language is no exception. He sets forth how the development of describing, language's third function besides expressing and warning, created the possibility of story-telling. Now, stories can be true and false, and that makes language's fourth function necessary, the function of argumentation, of proving or disproving of what has been said. Lying, however, is a wonderful invention. To lie, to say what is not, but could be true, is a nursery for fantasy and creativeness.

STEFAN BJÖRKLUND: *Sense and Sensibility. En synpunkt på David Hume.* (SENSE AND SENSIBILITY. A VIEW ON DAVID HUME)

The author is reading David Hume with the intention to pick up components of a reformistic approach to social change. The well-known formulation about "reason as the slave of passions" poses the first problem. I maintain that, in spite of this, reason plays a decisive role in Hume's theory of knowledge as in his practice as a political philosopher. Connected with this problem is Hume's scepticism, which is based on the discovery of the logical impossibility of inductive inference. However, this theoretical scepticism does not lead to defeatism regarding the possibility of improving knowledge and society; it just leads to modesty and, paradoxically, to an even more important role for reason. A parallel to Hume's criticism of induction is his demonstration of the impossibility of deducing values from facts. Again, it is necessary to notice the difference between his theoretical position and his

recommendations for politics. The task of the historian is to give a causal explanation of social institutions and, on the basis of this, point out values inherent in the institutions. This gives the instrument for a rational discussion of maintaining or reforming the institutions. Obviously, Hume is a relativist, but not in the usual and careless meaning of individual or collective subjectivism. Values are produced by men in a historical process, but as they stand before the historian and the politician, they are as objective as facts. Finally, it is worth mentioning that Hume with his view of the importance of an informed and critical discussion of social problems comes close to critical-rationalism.

SØREN RIISHØJ: *Parties and party systems in Poland. – The case of Solidarity and AWS.*

This article attempts to shed light on the rise and development of political parties and party systems in the CEECs. It begins with outlining the main features of party and party system development in Poland since 1989 seen in the context of different stages of post-communism. The aim is to present a broad overview and to reach a better understanding of the changes in parties and party systems in CEECs – and especially in Poland. The first more general overview will be followed by a more detailed study of the trade union Solidarity, the election alliance AWS and finally the party formation RS AWS. As we shall see, the debate on the role of Solidarity has been intense and many-sided. Seen over the last 22 years Solidarity can be considered as a trade union, an anti-communist liberation movement, a broad anti-communist movement party, a cartel type party with governmental responsibilities and after the 2001 election as a party and trade union without representation in the Sejm. At the 2001 national election AWS lost representation

in the Sejm. A variety of explanations has been put forward. One of the major arguments in this article is that explanations of the evolution of Solidarity has to be found on the structural and institutional as well as on the policy level and, maybe most significantly, on the actor-behavioural level due to the anarchic culture on the Right.

ERIK HEDENSTRÖM, LARS-INGE STRÖM, JAN ÅNGSTRÖM: *Är USA:s statsvetenskapliga hegemoni en myt? En kartläggning av internationella influenser på svensk statsvetenskap.* (IS THE AMERICAN HEGEMONY WITHIN POLITICAL SCIENCE A MYTH? AN INVESTIGATION OF INTERNATIONAL INFLUENCES ON SWEDISH POLITICAL SCIENCE).

To what extent is Swedish political science influenced by its international surroundings? It is a commonly held view that the United States is a hegemony within the political science discipline. Using three different indicators—percentage of foreign references in doctoral dissertations, percentage of foreign references in the articles of *Statsvetenskaplig tidskrift*, and a questionnaire to the professors in political science at the five major universities—this article demonstrates that the alleged US hegemony is a myth. It is more appropriate to talk of an Anglo-American axis of dominance. Although Swedish political science is strongly influenced by international theory and methodology, we have not found any major changes in foreign reliance (apart from internal variance) over the last thirty years. Hence, Swedish political science—according to Swedish political scientists, at least—is as strong as it was one scholarly generation ago.

Anvisningar till författare

Manuskript insändes till Statsvetenskaplig Tidskrift, Box 52, 221 00 Lund i två exemplar. Uppsatser granskas från denna årgång genom anonym peer-review. Författaren får dock ta del av granskarnas kommentarer. Litteraturgranskningar, översikter och meddelanden genomgår redaktionell granskning. Efter beslut om publicering insändes slutgiltigt manuskript som ordbehandlingsdokument per e-post till statsvetenskaplig.tidskrift@svet.lu.se. Vid tveksamhet om den tekniska utformningen, kontakta Bengt Lundell, Statsvetenskaplig Tidskrift, Box 52, 221 00 Lund, tel. 046-222 10 71, bengt.lundell@jur.lu.se.

Statsvetenskaplig Tidskrift publicerar uppsatser, översikter och meddelanden, litteraturgranskningar samt notiser, på svenska, danska, norska och engelska. Författare får granska korrektur.

Manuskript bör utformas enligt följande anvisningar.

- 1 Arbetets titel på separat titelsida, med uppgift om författare, institutionsanknytning, fullständig adress och telefon.
- 2 För *uppsatser* och *översikter* bifogas på separat sida *abstract* på engelska, högst 150 ord. Uppsatsers omfång bör ej överstiga 75 000 tecken, inkl. noter, exkl. litteraturförteckning.
- 3 Huvudtexten skall innehålla högst två rubriknivåer (förutom arbetets titelrubrik).
- 4 Tabeller och figurer skall vara numrerade och försedda med beskrivande rubrik. Figurer och större tabeller bifogas på separata ark. I huvudtexten anges var tabeller och figurer skall inplaceras.
- 5 För referenser används parentessystemet. Ex: (Olsen 1985: 5, Lipset – Rokkan 1967: 35). Kommenterande fotnoter numreras löpande och bifogas på särskilt blad. De placeras efter texten.
- 6 Refererad litteratur redovisas i särskild litteraturförteckning, placerad efter huvudtexten. Förteckningen utformas i enlighet med följande exempel.

Anckar, D, 1990. Finland: Dualism och konsensus, s 131–175 i Damgaard, E (red) 1990, *Parlamentarisk förändring i Norden*. Oslo: Universitetsforlaget.

Karvonen, L, 1991. "Fragmentation, Instability and Breakdown: Party Systems and the Interwar Crisis in Europe". Paper, Statsvetenskapliga Förbundet, arbetsgrupp Komparativ politik, Linköping.

Lane, J-E – Ersson, S, 1990. Politico-Economic Regimes: An Evaluation, *Statsvetenskaplig Tidskrift* 93, 61–76.

Strom, K, 1990. *Minority Government and Majority Rule*. Cambridge: Cambridge University Press.

- 7 Vid *litteraturgranskningar* redovisas på titelsidan det granskade arbetet enligt följande exempel.

Torbjörn Aronson: *Konservatism och demokrati. En rekonstruktion av fem svenska högerledares styrelsedoktriner*. Lund Political Studies 64. Stockholm 1990: Norstedts.

STATSVETENSKAPLIG TIDSKRIFT

Box 52, SE-221 00 Lund
Sverige